

Tartalom

LXIV. ÉVFOLYAM, 2. SZÁM

2010. FEBRUÁR

JUHÁSZ FERENC: Gólyák a Hortobágyon	3
SZEPESI ATTILA: Szent Iván-ének (gyerekhangra)	11
ORAVECZ IMRE: Kaliforniai fűj (regényrészlet)	17
TANDORI DEZSŐ: Úgy még sosem volt? (Végszavak pontfestő Seurat Úrnak)	27
SZÖLLŐSI ZOLTÁN: Nap előtt sötét kalap; Takarom térdem	30
TORNAI JÓZSEF: Hét csillagok közel; Libidó-egyetem; Széles, nyári kalap; Nem érted?	34
BENE ZOLTÁN: Távolodó (részlet egy füzérből)	38
BALÁZS IMRE JÓZSEF: A pókfonál poétikája; A levegő anyaga; Üveglap alatt	42
„A vidra én vagyok, Bovaryné viszont nem én vagyok” (Balázs Imre Józseffel Orcsik Roland emilezget)	44
Egy nyugtalan ember (<i>Vekerdi Lászlóra</i> emlékezünk)	52

TANULMÁNY

FRIED ISTVÁN: Mikor van – és van-e egyáltalán „soha”? (Nat Roid <i>Most van soha</i> című regényének elbeszélője)	56
KRISTÓ SÁNDOR: A. P. Csehov: A fekete barát (Egy „legendás” elbeszélés)	72

KRITIKA

BARANYAI NORBERT: Az értékmentő, belső küzdelem versei (Csoóri Sándor: <i>Harangok zúgnak bennem</i>)	83
--	----

BOLDOG ZOLTÁN: Beleharapni az irodalomba (Balázs Imre József Fogak nyoma című kötetéről)	87
MONOSTORI IMRE: Teljesebb képek (Petrik Béla: A teljes kép felé)	92
DARVASI FERENC: A lábszag, mint nemzedéki élmény (Kemény István: Kedves Ismeretlen)	99

M Ű V É S Z E T

BENEDEK KATALIN: Pituk József és az itáliai életérzés (Olasz színekből születő fénypoézis)	103
--	-----

Szerkesztői asztal a belső borítón

ILLUSZTRÁCIÓ

PITUK JÓZSEF festményei a címlapon, a 37. és a 43. oldalon;
Dante-illusztrációi a 33., 87., 91. és a 98. oldalon;
a Szent István Bazilika üvegablakai a 102. oldalon

JUHÁSZ FERENC

Gólyák a Hortobágyon

Nem tudom, hogyan kezdjem el ezt a verset! Csak azt tudom, hogy minden első verssort megírni nehéz, és azt is tudom, hogy minden vers befejező sorát megírni még nehezebb. Ülök egy kopott, öreg parasztszekéren, ülök a szekéroidalakra fektetett deszkahíd-ülésem, köröttem látható társaim és színesen, mint egy virágoskert a csak-nekem-láthatóak és megy a szekér, mint egy óriás tulipáncsokorral, rózsaeerdővel benőtt ravatal. Ülök a parasztszekéren a fűbe-vájt fekete szekérúton a Hortobágyon, a szekérkerék dupla-vályú nyomvonalán döcögve, zötykölődve, rázkódva, mint amikor az utasszállító repülőgép ferde síkban leszáll a repülőtéren és sikoltoznak a vastag fekete gumikerekek a betonszalagon csiszolódva, füstölve és reng az egész titáni gépszerkezet, a repülő-doboz, mint az elképzelt Isten elképzelt szívverése. És e szekérút fekete ikervályúi mint a fordított sínek, mint a földbe-nyomott vízszintes végtelen árvaság. Ülök a szekéren, bal kezemmel az első kocsilócs fejébe kapaszkodva. Elöttem az ősfűszál hosszú kocsis ül, előttem a büszke kocsis ül, mint egy fekete gólya, mereven, szótlanul, kis zsíros fekete kalapja feketegyász szalaggyűrűjébe kis fehér darutoll tűzve, a daru arc-szakáll-legyezője, fehérszőr kendőcskéje, egy másfajta életgyász oldalszakáll, fehér szőrpáfrány pihecsipke-zászlója, a kocsis kezében a gyeplővégek, zsíros fekete bőrhurkok, előtte két barna öreg ló, húzzák a szekérkocsit kocogva, a kocsis néha jobbra, néha balra rántja finoman a gyeplőt, ostora nincs, csak tudása, konok büszkesége. Így megy a boldog élet-halál virág-ravatal a Hortobágyon, aztán az egyik ló hátsó combjai közt a fekete pázsit-kürt gomba kinyílik, mint egy óriás piros rózsza, vörös szirmokká tágulva kivirágzik, mint a rózsza és illatkürt-
[szívárványt
lőve sárgazöld nyálkás szénagombócot szül a bibétlen vörös rózsza,
a habosan vizelő fekete tulipán piros szírombelseje kigyűrődik, mint a házasa csiga homlokfejből fölbugyog a csigaszarv, a látó higany-gombostű-
[torony,
a redős és recés húsvirág. Ó, köröttem és köröttünk micsoda végtelen zöld láng a Hortobágy. Olyan ez a messzi-végtelen sík-kerek beláthatatlan

símaság, mint egy a fölfoghatatlan horizontig tág zöld, sima, piheszőrös lapulevél. Olyan ez a horizont-messzeség, a befejezetlen feketekékség, mint a szembevérzés, olyan ez az alkony-kezdeti ólomsúly kardpenge-egyenesség, mint a köd-bánat, szoknya-merészség, ez a pirosodó sík-kevélység, mint egy örök látóbíbor, szemfenéki ideg-ér-látomás-reménység, mintha Isten szemének gyönyörű-végtelen látóbíborán szekereznék mindörökké. Nézem a pusztát, nézem a rónát, itt egy kis víztócsa, ott egy törpe-töredék nádas, amott a feketülő zöldvörös fűben egy fekete golya áll, mint egy piros-csőrű nagy fekete T-betű, messzebb egy fehér golya áll, mint egy útszéli meszelt fehér kőkereszt, meszelés-izzás kő-korpusszal, szárnyaival nagyot csapva föllibben, aztán őszi, deres avarhullással leszáll, s moccanatlanul nézi rázkódó öreg szekerünket, mint a gyászolók a virágravatál-

[halottat,

mint egy barna lovak húzta falusi koporsót. És nincs könnye, csak csönd-

[ácsorgása van.

„Magasan száll a daru, szépen szól.” Hol is hallottam én ezt, nem is tudom. Csak ülök társaimmal, látható embereimmel a nyikorgó, zörgő vén parasztszekéren, mellettem fejét, a szőke lángkévét vállamra hajtva feleségem, a lovak finganak, öntudatlan könnyel üritenek, fejüket jobbra-balra hajtva habos nyállal ringatják a szájvégükbe feszített vaskarika-befejezésű vaspálca zablát, néha horkantak, farkuk szőrkeve feketéjét lengetik, megrázzák barnaszőr-bőrüket, mint amikor óriás sárga szemek-szájú böglyöt, fekete vérpumpa legyet löknek le idegesen testükről és az alig-kezdődő alkonyatban vérháló-pókszál-vonalráccsal beszöve a véghetetlen és befejezetlen messzi sík, a sziksó-fehér lapos táj, mint az emberi szemfehéreje a beteg vakulás-kezdetben, s a lovak szájában virágzó barackfa-ág a zabla, s a tág mindenség-lapason, a zöldön, a barnán a szikfoltok, mint a szent őzek hátpettyei, mint a hófoltok a réten tavaszodván, pedig őszi már, őszi a természet, pedig még nyár van, s a puszt-foltok, mintha sárga holdfénnel lennének bekenve. És végtelen barna pára-harang lóg a Hortobágyra, úrból leeresztett barna pára-harang, és barna pára-ingben

[a mélység

és magasság, síkvidék legyező sakktábla-zöldbarna gyönyörű egyformasága. És gígászi barna muszlinfüggönyök, barna pára-lobogók, gyűretlen barna pára-zászlók előtt és között és azokkal harmatszika-lázzal betakarva-áll egymásra-tolongva, összetorlódva a vaskos szürkemarha-csorda, ácsorognak az alkony-elő megalvadtnak menstruációs vérében, nagy szemük körül vastag fekete korom-

[gyűrű,

fekete szemkoszorú, csönd-testükből, csönd-fejükből szarutülök-nádas sárga

[oszlop-

erdő szarvukkal az indigó-Mindenséget tartva, torlódásuk és hömpölygés-

[lassúságuk,

mintha folyékony forró beton hullámszana és gyűrődne szürkén, s ami belőlük a barna, harmatos párafüggönyökből kilátszik, olyan nekem, mint gyerekkorom gyönyörűség-álma, a Szellemvasút a Vurstliban, mint a papundekli-gipsz-vár belsejében a sárga-barna-léc fapados ülőszekrényű törpe vonat, s minden

[sikoltozó

kanyarban arcomba lobbant egy műanyag-függöny, ijedelem-zászló, mert hátul, mögöttük csontvázak, koponyák, koporsók. Csak most fordítva, nem féltem,

[de boldog

voltam a közeledő félelem-éjben. Amiből kiszületett egy-egy csillag, mintha

[millió-

dimenziós úr vérzene, s arcomra hullanának tűzláng vércsöppjei. Aztán

[a disznó-konda,

aztán a rackajuh-nyáj tolongás-horda: szőkén és barna göndör selyemfehéren,

[mint

asztalosműhelyben, koporsós-műhelyben a csodaszép csillogó faforgács,

[gyalulás-

saláta. Tekert szarvukon millió ibolyacsokor a-még-alig-van alkonyatból,

millió Istenhez-ágaskodás, millió csont-tekert Istenhez-fohászkodás a

birka-fejekből kinőtt millió csontváz-kéz hallhatatlan és halhatatlan

világegyetem-imája, mint a halottak feltámadása a Bibliában, a középkori

festményeken az elő-reneszánsz és a reneszánsz idejéből. Aztán a dobogva

és kopogva keringőző, két hátsó lábukat az ég felé földobva mártó tiúndérfiú-

tiúndérlány barna lovak. Nyihognak, selyem nász és selyem gyász farukat

dobálva, mintha egyetlen véres bőrdob lenne a pusztán! Vágtattak, keringőztek

a dobverő lovak, fejükön az egyre-sűrűsödő csillagokból font sárga szalmakalap.

És mennyi madár, mennyi madár, mennyi madár, mennyi madár, mennyi

[madár!

Alig-látható és láthatatlan, mint a mennybeli angyalok. S néz a fekete gólya

[derengve és merengve.

Ó, madarak, madarak, madarak! Hortobágy szent madarai!

Égi küldetések, földi remények, ég-járó, fellegjáró hazátlan hazák,

vándor-hitek, agybeli kis radarkészülékkel, idetérők és innen

föllobogva, sírva elszállók, más világba csapatosan suhanók és

magányosan hangtalanul úszva zuhanók, oly némán, mintha

hosszú cérnaszálon, fekete húzás-vonalon fehér papír-repülőt

vonszol a gyerek, mezítláb futva a harmatos zöld réten. Ó,

madarak, madarak, madár-ezrek és madár-milliók,

akiknek ez a végtelen-sík zöld és barna és sárga és fehér és kék

Hortobágy a Szent Lét-Egész-Óceán moccsanatlan és rendíthetetlen várakozás-tutaja, a megpihenés és szeretet, a szerelem-előtti vágyvonzás csoda-szigete, a tovább-megyek-innen zöld pupillája, a felhőgomolyogba ágyazott látás-merészség égboltkék örök szemgolyóban! Zörög a szekér a pusztai fekete kocsúton, mint fénydühödt csillagba vonalazott kettős negatív síneken. Mellettem a Hortobágy-tudós Aradi Csaba áll és szájából a tudás-okosság parázsmelege száll. Azt mondja, van itt, amikor itt van a legnagyobb fehér gém, a Nagy Kócsag, a Kis Kócsag, az Űstökös Gém, a Fekete Gólya: szárnyai zöldes, lilás fényűek, hasa fehér, csőre és lába élénk piros, sötét-íriszű Kis Kárókatona, sárgás bóbítájú Kanalasgém, hosszú rózsaszín lábú Gólyatöcs, felfelé ívelő csőrű Gulipán, Batla, a fekete selyemmadár, tollazata lilásbarna, szárnyai és farka zöldes fényűek. Ó, hányszor láttam én ácsorogni őket falumban a biai tóban. Álltak féllábon a leeresztett-vízű tóban, az alkonyulás véres nyálában, mint a vértőcsa-tólapos fekete toll-cölöpei, mint gyermekkorom fekete hangjegyei, vérvízből kinőtt kottafej hangsorok. És mennyi más madár!: Vanellus Vanellus, Sárszalonka, Nagy Goda, Nagy Poling, Fattyúszerkő, Nyári Lúd, Cigányréce, Kormos Szerkő, Fehérszárnyú Szerkő, Gyurgyalag, Szalakóta, Csíkosfejű Nádi poszáta, Falkó cerring, Széki Csér, a Kis Ősgébics, Ugartyúk, Pásztormadár, meg a ragadozók: a hatalmas sárga csőrű és sárga viaszhártyájú Uगतó-madár, a Barna rétihéja, Pusztai Ölyv, Parlagi Sas,

[Kék Vércse.

És a két Szent Madár! A Túzok, akinek nászruhás hímje hosszú fehér bajuszt és széles gesztenyebarna begyszalagot visel, feje, nyaka hamuszürke, háta

[vörhenyes

alapon feketén harántszalagozott. És persze a gólya, a fehér-fekete gólya, akinek hosszú narancsszínű csőre, mint a műanyag-csipesz, piros bársonnyal bevont, rubint-rög díszítésű, rubint-szemű kard-tok. Ó, Madarak, Madarak, Madarak! Tömegvándorlással szálló szelíden is szent vadak: Grus grusok: Darvak. Szürke-gyönyörűek és szürke-karcsúak, fekete-fejűek és fekete kézevezősök, arcukról és nyakoldalaikról széles fehér sáv húzódik le, csupasz koronafoltjuk élénkpiros, a nyakoldalakon piros sáv-vonal nő a fejtetőig, s ott piros foltként, piros parázspénzként izzik, mintha olvadt vörös pecsétviasszal zárjuk le a fontos levélborítékot. Azt mondja a tudós: összesen 67.000, vagy 100.000, vagy 200.000 daru telepszik le a Hortobágyon, a Várakozás Szent könnyes és szikes és barnaszáraz szigetén, hogy aztán, amikor az elindulás-óra, az agyi gén-motor parancsa megszólal: rikoltva, csengő krúgatással V-síkban, vagy V-vonalban kru-uhhal hörögve tovább szálljanak a más-tenyészetű dél felé, szeretkezni, szerelmesen táncolva-hömpölyögni, megmaradni a halálig. Víz a kétlovas öreg, zörgő szekér, víz a csönd-óceán

végtelenen át, visz a vadszelíd fű-fátyol szemfödős
őstalajon, a boldogtalan és felejtethetlen élő szent anyagon,
amiben és amin ugyanúgy nyüzsg és lenni törekszik az
élet, mint fölötté és megőszült, kócos és megégett hajzatában
a csoda-mámor és csoda-hangzásfürt madarak, hiszen sünök,
egerek, vakondok, varangyok, gyíkok, békák, siklók, ürgek, pockok,
rókák, őzek és giliszták, hernyók, férgek, pókok, mindenféle bogarak
és nyolcvankét lábbal futó százlábúak, tücskök, nagycombú pettyes
villámként ugráló, a csöndbőr látható és láthatatlan ráncaiba pattanva
fölszűrő szöcskék hemzsegnek, falnak, nemződnek, nemzenek, fornak,
lógnak és virrasztanak a fűben és a fű alatt és fölöttük varjak, verebek,
fecskék és szúnyogok. S darazsak, méhek falják az Isten hónaljmirigyéből
aranylisztként kihulló virágport, dörögnek, sziszegnek aranyat inni,
megváltó lángot a világból. Csak tüskés gyíkbéka, tövises varangy-gyík
nincs itt, akár a trópusokon, nincs itt ez a varázsbéka-gyémántsündisznó,
aki, ha fenyegetik, vagy ráijesztenek: szeméből vért lövell az ellenségre,
mintha szeme vizelne, szemgolyójából vérfonat ló ki, dülledt szeméből
vörös pamutszálat. S a varangy-gyík-gejzírnek, állatkristály-rózsabokornak
vére a támadó, vagy tétovázva szagolható, szaglással piszmogó ismeretlen
másik szőrére, arcára, szemére, mancsára, kezére ragad, mint az alvadtan
csorgó, füstölögve száradó vörös pecsétviasz. Megyek az alkonykék, vérrel-

[bekent

magány-úton szekerezve, megyek az alföldi pusztasíkon útitársaimmal,
tűnődve és a sötétedő csönd-mélység bányajárataiba temetve zörög velünk a
szekér és idegesen nyerít a két ló. És hirtelen úgy érzem, nem is érzem: már

[látom:

a túlvilágon jár a szekér velem, mint a zötyögő lassú, hosszú-vérfátyol-
uszályú türelem, s ők ülnek a szekéren, a Szent Előttem-Voltak, a Boldoggá
Avatott Szent-Előttem-Levők, s megy a köd-lovakkal húzott köd-szekér, már
nem a vérhabos örök feketékében, de valami túlvilági átvilágító fényben,
a röntgen-sugárzás rádium-ihletében, a csontvázat-kimutató sűrű lázfekélyben
s körülöttem a szekéroidalakra keresztben fektetett deszkahidakon ott ragyog,
mint több milliárd éves ős sziklában a Dinoszaurusz-fog, a Sárkánygyík-fogsor:
Hatvani István professzor a fausti tudós, Diószegi Sámuel és Földi János,
Csokonai Vitéz Mihály, Petőfi Sándor és Arany János és a nem-utolsó
utolsó Gulyás Pál is, mint egy vékony ló-koponyájú, kövirózsaszemű összúnyog
a túlvilági fénykristály-ősgyantában évmilliárdok óta fekete vonal-háromszög
és vonalfüggés ős-számítógép-rajzaként lebegve, és fekete szemüvegkarikái
szemöldökeiktől az álláig lógnak, mint két gyászkeretes napkelte, Hold-egész
s a vastag szemüveglapokon, a vékony arcot befedő üvegtányér látó-ablakokon

tükröződik az ősvilág minden virága, láza, tükröződnek az ős-mítoszok, regék, őselegendák, a Kalevala és más mítoszok, époszi őstüzek lobogása és csoda-szava most az én szavam, vég-verse ajkamon hegedül: „Urak, a dalnak [vége van.”

Ezen a túlvilági fénytalajon, lángolás-úton, ég-mezőn
nincs bagoly, denevér, imádkozó sáska, se gémeskút
ahogy a fiatal Arany János írta: „Óriás szűnyognak képzelné
valaki, Mely az öreg földnek vérit most szívja ki!” Csak
fényköd, köd-lovak, köd-szekér, köd-kocsis csillagkalapban.
És ül Fazekas Mihály Főhadnagy Úr, mint egy fénykristály-szobor,
jobb hóna alatt aranycsőrű báránnyelű és hátul a szekérsaroglyában
vastag, kövér száraz széna-üstben, mint egy barna selyemszálka-
szövet díványon Rózsavölgyi Márk, mellére szorított feketesárga
hegedűvel, húr-foszlataz öreg vonóval, s térdein keresztben az idő-vén
vándorbot, és elől, a kocsis mögött Professzor Hatvani István, a Szent
Tudós, kinyújtott jobb tenyerében nagy, fortyogó-gyomrú, füstölő
kéményű üveglombik, kinyújtott bal tenyerében, a redővonal-
kuszaság rózsatérben ujjai közé szorított vastag pipetta, jobb
füle mögé vékony üvegpálca szorítva, odatűzve, mint egy hőmérő,
mint kőműves apám, asztalos sógorom jobb füle mögé a vastag ceruza
falazáskor, gyaluláskor és Rózsavölgyi Márk csizmája rongyos és szakadt,
és lukas a nagyujjbütyköknél, bicskával kivágott kisablak a bőrön,
mint anyám cipője, és szakáll, mint a csillagbozontaranypetty
éjszaka és Professzor Hatvani István tenyerében forr, füstöl az üveg-
hólyag, mint a mozdonytestben a tűz, a gőz, mintha tenyerében kis mécses,
borszeszláng-üstöcske égne, csillagtűs, tudat-tűz, ül az Albert Einstein
előképe tündértudós és szemeiből fekete kürtökkel Isten trombitál. Sátán
űző szent hangostorok lógnak és sikoltoznak, mint a Magyarország-védelem
angyalkoszorúi, és háttal a menetnek, háttal a lángszekér-vonulásnak
ül Csokonai Vitéz Mihály, arca, mint a gyertyaláng, a folyékony sárga
tűz, sárga hőszírom-tulipánban fekete száron piros hő-szív, vörös hő-levél
és oldalt a lángkehely szélein jobbra és balra fölfele toluló és szökőkútként
fölfele-csobogó hő-szálkák, láng-szilánkok és Csokonai jobb kezében
fekete tulipán, mint rózsaszín sírból kinőtt fekete tulipán, a sírföldön
átnőtt halál fekete szíve, és Csokonai zsebkendője vérfoltos rongycsomó,
gyúrt véres vászonkönyv, mint tüdővérzéses apám zsebkendője, ha vért
köhögött a konyhaszéken, a sparherd-tűz mellett hosszú gatyában,
kékcsíkos ingben ülve. És ott ült még a Látomás-Szekéren, mint
máglyán-megégetés előtti rettenetében Giordano Bruno, époszom
hőse Isten-tükör, ott ült a cingárfekete Petőfi Sándor, mint egy

ágaskodó óriás látcső-pálcatok kihúzott elvékonyodó szelvényes végtelenével:
bajszával és ágyéki lefolyt alvadó vérrel, vér-mellényben, vér-ingben,
mezítlábra kifosztva a koraórsi fényhavazásban, jobb kezében könyv,
bal kezében könyv, jobb kezében a Francia Forradalom Története, bal
kezében, a mindent-tudás aranyának könyve, a Toldi, hiszen az imádott
Jankó írta, Arany János, és Arany János világűrré nagyult pusztá
tenyerében Petőfi Sándor világított, mint gyermekkoromban a tó fölött
a csoda-üstökös és az üstökös-csóva lángliszt fénypora alatt ballagott
A négyökrös szekér a szerelemkérő csillag-viharcsönd éjszakában Erzsikével.
Ó, Csokonai, Csokonai, Csokonai! Könnyezni kezdek, ha
nevedet kimondom, mint a „vén tölgynek árnyában”, a sápadt Idő”,
akinek „sereg szű pezsgett markában”, mert sírok, mint az
Idő neved parázsló, világító gombaláz tüzére, aki itt ülsz vékonyan
és láthatatlanul és láthatóan, s egyik kezeden zöldszerű, zöld levelű
fekete tulipán és másik kezeden gyűrt, vérfoltos zsebkendő, mint
tüdővért köpő apámnak. Ó, nekem is hozott fekete tulipán-hagymákat
egy nemzetközi sakk-nagymester Hollandiából férfikorom égő közepén,
anyám elültette őket a kertben, s lett a kertben tavasszal fekete
tulipánsor, fekete szíromserlegek, fekete kelyhek sűrű gyászvonala,
mintha fekete növényi rigók ülnének zöld száron, virág-feketerigók,
daltalanok, hangtalanok, némák. Gyászkelyhek a zöld növény-ravatalon.
Ó, Sápadt Idő! És itt ül még ezen a lánglovak húzta látomás-lángszekéren
egymás mellett, mint a felhőkarcolók ablakmosói a drótköteles fahintán:
Diószegi Sámuel Debreceni Prédikátor és Fazekas Mihály Fő Hadnagy
és nézi őket kíváncsi barna gyönyörű rigó-szemekkel Földi János, a költő,
természettudós és egymáshoz szorított combjukon, a balon, a jobbon a címlapjánál
kinyitott Magyar Fűvész Könyv, „Linné Alkotmánya Szerént.” Hát ők,
hát ők, hát ők, az Alföld Gyönyörű Embervirágai! Akik A virágok hatalmát
megírták előttem, kétszáz évvel előttem, mit se sejtve arról, hogy leszek majd
egyszer én is! És itt vagytok ti növények, virágok, Hortobágy Szent Öngyújtói,
akiket a Tavasz sercint lánggá, gázlánggá, benzín és régi kanóclánggá:
megváltó üdvözléssé, kis tűzköveket csiszoló apró hengerkorongot csattanva
pörgető óriás rózsá-hüvelykujj bőrléc-bögyével: osztrák zsálya, réti zsálya,
taréjos tarackbúza, közönséges borkóró, macskahere, magyar szegfű, csillag

[pázsit,

karcsú perje, sovány csenkesz, sziki kocsord, sziki őszirózsa, pusztai
cickafark, veresnadrág csenkesz, villás boglárka, sziki öröm, magyar
sóvirág, sziki sóvirág, sziki csenkesz, mézpázsitos szikfok, sziki mézpázsit,
mocsári csetkátá, sziki szittyó, kígyófark, pozsgás zsázsa, egérfarkfű,
sziki kerep, vékony útifű, bárányparéj, orvosi székfű: kamilla, lápliliom,

kornistárnics, fekete nadálytő, sárga nőszirm, réti iszalag, margitvirág, tavaszi csillagvirág, odvas keltike, fátyolos nőszirm, magyar zerge virág, szegfűbogyó növénysszulák, süntők, csomorika, fehér tündérrózsa, vízitők, mocsári gólyahír, mocsári nőszirm, nád, sulyom, rence, kolokán, tündérfátyol. És ó, ti többiek!: nádasok, gyékényesek, sziki nádasok, sziki kákások, hernyópázsitos sziki rétek ecset pázsitos sziki rétek, tölgyesek, akácosok, taréjos pajzsika, hagymaburok,

[szálkás

pajzsika, kúszó csalán, keményfa és puhafa-ligetek, fülemülék, ölyvek, hölgyek hermelinek, mocsárciprusok földje, kék vércsék, ürgék, fürjek, menyétek,

[tölgyek ihlete

föld. Sík csönddel. Megy a látomás-szekér. És úr-ásítás feketével jön az éjszaka

[már,

végtelen szájöblében mintha 10⁴⁰ fog lenne, a most-kezdő és befejező csillagok. S a Szent Szekérutasok színes ruhában, kék nadrágban, piros mellényben, vörös kabátban, amelyen aranyzsinórból hurkolt szívből-kinőtt csontváz, piros csizmákban, fehér lepkemáslis copfú fehér parókában, földig-érő fekete gyász-köpenyben, fekete zsinórgombos tél-ruhában, süvegcsukor-csákóval, selyem-cilinderben némán nézik az Isten-ásítás Lehetetlen Tűzgomoly-éjszakát. És megy a szekér, mint egy tulipánokból fölhalmozott csodaláng-kazal Ravatal, s a lovak prüszkölnék. Csak a lángelme-szemek világítanak, mint az égi gyertyák, tűzkelyhek, Krisztus hulló könnyei, vércsöppjei.

SZEPESI ATTILA

Szent Iván-ének

(GYEREKHANGRA)

Káka

*Öltözik lilába,
kivirít a káka,
ha nem Szent György-napra,
pünkösöd hajnalára.*

*Ha meg nem pünkösdre,
virít Szent Ivánra,
tüzeket lobbantó
nyári éjszakára.*

A Burnót-patak

*A Burnót-patak habja kék,
ott fürdenek a cinegék.*

*A Burnót-patak partja zöld,
a nádirigó arra költ.*

*Öblén lila kákavirág van,
ruca-csapat búvik a nádban,*

*nagy vízitök-levél terül
és rajta pohos béka ül.*

Szunnyad az erdő

*Szunnyad az erdő. Két halvány
csillag reszket az ég alján.
Berken a csalogány elhallgat,
fénylik a fűben a friss harmat.*

Madárijesztők

*Egyik sánta,
másik kajla,
tarka köpeny
fityeg rajta.*

*Egyik vaksi,
másik görbe,
morgós, mint az
öreg törpe.*

*Emez konok,
amaz vidám,
mint a varjú
ebéd után.*

Cseresznyevirág

*Virítanak a hegy alatt
habos cseresznyefák,
ellepi kusza ágboguk
virág, virág, virág.*

*A szél is csupa muzsika
a töltésoldalon
és minden ágon hófehér
szirom, szirom, szirom.*

Éji pillék

*Éji pillék, szürkék, sárgák,
mind a lámpa gömbjét szállják.
Csöpp lelkecskék, fényhez érnek –
zöld-irombák, barnák, kékek.*

Szent Iván-ének

*Világvégi
tüzek gyúlnak
Szent-iváni bálra.*

*Egész környék
fiatalja
köröskörül állja.*

*Ez is szökken,
az is rikkant,
át is átugrálja.*

*Kék láng,
arany láng,
Szent-iváni máglya.*

Rózsák

*Kormos felhők
zivatart hoznak,
fekete fák közt
árnyak motoznak.*

*Berkenye-ágról
lombok záporoznak,
fekete rózsák
éjjel illatoznak.*

Utcák, terek

*Késmárki utcák zegzugosak,
elkanyarodnak a havasok alatt.
Lőcsei téren négy kapubolt,
torony hegyében kajla telihold.*

Fekete tó

*Fekete-tó, zúg a habja,
rubin-szemű béka lakja.
Hajnal felé egyet kerül,
aztán újra alámerül.*

Páfránylevél

*Sün gázol a mély avarba,
felmered a tüske rajta.
Térül erre, fordul arra,
páfránylevél eltakarja.*

A Nevesincs-patak

*Völgy fele csordul a bérc alatt
a zuhatagos Nevesincs-patak.*

*Indul maga-vájta szurdokon át
déli verőre a rétek iránt.*

*Tisztáson zegzug-csörgedezik,
habjából borzas vadkan iszik.*

*Kő-torlaszon át sebesen lezuhog,
ránő tövises szederinda-bozót.*

*Tükrén, torlódó tölgy-levelen
fáradt cincér, kék lepke pihen.*

*Partján foszló kérgen napozik
vándor tücsök és a rubin-szemű gyík.*

*Kavics és korhadt bükk-ág belehull,
mélyén mohosan holt kő komorul.*

*Ráhajlik roggyant szikla-bolt,
belebámul a nap, belesandít a hold.*

*Mindegy: tél, nyár – fut a bérc alatt
a zuhatagos Nevesincs-patak.*

Hargita

*Érik a málna,
mackó járja.
Ágát odahúzza,
vígán falatozza.*

Bogáncskóró

*Dérharmatos a világ,
bogáncskóró nekivág.
Árnyas árok szélénél
dülöngélve mendegél.*

Seregélyek

*Seregélyek
felhőben
bandáznak a
szőlőben.*

*Felszállnak,
lecsapnak –
vége sincs a
csapatnak.*

Kutyafalka

*Faluvégi kutyafalka
a hold-tányért megugatja.*

*Egyik girhes, másik borzas,
kósza vizsla, veres ordas.*

*Árok szélén szertebóklász,
ide-térül, oda-szaglász*

*nyelve lógó és vicsorgó
kurta puli, ürge tacsó.*

*A főnök meg – semmi kétség:
szőrehulló kutya-vétség,*

*görbelábú, kora-hajlott
kutya-tusán büszke bajnok.*

Ördögszekér

*Mintha örökös alkonyat
gunnyasztana a fák alatt.*

*A rét hosszán, a szűzhavon
kanyarog páros patanyom.*

*Hajnal óta süvölt a szél,
iramlik az ördögszekér*

*a dombról le, a kert alá,
mintha hét ördög hajtaná.*

ORAVECZ IMRE

Kaliforniai fürj

(REGÉNYRÉSZLET)

30

A vasútállomás utcáját Santa Barbara Streetnek hívták. A toledóiak a második mellékutcáig követték rajta Mrs. Laurent. Ennek Davis volt a neve. A burd, egy kétszintes, nyurga épület a saroktelken állt, és Davisről szolgált a kapuja. Bementek, és az emeleten kivettek két szobát, Istvánék egy nagyobbat, Murányiék egy kisebbet. Mikor megtudták, mennyit kell fizetni egy napra, elsápadtak, de azal vigasztalták magukat, hogy csak rövid ideig lesznek itt, addig, amíg nem találhatnak megfelelő lakást.

Lepakoltak. Mrs. Lauren megmutatta, mi hol van. Kiderült, hogy özvegy, így egymaga a gazda. Hideg vacsorát kaptak. Szívesebben ettek volna már valami meleget, de némán, zokszó nélkül elköltötték. Rajtuk kívül még ketten ültek a földszinti ebédlőasztalnál, férfiak, amerikaiak. Kölcsönösen bemutatkoztak egymásnak. Evés után megtisztálkodtak, és gyorsan lefeküdtek. A szobában csak három ágy volt. Egybe István, Anna és a kis Ilon feküdt, egybe Imruska és Jancsika, egybe pedig Bözsike magában. Ki sem csomagoltak, csak a legszükségesebb holmikat vették elő. Fáradtak voltak, kimerültek. Olyannyira, hogy a ház két nagy újdonságát, a villanyvilágítást és a vezetékes vizet is közömbösen vették tudomásul.

Mielőtt István lekapcsolta volna a lámpát, lement az udvarra, hogy a félhajas oldalpajtába tolja a biciklijét. Mrs. Lauren mondta ugyan neki, hogy felesleges, úgysem lopja el senki, meg különben sem lehet kulcsra zárni a pajtaajtót, de ő csak betette. Nem öltözött fel, csak nadrágot rántott az alsónadrágjára, mégsem fázott. Meleg volt, langymeleg, enciánkék a csillagos ég, buzgón ciripeltek a tücskök, és valami ismeretlen, fűszeres virágillat terjengett a levegőben.

Jól aludtak. Ilon csak egyszer riadt fel sírva, de Annának sikerült szoptatással újból elaltatnia. István hajnalban egy madár hangjára ébredt. Először bosszankodott, hogy nem hagyja aludni, de aztán inkább örült, mert úgy találta, hogy szépen énekel. Nem nyitotta ki mindjárt a szemét. Így, csukott szemmel feküdt még egy kicsit, próbálta kitalálni, milyen madár lehet. Pintyre vetett, bár kanárira is gondolt, arra is emlékeztette vidám, önfeledt hangja. Zajt hallott. Kinyitotta a szemét. A szobában világos volt, mert kint már megvirradt. Anna okozta

a zajt, már felkelt, és megkezdte a kicsomagolást. István köszönést intett neki a kezével, Ilonra igazította a takarót, leszállt az ágyról, és az ablakhoz lépett, hogy megnézzze a hajnali énekest. Nem látta a madarat, megpillantotta viszont feltehető rejtékét, egy narancssal tele narancsfát, és ettől még jobb kedve lett. A fa a szomszéd telken állt, de olyan közel a kerítéshez, hogy a korona egy része átnyúlt Mrs. Lauren udvara fölé, egyenesen az ablak alá.

A madár megláthatta, mert elhallgatott, a narancsfa viszont továbbra is látható volt. István gyönyörködött benne egy darabig, aztán felemelte a tekintetét, és elnézett a házak felett, számítása szerint déli irányba. Távol, a házakon túl különös, magas, hosszúkás, kopár, szürke hegy zárta le a látóhatárt. Úgy festett, mint holmi óriási méretű sódérhalom, amelyből itt-ott elvettek, vagy megpiszkáltak valami hatalmas lapáttal, aztán az egészet otthagyták felhasználatlanul, és helyenként belepte a folyóka, vagy valami csenevész fű. Lefutó, éles peremű, szélső alakú gödrök, teknők, szakadások tagolták az oldalát. Ezek még tele voltak árnyékkal, sötéttel, de fent a gerincet, főként annak keleti végét már megsütötte és valószínűtlenül sárgára festette a kelő nap. Mint később megtudta, ez volt a South Mountain, a Déli-hegy.

A szoba másik ablaka keletre nézett. Azon is kitekintett. Nem látott narancsfát a szomszédban, semmilyen fát se, de az arra hosszabban elnyúló városon túl maga a völgy tárult eléje, a völgynek az a része, amerről jöttek tegnap, és messze, messze el lehetett látni. A széles völgyfenék még teljesen árnyékban feküdt, de a citrom- és narancsfák világoszöldje valamelyest már elütött a folyóparti fűzfák, füzesek kacskaringós sötétzöldjétől, István legalábbis úgy vélte, hogy a szétterülő, szinte mindent elöntő halványzöld azoknak a roppant nagy citrom- és narancskerteknek a színe, amelyeket a vonatból megcsodáltak. A völgy déli oldalán látszott a másik ablakból megfigyelt hegy egy darabja, és az is, hogy nem ott ér véget, ahol olyan furcsán megvilágítja a nap, hanem különálló magaslatokra bomolva láncszerűen folytatódik kelet felé, és közben mind alacsonyabb lesz, mert azzá teszi a távolság, vagy, mert valóságosan is kisebbedik.

Az északi oldalon szintén hegylánc húzódott. De ez más volt, nem olyan sódérhalomszerű, nem kupacokból összetevődő. Magasra nyúló csúcsai voltak, és oldalai is kevésbé meredeken futottak le. Előhegyek vezették be jelentős szintkülönbségekkel és a lábukat képező, szinte szelíd lankákkal. Félig-meddig még ezt is árnyék borította, de azért lehetett látni, hogy az egész nem olyan szabdalt, szögletes, és kevésbé kopasz, kietlen, mi több, fent a csúcsok, nyergek közelében fa, erdő is van, bár a szélső házaktól nem messze egy hepehupás fennsíkszerűség széles, növénytakaró nélküli, csupasz sziklafallal kezdődik. Megint csak utólagos tájékozódás szerint ez, a hegyeknek ez a sora volt a Santa Paula Ridge, a Santa Paula-hegylánc.

A két lánc messze keleten találkozni látszott. István nem tudta eldönteni, hogy csak látszat-e ez, vagy ott valóban összeérnek, összeköti őket talán éppen az a hegy, amelyen jövet Newhall után átkeltek.

Eljött az ablaktól. Megnézte az óráját, és felöltözött. Annával nem osztotta meg észleleteit. Lement a földszintre. Az ebédlő még üres volt, csak a konyha felől hallatszott némi motozás. A bejárati ajtót nyitva találta, mert valamelyik lakó úgy hagyta, vagy mert Mrs. Lauren ezt sem zárta be éjszakára.

Kint valamivel hűvösebb volt, mint este, és a virágillat most egyértelműen édesköményre emlékeztetett. Átvágott az udvaron, benyitott a pajtába. Megvolt a biciklijé. A kapu felé indult, de mielőtt kilépett volna rajta, felnézett a derült égre. Közben feljebb jöhetett a nap, mert világosabb lett a kékje. Nagyot szippantott a könnyű, száraz levegőből. Elmosolyodott, mert megint énekelni kezdett a pintyfélé, de most már nem egyedül, más madarak is csatlakoztak hozzá, szintén ismeretlenek. Kisétált a kapu elé, a sarokra. Az állomás utcáját egy nagy lajtkocsiból locsolták, a Davisen egy dinnerpailles munkásféle ember, aztán egy öltönyös úr közeledett, az utóbbi bőrdöndel a kezében, feltehetően vonathoz igyekezve. Mindketten barátságosan ráköszöntek. Ő is jó reggelt kívánt nekik.

Mire visszatért a szobájukba, Anna már szellőztetett. A gyerekek is felébredtek, és megmosakodtak, felöltöztek. Imruska nyomban Tom Sawyerébe mélyedt, de Bözsike és Jancsika vidáman futkosott fel-alá, és a nyitott ablakon ki-kihajolva azt kiabálták: Santa Paula! Santa Paula! Ilon, aki még hálóingecskéjében volt, erősen selypítve utánozta őket, bár Santa Paula helyett időnként *Santa Claust* mondott, és Bözsike minduntalan kijavította, hogy nem Santa Claus, nem Mikulás, hanem Santa Paula, de csak megint elhibázta. Mikor ezt megunták, eszükbe jutott, hogy itt van vezetékes víz és villany, és fel-felkapcsolták a mennyezeti lámpát, és meg-megnyitották a mosdóasztalka felett a vízcsapot. Hiába szólt rájuk az anyjuk, hogy nem szabad, addig nem hagyták abba, amíg büntetést nem helyezett kilátásba.

István megborotválkozott, Anna felöltöztette Ilont, és levonultak az ebédlőbe. Murányiék már teljes létszámban a nagy asztalnál ültek. Javában ettek, amikor megjelent a két amerikai is. Mrs. Lauren rántottát adott ropogósra sült szalonnával és narancsot. Anna Ilon narancsába vágta a körmét, hogy úgy hámozza meg, ahogy ők szokták, de látva, hogy az amerikaiak előbb késsel mindkét végén levágják a héját, aztán pedig hosszában bevagdossák, ő is úgy csinálta, és csak aztán nyúzta meg a szépszínű, telt gyümölcsöt. István is követte a példáját.

Evés közben megállapodtak, hogy István és Gábor reggeli után azonnal indul a Union Oilhoz jelentkezni. Amíg ők oda lesznek, addig a két család itt marad a burdban. Az asszonyok folytatják a kipakolást, rendezkedést. Mikor végeztek, esetleg elmehetnek szétnézni, ismerkedni a környékkel, a várossal, ha kedvük tartja, ha nem túl fáradtak. A gyerekek máris kimehetnek az udvarra játszani, csak legyen velük Imruska, nehogy letiporják Mrs. Lauren virágait, vagy kimen-

jenek az utcára. A két amerikai hozzászokhatott az idegen szóhoz, mert a magyart hallva nemhogy nem kérdezték meg, milyen nemzetiségűek, melyik országból valók, de még csak a szemük se rebbent.

István megtudakolta Mrs. Laurentól, hol van a Union Oil üzemfőnöksége, és hogyan találják oda. Nem ment ritkaságszámba, hogy lakói ilyen természetű felvilágosítást kértek tőle. Akadt köztük átutazó ügynök, turista is, de a többségük kizárólag a Union Oil miatt jött a városba, munkát vállalni vagy üzleti ügyben. Akit rokonszenvesnek talált, annak még le is rajzolta egy papírra, hogyan, milyen utcákon át jutnak oda. István is ebbe a kategóriába esett, és így a szóbeli eligazítás mellé még hevenyészett útvonaltérképet is kapott.

A férfiak legjobb ruhájukat vették fel. Mindkettőjük öltönye gyűrött volt, még nem lógták ki magukat. Az asszonyok ezt látva menten vasalót akartak kérni a burdosasszonytól, hogy kivasalják. De ők hallani sem akartak arról, hogy levessék. Azt mondták, jó az így is, és különben sem akarják ilyesmivel vesztegetni az időt.

Kiléptek a kapun, és végigmentek a Davisen. Az utca két oldalán favázas családi házak sorakoztak. Az elején kevés, a vége felé egyre több járókelővel találkoztak. Mindenkinek köszöntek, mintha Szajlán lettek volna, és nekik is visszaköszönt mindenki. A Davis a Main Streetbe torkollott. Ott keletnek fordultak. Ez volt a főutca. Ezt lehetett is látni, ugyanolyan burkolatlan és poros, de jóval szélesebb, kőjárdás, és tele üzletekkel, a falakon, homlokzatokon nevek, reklámok, az úttest mentén villany- és telefonoszlopok sok-sok vezetékekkel. A járdán férfiak és nők siettek mindkét irányban. Istvánék felhagytak a köszönéssel, és nekik se nagyon köszöntek többé. Az úttesten még élénkebb forgalom zajlott. Lovas kocsik, hintók, bricskák jöttek-mentek, vagy várakoztak a gyalogjáró mellett, miatt gazdáik rakodtak, vagy le-, felszálltak. Bicikliseket is láttak és triciklis kifutófiúkat. És néha egy pöfögő autót, amely a közeli lovakat megrémítve hangos túlköléssel kért magának utat. Egy helyen felnyergelt ló állt egy járdaszéli póznához kikötve. Egyre több lett az üzlet. A Davis és a következő utca, a Mill Street között csak azon az oldalon nyolc boltot és két bankot számoltak meg. Az egyik bank a Farmer and Merchants volt, ahová toledói bankjuk átutalta a pénzüket. A boltok közt volt ruházati, fűszeres, méteráru, édességbolt, bútörüzlet, cukrászda, cipőbolt, drogéria. Egyik nagyobb, hívogatóbb kirakattal büszkélkedett, mint a másik. A Butcher-vasárukereskedés kirakatában szerszámok gazdag választéka vonzotta magához a tekintetük, de sietvén, csak egy futó pillantást vetettek rájuk. Odébb, a Mill és 10th Street között azonban mégis kísértésbe estek, és a Davis and Brown Champion Stables előtt csak megálltak bámészkodni. A cég lóvonta járművek és lószerszámok értékesítésével és javításával foglalkozott. Az utcára nyíló műhelyből átható bőr- és festékszag áradt. A bemutatóterem ajtajában álló alkalmazott szívélyesen invitálta őket, hogy fáradjanak be, és nézzenek körül, de ők a fejüket ingatva csak az üvegfalon keresztül vetettek sóvár pillantásokat a vadonatúj kocsikra, hintókra, nyergekre, hámokra, ostorokra és egyéb kellékekre.

Mrs. Lauren leírása alapján már messziről felismerték a házat, ahová igyekeztek. Egyemeletes vöröstégla saroképület volt nagy, íves ablakkiugrókkal és toronykával a tetején. A *Santa Paula Hardware Co.* felirat a homlokzaton nem tévesztette meg őket. A burdosasszonytól tudták, hogy a Union Oil fúróberendezéseket forgalmazó leányvállalata, és az anyacég Los Angelesbe költözése óta az használja az épület nagy részét.

Keresztezték a 10th Streetet és már ott is voltak a főbejárat előtt. A Union Oil irodái az emeleten voltak, ahová a főbejárat mellől egy külön ajtón át lehetett feljutni. Felmentek. Egy alkalmazott egyből az üzemfőnökhöz irányította őket.

– Charles Millard – mutatkozott be az üzemfőnök az íróasztala mellől fel-emelkedve, miután megmondták, kik és mi járatban vannak. – Foglaljanak helyet, kérem.

Elvette a szerződéseiket, visszaült és átfutotta őket.

– Rendben. Hát, akkor Isten hozta magukat a Union Oilnál – mondta kedélyesen. – Hogy utaztak? Hideg van-e még Ohióban? Hogy tetszik Dél-Kalifornia? – és a választ meg se várva hátranyúlt, és a mögötte lévő állványról elvett egy vaskos füzetet, és keresgélni kezdett benne, de aztán, mint akinek hirtelen más jutott eszébe, letette, és megkérdezte:

- Németek?
- Nem – felelte István.
- Lengyelek?
- Azok sem.
- Hát, akkor mik?
- Magyarok.

Nemcsak hogy a magyarok rossz híre még nem jutott el Kaliforniába, de az üzemfőnök azt sem tudta, hogy van ilyen nemzet a világon, és kissé bátortalanul megkérdezte:

- Magyarok is vannak?
- Vannak.
- Mi az országuk?
- Magyarország.
- Van olyan ország?
- Van. Osztrák-Magyar Monarchia a hivatalos neve.
- Akkor maguk osztrák-magyarok?
- Nem. Csak magyarok.
- De nincsen saját országuk?
- De. Csak összeházasodtunk az osztrákokkal.
- Hogyhogy?
- Hát... hosszú sora van annak.

– No, mindegy is – fogadta el a kitérő választ az üzemfőnök. – Dolgoztak már olajfúrásnál?

- Nem.
- Hol dolgoztak eddig?
- Én vasöntödében, a társam elevátorgyárban.
- Igen? No, ez kapóra jön. Akkor konyítanak valamit a vashoz.
- Én Magyarországon még lemezgyárban is dolgoztam – tette még hozzá István.
- Így még jobb.
- Családostul jöttek?
- Igen.
- Gyerek?
- Nálam négy – felelte István.
- Nálam kettő – szólalt meg most már Gábor is.
- Akkor maga is tud angolul – állapította meg az üzemfőnök Gáborra tekintve. – Azt hittem, hogy nem, azért hallgat.
- Hát, egy kicsit – mondta Gábor.
- A társam nem régóta van Amerikában.
- Az igazgató megint kézbe vette a füzetet, kinyitotta és belenézett:
- Igen. A Hopper canyonban fognak dolgozni, egyelőre, Steve, maga a 2-es toronynál, George, maga a 4-esnél. A Hopper canyon innen kábé 15 mérföldre van, Fillmore-tól északkeletre, a Sespe-hegységben.
- István nagyot nézett, de nem szólt semmit.
- Élezők lesznek. Nem mindjárt, később. Egy-egy élező mellé lesznek beszerelve, egyelőre. A keze alá dolgoznak, és közben ellesik az élezést meg a többit, amit még csinálni kell. Kevés az élezőnk. Két műszak van, egy nappali és éjszakai – magyarázta az üzemfőnök. – A munkaidő napi 12 óra. Vasárnap szabad. De előfordul, hogy nem, ha úgy hozza a szükség. Szombat este hazaszállítjuk az embereket. Munkaidő után máskor is el lehet menni, elvben bármelyik nap, de nincs mivel. Szállás kalyibákban. Először nem bír aludni az ember, mert nagy a zaj, de aztán megszokja. Kosztolás helyben. A saját költségére mindenkinek bevásárolunk, de azt is ehetik, amit otthonról hoznak magukkal. A bérezést tudják. Fizetés minden második szombaton. Elnézést, de munkaruhát nem adunk. Ez tévesen jelent a hirdetésben. Arról mindenki maga gondoskodik. Fontos, hogy a bakancs vasalt orrú legyen. Mikor érkeztek?
- Tegnap – felelték egyszerre.
- Akkor kezdés holnapután. Addig keressenek fedelet a fejük fölé, rendezkedjenek be, akklimatizálódjanak. Két lehetőség van: vagy vállalati munkáslakásba költöznek, vagy máshol vesznek ki lakást a városban. A munkáslakásaink a 12th Streeten vannak, a Santa Paula Street és a Saticoy Street közötti részen. Ideírom az utca nevét, és azt, hogy hány szám alatt találják meg a gondnokot.
- Elővett egy cetlit, ráírta és átadta Istvánnak.

– Ha az ottaniak nem felelnek meg, ha jobbat, nagyobbak akarnak – közben hátranyúlt egy papírlapért -, itt egy lista a városban kiadó lakásokról és házakról – és átnyújtotta. – Lehet köztük olyan is, amelyet már kiadtak, mert csak hetente frissítjük. Indulás holnapután reggel 5-kor innen az épület elől. Ha addig felmerül valami, vagy nehézségbe ütköznek, keressenek meg, vagy ha kint vagyok a területen, forduljanak Mr. Waldiehoz, a titkárunkhoz, akit itt találnak a szomszéd szobában – és mutatta, melyikben. – Jó munkát és zökkenőmentes beilleszkedést!

– Na, süsd meg, István, nem mondtad, hogy nem helyben van a munka – jegyezte meg Gábor, mikor kijöttek az épületből.

– Nem, mert nem tudtam – felelte István bosszúsan.

És ez valóban így volt. Nem tudta, mert nem gondolt bele. Pedig most, hogy kiderült, a napnál világosabban állt előtte, hogy az olajmunkásság, bármit is kelljen majd csinálni, az nem olyan, mint a gyári. Nem úgy van, hogy az ember ott lakik, ahol a gyár van, abban a városban, negyedben, aztán bejár dolgozni. Ennél változó a munkahely. Ma itt, holnap amott. Előfordulhat, hogy a fűrés közel van a lakóhelyéhez, de ha aztán megtalálták az olajat, akkor mennek tovább, egy másik helyre, ahonnan esetleg már nem jöhet haza mindennap. Utána meg megint máshova, még messzebbre. Hát, olyan cigányforma élet ez, gondolta, folyton menni, vándorolni, hetente csak egyszer hazajönni. Így utólag nem is értette, hogy nem jutott ez eddig eszébe.

– Most már mindegy, eljöttünk, itt vagyunk, nem tehetünk semmit – mondta Gábor.

– Ahogy mondja, kend – hagyta helyben István. – Eső után köpönyeg. De lehet, hogy akkor is jövünk, ha előre tudjuk.

– Most ezt már tudjuk, de azt még nem, hogy mi az az élező. Mit élezünk majd?

– Majd kiderül, Gábor bátyám.

Egy járókelőtől megérdeklődtek, merre van a 12th Streetnek a Santa Paula és a Saticoy közé eső szakasza. Kedvetlenül ballagtak tovább a Mainen, ahol lassan elfogytak az üzletek. Az utolsó kereskedelmi egység egy gőzmosoda és ruhatisztító volt. A 12. utcát három utcával odébb lették meg, mert közben két névvel jelezte keresztutca is megszakította a számozást. Észak felé folytatták rajta útjukat. Megritkultak a lakóházak, majd teljesen eltűntek. A vasútba ütköztek. Átmentek a sorompónélküli átjárón. A Santa Pauláig jóformán már csak üzemek, raktárak, üres telkek voltak. Utána az egyik oldalon egy gyárféle terpeszkedett el hatalmas tartályokkal, üstökkel és mindenféle, összevissza futó csövekkel. Olajfinomító volt, az Union Oilé. Szemben vele, az utca másik oldalán favázak kis házak álltak egészen a Saticoy Streetig. Ezek voltak a munkásházak, ez volt a Union Oil munkáskolóniája.

Hármat találtak üresen. Gábor lekötötte az egyiket. Istvánnak nem tetszettek. Kicsik voltak, sötétek, és olyan közel egymáshoz, hogy a köröttük lévő szűk teret a legnagyobb jóindulattal sem lehetett udvarnak nevezni, konyhakertnek alkalmas hely hiányáról nem is beszélve. A sivár környék is nyomasztóan hatott rá. Az olajfinomító üzem eregette füsttel, gőzzel, bűdösséggel kiegészített volna, de még Birminghamen edződött lelke is soknak találta, hogy sehol egy fa, bokor vagy gyepes terület, csak csupasz föld, szemét vagy góré, dudva.

Még ebédidő előtt visszaértek a burdba. Anna nem mondott semmit, mikor értesült, hogy István nem Santa Paulában dolgozik majd, hanem valahol távolabb, a hegyekben, és hetente csak egyszer jön haza a családjához. Nem tett szemrehányást, de látszott rajta, hogy nem tetszik neki, hogy csalódott. Elkomorult a tekintete, összehúzta a száját, szinte csücsörített vele, mint ilyenkor szokása volt, és némán tett-vett tovább a szobájukban. Csak akkor szólalt meg, ha a gyerekek beszéltek hozzá vagy utasítást adott valamelyiknek. De aztán, mikor egyikük sem tartózkodott bent, egyszer csak kifakadt, hogy mi lesz így ővele, ővelük, ha István csak a szennyését mosatni jár majd haza. Magában, magukban a világ végén, egy idegen városban, ahol senkit se ismernek. Neki csak egy nap lesz ura, támasza, a gyerekeknek meg apjuk? Hogy boldogulnak nélküle? Ki áll őmellette, mellettük a hét többi napján, ki gyámolítja őket? Hogy rendezkednek itt így be, hogy vesznek meg mindent, ami kell, hogy szokják meg az új környezetet, hogy találják meg a helyüket? Meg azzal az egy nappal is mit ér majd, amit István az ő körükben tölt? Utána neki csak még rosszabb lesz magában, pláne északa, mikor megint arra ébred, hogy nem fekszik az ágyában.

István vigasztalni próbálta mondván, hogy nem lesz az olyan rossz, és nem is lesznek egészen magukban, hiszen itt vannak Emmáék is. Meg más magyarok is lehetnek a városban. És idővel barátnője is lesz, akivel összejár és mindent megbeszél. Vagy kifognak egy jó szomszédasszonyt, aki mindenbe bevezeti, aki segít, ha kell. Az fontos, a jó szomszéd, néha többet ér, mint a barát, a rokon. Azon kívül nem biztos, hogy ez mindig így lesz. Olyan helyen is férhetnek, ami közelebb van, ahonnan mindennap hazajöhet, meg helyben is dolgoztathatják, nagy ez a kompánia, mással is foglalkozik, itt a városban, a burdosasszony mondta. Meg ha minden kötél szakad, ki is léphet, aztán máshol vállal munkát, más kompániánál. Nem kis erőfeszítésébe került, míg Anna megnyugodott annyira, hogy rendbe szedte a ruháját, megigazította a haját, és a gyerekeket összeszedve lemehtek az ebédlőbe, mert közben dél lett, és Mrs. Lauren előre figyelmeztette őket, hogy nem tálal kétszer.

Gábor ebéd után visszament Emmával a 12. utcába, hogy megmutassa neki a lakást, és megkössék a bérleti szerződést. Míg a férfiak délelőtt távol voltak, az asszonyok mégsem mozdultak ki a burdból. Féltek, hogy magukban eltévednek. Hogy István személyében volt már kalauza, az Árvai-család most pótolta az ismerkedő sétát. A Main Streetre nem mentek le, de amennyire Ilonnal lehetett,

akit többnyire még vinni kellett, bejárták a környező utcákat. Kiderítették, hol a legközelebbi fűszeres – a Mill Streeten volt –, mi van tovább a Santa Barbarán nyugat felé és a vasúton túl északi irányban. Sok narancsfát láttak, és ahol nem védte kerítés az udvart, alig tudták a gyerekeket visszatartani, hogy megdézsmálják a termést. De a legtöbb fa, bokor, virág teljességgel ismeretlen volt előttük. Ugyanez vonatkozott a madarakra is. A veréb, feketerigó és a holló kivételével egyet sem tudtak azonosítani. Először még a kolibrit sem, pedig arról már hallottak, Imruska pedig ismerte a madaras könyvéből, és azt is tudta, hogy sok fajtája van. Többször hallották zungattyúszerű berregését, és villanni is látták néha a lombok körül, de eltartott egy darabig, amíg a parányi szárnyast egy virágkehely előtt lebegtében végre megpillantották és teljes bizonyossággal meggyőződtek róla, hogy az. Utána Bözsike se rettegett többé, hogy darázs üldözi, mert nyilvánvalóvá vált, hogy az repül rá időnként virágnak nézve élénksárga blúzáat.

Mielőtt István másnap lakáskeresés céljából nyakába vette volna a várost, elugrott leendő bankjukba, a Main Street-re. Számlát akart nyitni, és pénzt kivenni. És megint meglepetés érte. A Farmer and Merchants Bankban sajnálattal közölték vele, hogy egyelőre egyik sem lehetséges, mert még nincs itt a pénze, és több napig, akár egy hétnél tovább is eltarthat, amíg megérkezik. Ez is kellemetlenül érintette. Még szerencse, gondolta, hogy nagyobb összegű készpénzt hoztak magukkal, ami talán elegendő lesz élelemre és az első havi lakbérre, ha nem kérnek letétet. Ettől függetlenül úgy döntött, hogy Annának nem szól róla, egyelőre nem, elég most neki azt megemésztetni, hogy hetente csak egyszer jár majd haza. Később mindenképpen közli vele. De az is lehet, hogy nem lesz rá szükség, mert hátha közben megjön a pénz, és az egészből csak annyit vesz észre, hogy ő kivesz egy szabadnapot, hogy bemehessen a bankba, aminek még örül is majd, hiszen így velük tölt egy külön napot.

A bankból nem ment vissza a burdba, hanem egyből az első címre indult. Csak úgy vaktában, térkép nélkül, kérdezősködve, hol, merre van a keresett utca. De aztán rájött, hogy ez lassú, haladatlan módszer, azon kívül a megkérdezettek olykor egymásnak ellentmondó felvilágosításokat adnak, és az is előfordult, hogy tudatlanságból rossz irányba küldték. Ezért a Mainen egy papírboltban vett egy Santa Paula-térképet. Vértett a szíve, hogy éppen most ad ki pénzt ilyesmire. Gyenge minőségű, kezdetleges mappa volt, inkább a város helyszínrajza, semmint igazi térkép, és az utcaneveket, a házszámokat is nagyon apró betűkkel tüntették fel rajta, de a célnak nagyjából megfelelt.

Jó pár címre elment. A címek egy része kiadó házat takart, amely számukra egyelőre nem jöhetett szóba, egy részük pedig érvénytelen volt. Már szinte a fél várost bejárta, nem akarván felesleges járkálással tölteni az időt ebédelni sem ment vissza a burdba, de még mindig nem talált megfelelő lakást. A Santa Paula Street nyugati részén, tehát messze a munkáskolónia iparnegyedszerű környé-

kétől, egy kétszintes házban lett volna egy, de túl sokat kértek érte. Mielőtt a belvárosi címetek vette volna sorra, megnézett egyet a vasút utcájában, a Santa Barbarán is. Eredetileg nem tervezte a vonatok zaja miatt, de minthogy a 11th Street felé tartva éppen előtte vitt el az útja, megtekintette.

Jó állapotú, két hálósobás, tágas, világos lakás volt egy egyszerű, négyzet alaprajzú favázas ház emeletén. Hátról, egy nyitott külön lépcsőn esett bele a feljárás. Istvánnak tetszett. Volt benne villany, vezetékes víz, elfogadható a bére is, és nem kellett letétet fizetni, bár konyhakert nem járt hozzá, és attól, hogy bútorozott, jóval többet kértek érte, mint egyébként kértek volna. A konyhakert kellett volna, de bútorozatlant nem bérelhettek. Nem volt kitől bútort kérni. Használtat, kiselejtezettet pedig nemigen találtak volna. Santa Paula kisváros volt, ahol az emberek ritkán cserélték le a bútoraikat, vagy ha mégis rászánták magukat, nem nagyon adták el a régit, még kevésbé dobták ki. Mellette szólt az is, hogy a tulajdonos, egy Cecil McCray nevű idős ember, aki a földszinten lakott a feleségével, maga is olajmunkás volt egykor, és István úgy gondolta, megtudhat tőle egyet-mást leendő munkáját illetően. A vonatzajt, a füttyöt, a csengetést meg végtére is el lehet viselni, sőt, a gyerekeknek még tetszik is majd, győzte meg magát végérvényesen.

Megkérte az öregeket, hogy tartsák a lakást, amíg vissza nem jön a párjával. Csak Ilont hozták magukkal, a többi gyereket a burdban hagyták a Murányi-lányok felügyelete alatt. Anna nem ment mindjárt bele, hogy kivegyék. Úgy vélte, tovább kellene keresni, hátha akad olcsóbb, konyhakertes is. Mikor István rámutatott, hogy a burd arányosan nézve többbe kerül, és nekik az az érdekük, hogy minél előbb eljőjenek onnan, a konyhakert meg nem minden, akkor azt firtatta, nem lehetne-e valahol mégis inkább bútorozatlan lakást bérelni. De amikor elmagyarázta neki, hogy az miért járhatatlan út, végül beadta a derekát, és kivették.

Még aznap délután beköltöztek, bár a burdban a fél nap már egésznek számított, még így is, hogy lemondtak az aznapi vacsoráról. Murányiék maradtak. A kolóniabeli lakás bútorozatlan volt, és egyelőre még egy árva ágyat sem sikerült felhajtaniuk. Az egyik hálósoba, a kisebb, a kétágyas, amelynek a South Mountain felé néztek az ablakai, Istváné és Annáé lett, a nagyobb, a háromágyas Imruskáé, Jancsikáé és Bözsikéé azzal, hogy ha Imruska külön szobát akar, később berendezik neki a ruhaszobát, a ruhákat meg a hálósobákban tárolják majd. Ilont illetően úgy döntöttek, hogy az apja ágyában alszik, mikor az nincsen itt-hon. Mikor meg itthon van, az anyja veszi maga mellé. Vagy esetleg az apja szerkeszt neki kiságyat, de csak azután, ha már vettek edényeket és egyéb konyhai eszközöket. Még mielőtt besötétedett volna, a Mill Street-i fűszeresnél vettek némi harapnivalót. Ettek, megmosakodtak, és korán lefeküdtek.

TANDORI DEZSŐ

Úgy még sosem volt?

VÉGSZAVAK PONT-FESTŐ SEURAT ÚRNAK

Úgy még sosem volt?
Hogy mi hátán folt?
Vagy épp csak folt-alja?
Mi hang, mi hallja?
Mi felejt maga kárán?

Élet értelme.
Ha nincs semmi se.
Életemhez kevés volt.
Értelmezéshez.
Része-egészhez.
Háté az előbbre-tolt.

Vagy nem találtam.
Mit nekiálltam?
Már ez volt értelmetlen.
Hogy kipihenjem.
Mily értelemben?
Végkezdete-volt kezdtem.

Nem hogy nem leltem.
Az hogy képzeltem.
Már az volt értelmetlen.
Értelmezetlen.
Sértőn mezítlen.
Mezítláb se; hogy kezdtem.

Nem hogy kevés volt.
Világ-egész folt.
Mi által előbbre-tolt?

Nincs-azonosság.
 Űr-ködni rózsák.
 Követelő-adósság.

A követelő.
 A következő.
 Keress mi-az-értelmet.
 Maga kárán se.
 Igaz ármány se.
 Vesztetted az, hogy azt hitted.

Hogy életednek.
 Értelmét lested?
 Értelmetlen maga ez.
 De mit látnád be.
 Csak úgy pergett le.
 Ahogy a pont még rátesz.

Nem értelmére.
 Kifejezésre.
 Nincs, mit nem kell mondani.
 Akkor már megvan.
 De ha nem mondtam?
 Érts, sosem-volt- valami!

Nem is életem.
 Volt értelmetlen.
 De hogy csak ezt kerestem.
 Úgy még sosem volt.
 Hogy semmi nem volt.
 Mindened vagy semmidben.

Semmi semminek.
 Így feszül minnek.
 Minek így feszül mindnek.
 Úgy, még sosem volt.
 Úgy, hogy sosem volt.
 Jön időd, mely nem tered.

*Tered se, mely nem időd.
Minden csak, hogy: Hát előbb...?
S ott nem vagy – kettő között.*

*Te vagy két felől.
Mely már rád se dől.
Futsz, úgy még, vissza elől.*

*Összevisszája.
Míd hogy kínálta!
Majd: mit sajnálva?
És mit töltöttél? Időt?
Az sem volt értelmezőbb.
Sárrá gyúr már-nem-esőd.*

*Szállsz, nincs-mi két nincs-szárny közt.
Értelme? Még ily eszközt!
Még sosem volt úgy: nem küzd.*

*Nem formát: formája bont.
Két út közt mindig: egy pont.
Nem nincs, amit szó nem ront.
Úgy még sosem volt, hogy...*

Mondd!!

SZÖLLŐSI ZOLTÁN

Nap előtt sötét kalap

Hányszor gondoltad végig,
mi volt, mi elszakított?
legyen – növeszted éig –
kívüled, isteni ok.
Mi volt, mi elszakított?

Sem előre, sem hátra,
térdig, derékig fűben,
ébredésért kiáltva
vergődsz halálra hülten.
Térdig, derékig fűben.

Ott van kertetek sarka,
hol az akác kitérdel:
ne menj, ne indulj arra,
utad végképp ne vétsd el!
Ím az akác kitérdel.

S minek fordulnál hátra,
lássad a házat, mi nincs?
s tudod jól, babona fog:
ne tekints hátra, ne ints!
Lássad a házat, mi nincs?

Harmatos fűben gázolsz,
taposol puha gyöngyöt,
sípcsontod fázik, virrad,
emlékezésed felnyög.
Taposol puha gyöngyöt.

Csikorgatod a fogad,
éber vagy álmodban is,
világod be nem fogad,
neked sem kell, mert hamis.
Éber vagy álmodban is.

Sírsz, már majdnem felébredsz,
gáncsol a fű, de szaladsz,
valahol autó fékez
sikít, mint herélt malac.
Gáncsol a fű, de szaladsz.

Szemed még ösvényt keres,
nem jártak húsz éve itt,
hideg az ég is, veres,
hízlatja rubinjait.
Nem jártak húsz éve itt.

Veritéked felissza,
szomjas, lázas a lélek:
űzötten ide vissza
épen már sosem tér meg.
Szomjas, lázas a lélek.

Sírából csak a gazda,
ki fölkel s jussát kéri,
csörtet búzába, gazba,
birtokát láncsal méri.
Fölkel és jussát kéri.

S látod, az égbolt alatt,
Nap előtt sötét kalap,
nagyapád hajol föléd,
szavai nem hangzanak.
Nap előtt sötét kalap.

Takarom térdem

Férfiember, én,
tenyeremmel takarom
térdem: szemérmem.

Négy évszak színei fölött,
füstbe szürkült arccal,
tanyán, vonaton, városokban,
asztalomon a téttel, forint-
törmelék napjaimmal,
rettenetesen hosszú
életemmel –

Virrad, kocsmába
süt be a Nap: nincs ennél
reménytelenebb.

Tevés-vevésbe tébolyított
emberiség, aj szegény,
sem erőd, sem időd, megüld,
megünnepeld
utolsó ezer éved.

Nem gombolom be
ingem, még hiányosak
fent a csillagok.

Kacag, kacag a cipzár, bennem is,
bokádig ejti hullámozó szoknyád,
kilépsz zöld gyűrűjéből
a partra, de ölelésem
egyenlítőjén kusza dzsungel rejt,
elfed előlem, hát új, kamaszos
terveket szövök keresésedre
vadul –

*Talpatlan köd áll
vasbeton tornácomon,
fázik a lámpa.*

*Nincs meg a kert,
elporladtak határai,
de kapuja sarka, régi helyén,
esthajnalcsillag
csikorog.*

*Akác őrzi a
házat, mint a vén, tiszte
hát bólintani.*

TORNAI JÓZSEF

Hét csillagok közé!

*Istenem, istenem, állítsd meg az időt,
állítsd meg, állítsd meg
ujjongó napjaim,
ó nem szabad tovább futni, elhallgatni
fiatalkoromat,*

*mikor még harangok kívánsága voltam,
mikor még templomok népmeséje voltam,*

*nem szabad elárulni,
levedleni régi bőröm,
nem szabad, nem szabad,*

*istenem, istenem, mondd meg, hogy az idő
rajtam nem fog,
nem fog a szemvakság,
nem hagy el húserőm,*

*fölvillanásaim
az agyamban,
ágyékomban az Évák,
megbolydulnak a paradicsom fái
büntől és tébolygástól,*

*én vagyok a mélyerdőn remegő vad,
kórón szitakötő,
nem adom meg magam,
(minden háborúm sárba hullt),
nem teszem le a fegyvereim:
újjánövök a szenvedéstől,
újjá a kék rontásoktól,*

istenem, istenem, állítsd meg az időt,
hét csillagok közé
végy föl engem!

Libidó-egyetem

Ötven évek alatt vad kilenc szerelem:
ez az én libidó-egyetemem.

Nyolcvan vagyok és már csak az álom
fon össze néha nősténnyel az ágyon.

Egyiküknek olyan harmatos segge volt,
„hogy lelkem könnyes forráságban fuldokolt”,

amint Babits írta gyanútlan tébolyáról,
nem tudhatta, milyen hús-turjánba gázol.

Szerelem, szerelem, átkozott gyötrelem:
ez az ördög esett kilencszer is nekem!

A lehullott bugyi, égre-emelt combok
előtt voltam rém-agy, révült, csikó-boldog

vágy-rühes, hogy aztán újra megöleljek
valakit, ki miatt bűnhődnöm kellett,

az Édes otthagzott, a nemiség vesztés,
jaj, eleve-kimondott szemkimeresztés!

Vér parancsol, végül lehullsz gondba, éjbe,
a legszebb asszony is a szenvedés kése,

belevág testedbe, fáj, szakad föl minden
hajt, vonaglik a szív s döglük mindétiglen.

Széles, nyári kalap

Megkérdezte tőlem a megállóban,
egy furcsán hangzó nevű utca hol van?...

Széles, nyári kalap. És gyönyörű volt.
És nem felejttem el azt a mosolyt,

amellyel biztatott, hogy beszélgetne
még velem. A Nap csak szépítette.

Néztem a dereka, a lába, a melle vonalát.
Testén a szinte fölröppenő, könnyű ruhát,

és elgondoltam... De azt is, hogy minek
szeretnék meg ilyen fiatal szívet?

ilyen erőtlenül, ilyen öreg ember, aki alig él?
„Erre forduljon be kétszer és pontosan odaér.”

Nem érted?

Nem érted? Amíg él
a tudatalattid, föl is ér
az agyadba, özönlik valami
tenger: nem lehet visszafordítani,
te vak csíra, egy vagy vele:
állatáldozata és vérivó istene.
Ünnepi-ős gyászzene ritmusa
táncol, nincs hova
menekülnöd előle, hallod
a késő krétakori hangot.

*Nem érted? Meg kell merülnöd
abban, amit féltestvéred küldött:
a természet le-fölhúzó szellem,
tudod, hogy lehetetlen
megszólítanod, mégis
tavaszok sirálya vagy:
az örök panasz, aki harcol,
hogyan perccét kihasznál a Napból.*

*Nem érted? Azért van idő
és nincs, mert a rádtekeredő
úr még hagyja, hogy odafesd
az ég falára véletleneidet.
Védd szélbe kobalt-szavaidat,
szegény lábatlan földönfutó!
A játék játékosoknak való.*

BENE ZOLTÁN

Távolodó

(RÉSZLET EGY FÜZÉRBŐL)

Szomor Zsolt Sz. városának szélén üldögélt egy kilencedik emeleti panellakás nappalijában, kezében könyvek. A szobába besütött a Nap. Szomor Zsolt két könyvet olvasott egyszerre. Novellákat. Két régi, kedves írójától. Egy rövidet az egyik-től, egy hosszabbat a másiktól, utána fordítva. Hajdanvolt hangulatokat igyekezett fölidézni a segítségükkel. Két évtizede még szerves részként a zsigerei közé ízesülő, ám az utóbbi tizenegynéhány évben fokozatosan zsugorodó, végezetül a semmibe porladó bizonytalan bizakodását és keserű büszkeségét kutatta a sorok közt. Édesbús nosztalgiát érzett, midőn felidézte, hogy valaha képes volt úgy tekinteni a világra, mint a lehetőségek tárházára. Miközben a betűk szavakká, a szavak mondatokká álltak össze az agyában, pillanatokra ismét végigbizsergett rajta mindaz, ami elmúlt, hogy aztán a megszokottnál is mélyebb kiábrándultságot hagyjon maga után, amint sietve tovaillan. Abban a pillanatban, ahogy összecuska a két kötetet, hogy visszahelyezze mindkettőt a túlsúfolt polcra, összetéveszthetetlenül, tipikus Pósa-módon szólalt meg a csöngő. Valóban Pósa, ősrégi, korhatag barátja, mellesleg karikaturista és könyvillusztrátor állt az ajtóban, szokásához híven erősen ittasan. Köszönés helyett félretolta Szomor Zsoltot a bejáratból, a konyhába ügetett, feltépte a hűtő ajtaját, majd kisvártatva az eget káromolta gyalázatosan, amiért nem talál lélekgyógyító, bánatűző sörítalt. Szomor Zsolt borral csillapította le eposzi felindulását, s ily módon lehiggadván, Pósa a nappaliba ügetett. Míg elérte a dohányzóasztalt, sáros cipőjével csimbókos nyomokat hagyott maga után a padlószőnyegen, ez azonban egy csöppet sem zavarta. Lezöttyent az asztalkára, s a bútordarab nevéhez igazodva sietve cigarettára gyújtott, majd ontani kezdte magából a szót:

– Találkoztam Kucsmával, komám! S miközben kikísértem az állomásra, meg a restiben és a peronon, kifejtette nekem, hogy szerinte forradalom volt, én meg erre nem mondtam semmit. Azt mondta, ő ott volt, látta, az volt. Én hallgattam. Sokáig ő is. Utána a fogai közt szűrte újra, forradalom volt, nem zavargás. Erősködött, hogy ő látta, ő már csak tudja. Komolyan nézett rám, vagy elszántan, nem is tudom... Egyenesen, tisztán. Nem sunnyoghattam tovább, mentegetőzni kezdtem, hogy én csak a tévében, csatornánként mást és mást. Nem lehet kiigazodni, nincs meg a kellő rálátás, távolság. Majd ő eligazít, mondta erre, neki hihetek,

Ő nekem sose hazudott. Az volt. Forradalom, mint ötvenhatban. A hazugságok és az elnyomás ellen. Nem mertem a szemébe nézni. Tényleg nem hazudott nekem sose. Felvettem, hogy mi van, ha téved? Nem voltam ott, nem tudhatom, ezt felelte. Ő látott megvert öregeket, megrugdalt lányokat, akik csak arra jártak. Ez már önmagában felháborító, mégsem ez a lényeg, ártatlan áldozatok mindig vannak, ez természetes, úgymond. A lényeg, hogy nem zavargás volt, nem sőpredék, bizonygatta, azzal felszállt a vonatra, ment vissza Pestre. Én maradtam, én mindig maradok, meredten bámultam a váltókon imbolyogva átdöccenő szerelvény után. Szomorúan vettem tudomásul, hogy valami megváltozott. Idegenebbé lett. A távolodó Kucsma is. Láttam, ahogy a fülkében a hidegen ül, idegenül. Szerettem volna azt gondolni, nem a mi hibánk. Aztán az jutott eszembe, ahogy annak idején a húrok közé csaptunk. Egyszerre, együtt. Punkbanda voltunk, tudod, ott voltál te is.

Pósa egészen elragadtatta magát, szélesen gesztikulált, a hangját felemelve, kioktató stílusban folytatta:

– Azt is tudod, hogy a punk eredetileg baloldali és lehetőleg anarchista mozgalom, mint a legtöbb, bár nem minden forradalom. Mi viszont akkortájt épp baloldalon éltünk, magától értetődő hát, hogy a jobbra vágytunk. Nem sejtettük, hogy egyszer majd világossá válik előttünk: nem az oldal teszi. Akkoriban azonban nem bírtunk valódi ideológiával, csak dühöregtünk és reszeltünk és az ittas közönség üvöltözött és élvezte a hangzavart; és velünk ordított néhány anarchista-színezetű sort a dalszövegeinkből. Mert a strófákban benne volt az anarchia, jóllehet egészen tiszta és világos elképzeléssel nem rendelkezünk arról, mi a fene is az. Csak annyit tapasztaltunk, hogy korlátok közé szorítanak bennünket, nevezetesen a hatalom teszi ezt velünk. Úgy hittük, a korlátokat és az azokat fenntartó hatalmat egyszer majd össze kell törnünk, pozdorjává kell zúznunk, mert tűzre való ez az idő és pocsékol minket az ország. És a színpadra lépve tombolt bennünk az alig fékezhető agresszió, holott egyébiránt csendes gyerekek voltunk. Magunk közt hóbörögtünk csupán és pusztán egymásnak fikáztuk a rendszert, amiről úgy hittük, megnyomorít és aminek ideje volna véget vetni. Ritkán szóltunk be másoknak, kerültük a hiriget, csak részegen köptünk a rendőrök lába elé, józanon soha, és többre nem emlékszem, mert elmúlt már minden nyugalom, ami nélkülözhetetlen a magamfajtnak az emlékezéshez.

Pósa elhallgatott egy-két másodpercre, de mielőtt Szomor Zsolt szóra nyitotta volna a száját, csendesebben, kioktatás és vehemencia nélkül, mégis fel-dúltnak beszélt tovább:

– Mindössze két teljes koncertünk volt, Zsolti, bazmeg, tudod te is, összesen kettő! A harmadikat meg a zsaruk szakították félbe, mert éppen megbukott a rendszer, vagy valami hasonló, mivel ebben a minden-országban akkor még mindent lehetett, és még örülnék is neki, hogy átéltem, ha nem látnám, hogy végül mi lett...

Pósa újra abbahagyta a beszédet, bánatosan csillogó szemét Szomor Zsoltra emelte, mélyet sóhajtott, elnyomta a cigarettát egy darab papíron, aztán halkán, feladóan, mintegy önmagának sorolta:

– Amikor az iskolapadban, a próbateremben, vagy az ágyamban azt képzeltem, hogy egyszer majd komoly helyeken, valódi arénákban koncertezünk, akkor csak az egy emberként haját rázó közönséget láttam behunyt szemmel, és boldog voltam, mert azt hittem, így érezhette magát Johnny Rotten is, és nem tudhatam, hogy hányszor állnak még össze pénzt keresni később, hogy rászarjanak a saját fejükre meg a miénkre. De már azt is tudom, mitől nem lett soha igazi koncertünk, Zsolti. Amilyenről annyit álmodoztam. Hát attól nem, basszuk meg, hogy mi soha, egyetlen pillanatig nem kifejezni akartunk, hanem befejezni, vagyis arra vágytunk, hogy utána majd, koncert után és kicsit már alatta is, a lényeg, hogy félistenek leszünk, autogram, csajok, pénz, piafolyamok. Csakhogy minden szaralakságunk ellenére túl tiszták voltunk ahhoz, hogy befejezzük, ezért hagytuk abba. És leérettségiztünk, mert az osztályfőnök oltári rendes volt, el-tusolta a piálásokat a gimnázium emeleti végében, ahová csaknem olyan sűrűn jártunk, mint a folyvást kifigurázott Vécéhuszár, aki minden szünetben megkönnyeztette a gilisztáját. És igazolta az osztályfőnök az igazolatlan óráink tömegét is, és megbocsátotta a karikás szemeket, a bűdös szájakat, a tanórák csendjébe belerecsengő rekedtes fingokat, zengzetes bőfögéseket. Így aztán érettségi után, valami különös, érthetetlen és értelmetlen, véletlen szerencse folytán egyetemekre meg főiskolákra kerültünk, amelyeket néhány detoxikálás, az egyetemi klubok környezetében és mellékhelyiségeiben esedékes gyakori rókázás, olykor-olykor egy-egy kósza numera, reggelente öt-hat feketekávé, időnként ránk telepedő halálvágy, sekély és mély érzelmi válságok, valamint a megengedhető legtöbb úvé mellett el is végeztünk nagy nehezen, többnyire hosszabb idő alatt, mint az átlag, és Műmájer, a billentyűs mérnök lett, és Boszniában a háború után hidakat épített újjá, míg aknára nem lépett, és most kinn él egy tanyán a múltával, szótlánul, és konokul libát tenyészt a májáért. És Berti, a gitáros elment tanítani egy kereskedelmi szakközépbe, csupa lányokat, és nap mint nap annyira felizgatja az a sok miniszoknya alól kivillanó csupahús comb, hogy gyártott öt esztendő alatt négy gyereket a lófogú nejének, akivel misére jár, és szidja neki az összes rendszereket meg a mai fiatalságot, miközben kiszárad a szája, ha kihív felelni valami nagycsöcsű, pírszinges tizenhétévest. És Hangos, a másik gitáros kertészmérnöki diplomával játéktér-tulajdonossá küzdötte le magát, és minden héten más luvnyát pakol teli, egyetlen szempont szerint válogat: húsz alatt legyen mindegyik életkor és IQ tekintetében egyaránt. És Pityke, az énekes, miután ott hagyta a nazarénusokat, aztán Jehova Tanúit, majd a Hit Gyülekezetét, végül a Krisnásokat, most éppen Londonban keresi önmagát, trógerol lassan inflálódó angol fontért egy futárcégnek, miközben az anyja minden nap bőg a falon bekeretezve csüngő *ritae* minősítésű doktorátusa előtt. Én meg, mivel te hallga-

to, itt pofázok neked, és ahogyan a többiek, úgy én is elfelejtettem már réges-régen gondolkodni, *alkotó módon* elmélkedni, ahogyan régi éjszakákon a kocsmák teraszán, mikor böszön tagadtuk, hogy a világ megváltása a cél, mégis azon sérénykedtünk meddőn és haragosan. De hát befejezetlen történet a vége, elfelejtett ígéretek éve, és ha tudtam valaha is egyáltalán, mára elfelejtettem akarni, és fogalmam sincs, ki a hibásabb abban, hogy elfuserált kriplik lettünk és már rég nem vagyunk forradalmárok, s mikor azok voltunk is, nevetségesek és szájalmasak voltunk! Én már nem tudom, ki a hibásabb, a kor vagy mi magunk, habár hajlok az utóbbi megoldásra, és már tudom, hogy mi nem vagyunk se kis, se nagy generáció, de még csak jelző nélküli generáció sem, mert ahányan, annyifelé, annyiféleképpen és kímélet nélkül, mert a törvényeink farkastörvények, miután láttuk, ahogy semmivé válnak értékeknek mondott eszmék, és semmi-eszmék és minden-eszmék és ordas-eszmék és bárány-eszmék egyszerre, egy súllyal lépnek a helyükbe, és az igazság képlékennyé lesz és lecsordul a borospohár falán... És mindeközben a legbosszantóbb, a leginkább elkeserítő, hogy amit egyedül tudok, amit egyes egyedül tudunk még hébe-korba, hát az nem több és nem kevesebb, mint a múlton merengeni, az elszalasztott lehetőségek fölött mélázni, az egykor bennünk feszülő titokzatos, már-már zavarba ejtő lendületről ábrándozni, az elmaradt beteljesüléseken zokogni, az elmaradt koncerteken keseregni, például most is, Zsolti, bazmeg, ide jutottunk. És mégis úgy éreztem ott, az állomáson, hogy a Kucsma baromságokat beszél és valami nem klappol a forradalom-sztorijában, úgyhogy azt kiáltottam a messzeségbe vesző vonat után, hogy nyolcvankilencben kellett volna követ hajigálni! Néhányan furán pislogtak rám. Én meg szégyenkezve oldalogtam el, jöttem egyenesen hozzád.

– Mit kezdjek veled? – nézett a barátjára Szomor Zsolt szomorúan, cigarettát vett elő, odakínálta. Pósa elfogadta, végigropogtatta a szálat, az ajkai közé tűzte.

– Folyton azt látom, ahogy távolodik. Kucsma, a vonat, a világ, minden.

– Tehát minden távolodó – dörmögte Szomor Zsolt.

– Ja – hagyta rá Pósa. – Távolodó...

BALÁZS IMRE JÓZSEF

A pókfonál poétikája

Kovács András Ferencnek

*A pók a fonalnak fájt,
s a pókfonál a póknak.
Mint rím a versszövetben,
úgy összeszálazódtak.*

*Nincs másik nélkül egyik,
bohóc, ha nincs kalapja,
nincs maszk, ha nincs az arcon,
lányában él az apja.*

*A fonal mindent átsző,
a fonal vár, mert ráér.
A fonal diszpozíció,
rezzenés, céltalan cél.*

A levegő anyaga

*Arcod belemerítéd a levegő anyagába,
kopácsol, vésőkkel dolgozik rajtad a szél,
úszni próbálsz benne,
de ő mozgat téged és nem te őt,
te vagy az ujjja és a lába,
lentről látod csak a hegytetőt.*

*

Üzenetben érkeznek a sürgős dolgok,
traktátust olvasol az akadályokról,
s közben beszél a test, a legfőbb akadály
és legfőbb lehetőség,
éjjel felkel, tudtod nélkül mozdul,
ő maga az üzenet ilyenkor,
az akadályt te hozod létre, ezt mondja,
kapcsold ki, ha nincs szükséged rá.

Üveglap alatt

Egy üveglapon álltam, s feltűnt alattam egy homályos széksor – senki nem ült ott.
Mintha mások álmaiban tévelyegnék. Fokról fokra egyre lejjebb idegen városok
[lépcsőin.
Mintha randevúznék egy kerttel. Kiásnék egy élőlényt az avarréteg alól,
[nézném, ahogy nyújtózik, hunyorog, elszalad, eltűnik a fák közt.
Mintha én lennék az, akit néznek.

„A vidra én vagyok, Bovaryné viszont nem én vagyok”

BALÁZS IMRE JÓZSEFFEL ORCSIK ROLAND EMILEZGET

Date: Mon, 4 Jan 2010 08:56:58

From: Orcsik_Roland<orlando@...hu> **To:** Balazs_Imre_Jozsef<vidra@...ro>

Subject: Interjú

Az utóbbi időben sok időt töltöttél Pesten. Kolozsvárhoz képest Pest tempója jóval gyorsabb, mennyire tudtál alkalmazkodni ehhez a felgyorsuláshoz? Mi dolgod volt Pesten?

Date: Mon, 4 Jan 2010 09:24:04

From: Balazs_Imre_Jozsef<vidra@...ro> **To:** Orcsik_Roland<orlando@...hu>

Subject: Re: Interjú

Inkább lassulni szerettem volna Pesten, mert mostanság a szubjektív időm Kolozsváron nagyon gyors a szerkesztés, a tanítás, a család és a többi munka sokszögében. Egy egy-hónapos kutatói ösztöndíjat pályáztam meg a Domus Hungaricánál, és sokat ültem könyvtárban. Főleg szürrealista költőket és elméletírókat olvastam.

– Eddig négy versesköteted jelent meg. A Vidrakönyv fülszövege tanúsága szerint az első Ismét másnap címmel 1988-ban. Ekkor Te mindössze tizenkét éves voltál. Nyilván tévedésről van szó. De furkált a kíváncsiság: mikor kezdtél el publikálni és mit csináltál 1988-ban, egy évvel a '89-es romániai forradalom előtt? Szerveztél az ellenállást?

– Tíz évet téved csak a fülszöveg... 1998-ban, végzős egyetemistaként adtam le az első könyvem kéziratát. De 1988-ban már volt némi publikációs múltam, kisiskolásként a nyolcvanas évek elején megjelent egy versem a *Napsugár* című gyermekirodalmi lapban. Úgy kezdődött, hogy „Itt van már a kikelet, / Nekünk éppen ez kellett”. Aztán sokáig semmi. Az igazi, felnőtt publikációimat 1996-tól számítom, amikor a *Helikonban* és az *Előretolt Helyőrségben* jelent meg néhány szövegem.

1988-ban inkább a foci érdekelt, mint az ellenállás, igaz, az iskolában a focinak is volt etnikai töltete: az évfolyamunkon Székelyudvarhelyen volt egy „román osztály” és egy „magyar osztály”. Nagy csatákat vívtunk velük – egyénileg ők voltak a technikásabbak, de miénk volt az összeforrottabb csapat. Hol ők győztek, hol mi, ettől volt igazán izgalmas az egész.

– Amennyiben összevetjük a négy verseskötetedet, akkor azt látni, hogy az első, 1998-as kötetekben már megvannak azok a poétikai eszközök, amelyeket a legutóbbiban is alkalmazol: visszafogott tónus, hagyományos és avantgárd versformák, ballada- és

dalszerű költemények, önreflexív, nyelvi költészet, abszurd, játékosság. Te hogyan éled meg a saját versesköteteidet, miben különböznek számodra egymástól?

– Szeretek ciklusokban gondolkodni, ez talán már az első könyvemen is látszott: egy-egy cikluson belül általában egységesebb a versvilág, ami felbukkan. Ebbe persze az is belefér, hogy egy-egy versciklus „hozzászoktatja” az olvasót egy bizonyos hangfekvéshez, és lehet, hogy akár egy cikluson belül vagy azon kívül egy hirtelen hangnemváltás következik be. Általában több irányból gondolom végig a dolgokat, talán ezzel függ össze ez a technika. Legkevésbé *A Dél-Párizs nyárikert* című könyvem volt strukturált, ott a ciklusszerkezet is lazább. A *Vidrakönyv* vagy a *Fogak nyoma* ehhez képest összefogottabb.

– *A legutóbbi könyvedben, a 2009-es könyvhétre megjelent Fogak nyomában sok olyan vers van, amely az első két könyvedben is szerepelt, sőt kibővített ciklusok is vannak (pl. a buszsofőrös rész). Ezek szerint a mostani kötet egyfajta best of, kiadatlan ritkaságokkal? Rajongóknak kötelező?*

– Inkább az említett feszebb ciklusszerkezetnek köszönhetőek az ismétlődések: ha valaki megnézi, legfennebb a kötet anyagának egytizede volt benne a korábbi könyvekben, ez szerintem még nem igazán egy „válogatott és új versek” típusú szerkesztésmód... Az történt, hogy az első kötetem *Ki viszi haza a buszsofőrt?* című ciklusát az elmúlt tíz évben továbbbírtam, és reményeim szerint eljuttattam egy véglegesebb, egységesebb formáig. Ez azt is jelenti, hogy kihagytam az első kötet buszsofőr-ciklusából néhány szöveget, miközben az egész mintegy a duplájára nőtt. Az a további négy vers pedig, amelyiket *A Dél-Párizs nyárikert*-ből emeltem át, úgy érzem, ezúttal inkább a helyére került: beilleszkedtek a kötet tematikus és hangulati ívébe.

– *Mint Tandorinak a verebek, neked, úgy tűnik, a vidrák a mániád. A harmadik köteted a vidra-motívumot járja körül, kollektív alapokon nyugvó személyes mitológiát kreálsz belőle. „Ahogy a görög mítoszok sem arról tudósítanak, milyenek voltak az istenek, inkább arra derítenek fényt, hogy milyenek voltak a régi görögök, ez a könyv sem a vidrák könyve.” (Láng Zsolt, Élet és Irodalom). Mennyiben szól a nagy sikerű Vidrakönyv rólad, és mennyiben a választott tárgyról, a vidráról? Te vagy a vidra vagy fordítva?*

– A vidra én vagyok, Bovaryné viszont nem én vagyok, és akkor már rögtön viszonyítottuk is valamihez az egészet... Egyetértek azzal, hogy egyfajta „kollektív alapokon nyugvó személyes mitológia” kialakításáról szól a könyv, sok mindent kerestem hozzá különböző népek mitológiájából, de mindig igyekeztem továbbépíteni a talált szövegeket is, és új összefüggések közé helyezni őket. Hogy mennyire szól a könyv a vidráról? Arisztotelész például azt írja *Az állatok története* című traktátusában: „A hód alacsonyabb, mint a vidra, és erős fogai vannak; éjszaka gyakran kijön a folyó vizéből, és a parti rezgő nyárfák kérgét rágcsálja. A vidra az embert is megharapja, és úgy mondják, ha egyszer megharapta, nem engedi el addig, amíg a csont roppanását nem hallja.” Ezekben a mondatokban a vidra sokkal inkább hiedelemlény vagy mitikus lény, mint természettudományi szempontból leírt állat. Valami hasonló történik a *Vidrakönyv*-ben is.

– *Meséld el a vidrákkal való találkozás első élményét!*

A legerősebb élményem a lábodi Vidraparkhoz kapcsolódik – bár nem az volt az első. Az azért volt fontos, mert rákészültem, és tényleg a találkozás kedvéért mentem oda: maga az út is hozzátartozott a találkozáshoz. Ott természetes élőhelyükön lehet látni a vidrákat, és nem bezárva élnek. Először csend és mozdulatlanság, aztán zombéksurrogás és víz alatti árnyék, aztán maga a vidra – ezt biztosan nem fogom elfelejteni. A korábbi találkozások inkább a fejemben mentek végbe, könyvek, állatkerti séták és dokumentum-filmek hatására.

– *Ettől már rántott vidrahúst vagy vidralét?*

– Nem, de állítólag a dijoni karthauzi szerzetesek azért fogyasztottak vidrahúst, mert inkább halnak tartották, mint emlősnek. Dimitrie Cantemir moldvai fejedelem pedig arról ír, hogy a vidrának lúdtalpa van és csukafogai, miközben halnak túlságosan rókaszerű, de rókának túlságosan halszerű. Az a kérdés tehát, hogy ha egyszer majd vidrát eszem, akkor mit is eszem valójában?

– *A legújabb, Fogak nyoma c. kötetedben – a Vidrakönyvhöz képest – kevésbé élsz mitologikus eszközökkel a vidrás ciklusban: „A vidrát az Animal Planet találta ki” (A tévévidra). Itt mintha jobban rájátszanál arra, hogy nem a vidrát, hanem a közvetítő (kamera, ideológia) által látott vidrát látjuk. Miért érezted fontosnak ezt a reflexiót?*

– Kísérleteztem azzal, hogy kilépjek a mítosz világából, s tisztázzam legalább a magam számára, hogy kívülről hogy nézhet ki az, amit a *Vidrakönyv*ben műveltem. Valami olyasmire jöttem rá, hogy nem tudok egészen kilépni, és, ami fontosabb, hogy nem is akarok kilépni belőle. Az egésznek van egy játékos vetülete is persze, de azt már biztosan tudom, hogy nem egy lezárt tömbként kell viszonyulnom hozzá, hanem valaminek a kezdeteként.

– *Az új vidraversek később születtek vagy már a Vidrakönyv alatt?*

– Mind újabbak. Talán kettő-három van közöttük, amelyiket be lehetne illeszteni a *Vidrakönyv*be, a többinek szerintem eleve nem lett volna helye benne a koncepció felől nézve.

– *Verseidre egyszerre jellemző a kötött jambikus ritmus, a klasszikus négysoros strófaszervezet, a rímek, s mindezek ellentéte: a szeszélyes, spontán rímelés, a kevert ritmusú versbeszéd. Van átjárhatóság a hagyományos és az avantgárd költészet között?*

– Szerintem van, és ez nem egyszerűen keresgélés a formák között. Belülről szemlélve azt lehetne mondani, hogy van, ami az épp adott formába kívánczik, anélkül, hogy ezt racionálisan lehetne indokolni. Kívülről nézve inkább az a kérdés, tudja-e valaki ezt a (lát-szólagos?) sokféleséget egyazon szerzői névhez kötni? Hogyha *Összes versek* típusú könyveket veszek le a könyvespolcomról, mindenesetre megnyugtató bizonyos értelemben: azt jelzi, hogy nem érdemes ezen görcsölni. Nincsenek egységes költői életművek.

– A vidrás mitologizálás mellett a banális hétköznapiaknak is szentelsz ciklusokat. Ez a magas kultúra paródiájaként és ellenpontjaként is működik. Mennyire gondolt a költészetet komoly és banális tevékenységnek?

– Valószínűleg irdatlan közhely, amit mondok, de a költészetet éppen annyira gondolom komolynak és banálisnak, mint magát az életet. A költészetnek elvileg képesnek kell lennie arra, hogy a komolyságról és a banalitásról egyformán beszéljen.

– Gyakran írsz szerepverseket. Miért vonzódsz a maszkhoz, csak a másik által mersz megmutatkozni? Ezek a versek egy maszk vallomásai?

– Nem tudom, hogy a vidra-verseket vagy a buszsofőr-verseket idesorolod-e. Mert szerintem azok nem igazán szerepversek, legtöbb esetben inkább róluk szól a történet vagy pontosabban: őket látjuk egy helyzetben. Nem ők maguk beszélnek, hanem a helyzetről beszél valaki. A *Fogak nyoma* szerintem sok helyen kifejezetten alanyi költészet.

– A mostani kötetedben a műfordítás problémájára is reflektálsz. Ana Blandiana egyik Hervay Gizella által fordított versét fordítottad újra, valamint post scriptum-verset is írtál erről a folyamatról. Nagyon izgalmas játék mutatkozik meg így: az eredeti, a fordítások és a reflexió mind eredeti, s nem a fordított szöveg benyomását kelti. A műfordítás mennyire tekinthető nálad szereplőnek?

– A *Vidrakönyv* Ted Hughes-ciklusában is történt már hasonló kísérlet: ott egy vidráról szóló Hughes-verset fordítottam le, majd továbbgondoltam annak egyes sorait, miközben az egész konstrukcióba újabb és újabb angol nyelvű szerzők mottói, sorai szövődtek bele. Számomra nagy kihívás, hogy legyen egy felismerhető saját világ, egy saját konstrukció, amelyikhez képest a vendégszövegek elhelyeződnek. Végül is szövegköziségéről van szó, mint annyi más esetben, csak éppen nem egyazon nyelven és kultúrában belül működnek az utalások. Egyébként Kosztolányi nyomán szívesen kísérletezek vershangzások lefordításával tartalmi fordítás helyett: ennek az említett Hervay-cikluson kívül is van nyoma a könyvben, például az *Anna és Ida útja* című szövegben. Vagy abban a *Vándor éji daláról* készített parodisztikus ikerfordításomban, amelyik 2004-ben jelent meg a Kalligramban, s amelyik a Goethe-vers németes mássalhangzótorlódásait és diftongusait adja inkább vissza az „eredeti” jelentés helyett. Mindez ráadásul magyarról magyarra történő fordításokban is működhet, mint a említett Hervay-kísérletnél vagy az első kötetem *Improvizációk magán- és mássalhangzókra* című szövegében.

– Te is fordítasz a román irodalomból. Voltak olyan szerzők, akik tartós hatást gyakoroltak a saját verseidre? Kiket, milyen szerzőket fordítasz legszívesebben?

– Szerettem középiskolásként Nichita Stănescu vagy George Bacoviát olvasni, de enyhén túlzás lenne azt mondani, hogy hatottak volna rám. Később, fordítóként is a Kolozsváron élő, jelenleg ötvenöt éves Ion Mureșan verseire csodálkoztam rá, amelyek annyira távol esnek mindattól, amit a magyar versről gondolni szokás, és mégis működnek, valami egészen bizzar logika szerint. (Mint egyszer véletlenül kiderült, a szerző egyébként ugyanaznap született, mint én, persze több mint húsz év eltéréssel.) Jelenleg egy román avantgárd versantológia fordításán dolgozom afféle hobbiként, abban elég sok vers lesz Gellu Naumtól, aki mostanában erősen foglalkoztat. Hogyha román költészeti hatásokat ku-

tatna valaki a saját szövegeimben, azokat valószínűleg a *Fogak nyoma* után következő, egyelőre megíratlan könyveimben kellene keresnie.

– *A fiatal romániai magyar szerzők és fiatal román szerzők között van-e kommunikáció a rendszerváltás óta? Az uniós belépés mennyire lazította fel a tudathatárokat?*

– A fiatal romániai magyar szerzők folyamatosan fordítottak román szerzőket, ezt a *Helikon* kilencvenes évekbeli számaiban, a *Korunkban* és más lapokban is nyomon lehet követni. Megjelent néhány közös versantológia is, jelentősebb visszhang nélkül. Szerintem nem az uniós belépés, hanem a hasonló problémák iránti fokozott érdeklődés indított be az utóbbi években egy realisabb kommunikációt: az egyik vonulatban a szexuális tabuk lebontása zajlik prózában és versben (itt Orbán János Dénesék csoportja kerülhetett többek között az érdeklődés terébe néhány 2000 körül debütáló fiatal román szerző számára), a másik, látványosabb vonulatban a kommunista rendszer tapasztalatainak feldolgozása. Filip Florian, Dan Lungu, Bogdan Suceavă és a fiatal román filmesek ebben együtt mozognak mondjuk Dragomán Györggyel vagy Bartis Attilával. Nem véletlen, hogy Dragomán és Bartis utóbbi években románra fordított regényei egyértelműen sikeresek Romániában, a fiatal generáció körében.

– *Úgy tűnik, Hervay Gizella nagy inspirációs forrást jelentett számodra: monográfiát írtál róla, a mostani kötetedben ciklust szenteltél neki HG-oratórium címmel. Mi vonzott jobban: a költészete vagy a sorsa? Vagy ez elválaszthatatlan?*

– Hervay tárgyias költészete érintett meg leginkább: az a tárgyszerűség, amellyel legjobb korszakaiban a nagyon személyes dolgokat is ki tudta szabadítani egyszeri és pillanatnyi érvényességükből. A versciklus megíródásának története egyébként érdekes: a Stockholmban élő Gergely Tamás, aki személyesen ismerte Hervayt, jól körvonalazott szempontok szerint „feladatokat” adott nekem, hogy mit kellene versben (vagy mesében) megírnom. Ezek a szövegek tehát – amelyeket Tamás sorozatként jelentetett meg Káfé nevű weboldalán – felkérésre íródtak, de azt remélem, túllépnek az alkalmi jellegen.

– *Az egyik tanulmányodban a következőképpen jellemzed – másokhoz mérve – saját lírádat: „Székely Csaba paródiáiból is kiolvashatóan egyfajta intellektuális költészetet művel.” Egyeseknek az „intellektuális” jelzőtől föláll a szőr a hátán. Neked mitől áll föl a szőr a hátadon? Mit tartasz intellektuálisnak a saját költészetedben?*

– Leginkább az „önreflexív” lehetne itt az „intellektuális” szinonimája, de ez az önreflexió szerintem nem mindig nyelvi jellegű, ezért sem érezném egészen találónak. Olyasfajta versek ezek, amelyek egyszerre próbálnak „kint is és bent is” lenni. Mint József Attilánál a macska, amelyik egyszerre akar kint is és bent is egeret fogni. Miközben a macska itt azt is eleve tudja, hogy ez nem fog menni.

– *A Dél-Párizs nyárikert (2001) kötetedben az Eszter könyve című vers néhány mondata ars poetica-szerűnek hat: „A véletlenből érkezik egy kérdés, / néhány kusza mondat [...]”. A verseidben az intellektualitás ellenére gyakran érzem a spontaneitást, az asszociációs építkezést. A tradicionális formák használata mennyire tud gátat szabni ennek a spontaneitásnak?*

– A hangzás is hozhat spontaneitást, erről már volt szó, egyszerűen nyitva kell hagyni a lehetőséget a nonszensz számára is. Annyi érthetetlen és értelmetlen dolog történik körülöttünk és bennünk.

– *Az avantgárd iránti érdeklődésed egy könyvben is nyomot hagyott: Az avantgárd az erdélyi magyar irodalomban (2006). Mennyire érzed a saját generációdban és a fiatalok költészetében az avantgárd iránti vonzalmat?*

A szürrealisták sokat agyaltak a véletlen kérdéskörén, sőt az „objektív véletlen” fogalmát is bevezették. Többek között a hangzáson alapuló asszociációkkal próbálták lebontani a bejáratott gondolkodásmódok korlátait. Látok magam körül is avantgárd gesztusokat, radikális törekvéseket, de engem mostanában nem irányzati vagy poétikai értelemben érdekel ez a dolog. Inkább az foglalkoztat, az avantgárd által megnyitott réseken és szakadékokon hová és meddig lehet belátni?

– *Egyik tanulmányodban azt írod, hogy a román irodalomban jobban meggyökerezett az avantgárd, mint a romániai magyar irodalomban. Hasonló az eset Magyarországon is, ahol az avantgárd, illetve neoavantgárd szerzőkkel kevésbé törődtek eddig. Szerinted mik lehetnek ennek az okai?*

– Egyetlen adat ehhez érvként: a román történeti avantgárd irodalom első reprezentatív antológiája már 1969-ben megjelent, 1983-ban már a második, újabb merítésű válogatásnál tartottak. A magyar avantgárd első átfogó antológiájára, amelyet Derék Pál állított össze, 1998-ig kellett várni. Az okok biztosan többfélék. A román kultúrában avantgárd, vagy avantgárd közeli szerzők, mint Tristan Tzara és Eugène Ionesco, képzőművészetben Constantin Brâncuși, Marcel Janco vagy Victor Brauner olyan nemzetközi karriert futottak be, amelyet nem nagyon lehetett figyelmen kívül hagyni. Nehéz művészeti értékeket összemérni, de az biztos, hogy a magyar kultúra a huszadik század folyamán sokkal kevésbé akarta és tudta integrálni külföldi és/vagy idegen nyelveken aratott sikereit. A román és a magyar kultúra szerkezete, dinamikája és tájékozódása között is nyilvánvaló az eltérés, biztosan ez is befolyásolta az avantgárd-recepciót, de itt hosszú volna kifejteni ezt a gondolatmenetet.

– *Az „erdélyi”, illetve a „romániai” jelzőket mennyire érzed korlátozónak és gazdagítónak a saját esetedben?*

– Önmagában nem érzékelem ezeket sem pozitívnak, sem negatívnak. Valamiféle adottság, de olyan adottság, amelyik időben mozgásban van.

– *Úgy vettem észre, nálad az erdélyiség, a romániai magyarság, a kisebbség tapasztalata nem egyértelműen dekódolható. Szerinted van Magyarországon erre befogadó közeg?*

– Nem egyértelműen dekódolható, mert történetileg is változik, és horizontálisan is, az egyes kisebb régiókat, társadalmi környezeteket tekintve. Nincs egy monolitikus kisebbségi tapasztalat. Ez nem azt jelenti, hogy nem is érdemes kísérletezni a leírásával: vannak ismétlődő helyzetek, típusok. Magyarországról többnyire egyetlen helyzet, egyetlen típus látszik egyszerre.

– *Nemrég szerkesztettél egy fiatal költőket, prózaírókat bemutató antológiát: A meghajlás művészete címmel. Őket mennyire foglalkoztatja a határon túliság identitása, kérdése?*

– Leginkább az interkulturális kommunikáció helyzetei bukkannak fel náluk ebből a problémakörből. Esetleg nevek, kicsit Bodor Ádám nyomvonalán haladva.

– *Az Előretolt Helyőrség és a Serény Múmia szerzői úgy tűnik, távol tartották magukat az elméleti diskurzustól, a posztmodern mumusként élték meg. A fiatalok hogyan viszonyulnak az őket megelőző generációkhoz, illetve az irodalomelmélethez? Az idősebb generációk (pl. Szócs, KAF, Lövetei, Fekete Vince, OJD) és a fiatalok között van-e kommunikáció?*

– Azok, akiket az „idősebb” generációból említesz, mindannyian lapszerkesztők vagy kiadói szerkesztők: munkájuknál fogva is folyamatosan kapcsolatban állnak a mindenkor legfiatalabb generációkkal. Az irodalomelmélet vonzereje csökkent, miközben a szerzőknek, akiket irodalomelméleti „szemüvegen” keresztül olvastak korábban (Parti Nagy Lajos, Garaczi László stb.), továbbra is jól érzékelhető a hatása.

– *Verseidben olykor felbukkan a rockzene (Hobo), illetve az alternatív zene (A. E. Bizottság). A rock-kultúra a saját generációd élménye. A fiataloknál érzékelisz ilyen közös zenei élményt vagy valami ehhez hasonlót?*

– Érzékelek, de ezek szűkebb csoportkultúrákra utalnak minden esetben. Horváth Előd Benjáminnál például gyakoriak a punk-utalások (egy formailag csiszolt, poszt-parti-nagy stílusba ágyazva), Cseke Róbert egyéb alternatív zenekarokat idéz meg. A beatköltészet óta eléggé lebomlottak a határok a különféle kulturális regiszterek között, az alternatív dalszövegek világa pedig nagyon inspiráló szerintem a kortárs költészet számára. És ez fordítva is igaz: aki egy Kispál és a Borz- vagy Quimby-szöveget értékelni tud, annak valószínűleg a kortárs költészethez is van (vagy lenne) füle.

– *A Vidrakönyv végén egy mesét olvashatunk a könyv epilógusaként. Ez a kis szöveg arról árulkodik, hogy a prózához, a meséléshez is vonzódsz. Tervezel prózakötetet?*

– Indítottam egy blogot a *Vidrakönyv* egyfajta folytatásaként, a <http://lutra.freeblog.hu> webcímen. Ott időnként publikálok néhány mesefordítást és meseátdolgozást is, elsősorban indián meséket fordítottam eddig. A *Vidrakönyv* epilógusa is három mitológikus történet átdolgozásából áll össze. Saját prózakötetben nem gondolkodom: néhány rövid tárcától eltekintve nem írtam soha prózát.

– *A mese a Fogak nyomában is megjelenik: Hans Christian Andersen A szél meséi Valdemar Daa lányairól című mesét verselted meg egy ciklusban. Itt a személytelen lírai én a mesélő szerepébe bújik. Költői szempontból miért tartod érdekesnek és fontosnak a mesét?*

– Azért, mert érintkezik a mítosszal, engem pedig a mítosz érdekel. Az Andersen-mese továbbbírásával egyébként négyen is kísérleteztünk, s a szövegeket felolvastuk egy kolozsvári esten. Érdekes polifónia alakult ki. Aki a Demény Péter, a Vári Csaba és a Gyulai Lvente változataira is kíváncsi, megtalálja őket a Kalligram egyik 2005-ös számában.

– A Fogak nyoma kötetben hangsúlyos szerepet kap az utazás, illetve az úton levés motívuma, élménye. A saját generációdban és a legfiatalabbaknál az utazás mennyire jelenik meg élményként a diktatúrás bezártságához képest?

– Nálunkfelé épp a diktatúra idején volt igazán népszerű műfaj az utazások útinaplószerű megörökítése. Azok a szövegek valóban a diktatúrás bezártságához képest képződtek meg és csodálkoztak rá arra, ami „odaát” volt. A fiatalabbaknál az utazás inkább archetipikusan a kaland és a keresés szinonimája: a dolgok kimozdulása és kimozdítása.

– A kötet Otthonteremtő mozdulatok című verse szerint: „Ahol semmi sem az övé, / a törülköző vagy a tükör legalább, / a bőre ott is határos vele, / s egy borotválkozás, egy alvás / oldja az ismeretlent.” Ebből kiindulva az otthon élménye a test szférájára korlátozódik. Ugyanakkor a test ebben a versben a nyelv által közvetítődik. Melyik akkor az otthon: a test vagy a nyelv?

– A testben is ott lapul a megfejthetetlen és a hozzáférhetetlen – ehhez is lehetne idézetet találni például A Dél Párizs-nyárikert című kötetben, mondjuk A herót című versben. A nyelv váratlan effektusairól, véletlenszerűségeiről már beszéltünk: az sem nevezhető teljesen otthonosnak. De a külső idegen s a külső ismeretlen valamennyire megszeli-díthető általuk – ilyesmiről is szól a beidézett vers.

– A Fogak nyoma számomra hordoz egy újítást a korábbi BIJ-kötetekhez képest, pl. A mondat eltérítése című versedben. Mintha itt nyersebben szólalna meg a rád jellemző visszafogott hang. Ez lenne a folytatás lehetősége?

– Biztosan sokfelé el lehetne indulni a Fogak nyoma felől: ezt tudatosan egy olyan könyvnek képzeltem el, amelyik összegez, lezár dolgokat. Időben végül is egy teljes évtizedet fog át a versek keletkezési ideje. A mondat eltérítése egy erősen dallamra épülő vers: ha innen indulnék ki, akkor az egyben a dalszerűség melletti döntést is jelentené számomra. Ez egyelőre kevésbé látszik valószínűnek, de persze nem is lehetetlen.

Egy nyugtalan ember

VEKERDI LÁSZLÓRA EMLÉKEZÜNK*

amíg volt egy háborítatlan könyvtár
a Duna pesti partján
az volt a könyvtár
az volt a termő csönd
itt bukkantak föl
a mindenre érdemes utazók
porolván köpenyükről
a kinti őrzületet...

(Nagy Gáspár)

Nem, nem... Elfogultak vagytok. Egyszerű könyvtáros vagyok, aki könyvekkel, recenziókkal, csoportosításokkal foglalkozik. Nem alkotok képeket. Jól tudom, az ember nem alkot sem önmagáról, sem másról érvényes képet. Olyan ez, mint a hang meséje, melyet többször is idézek a könyvemben. Mindannyian az ember útját járjuk, aki próbálja megérteni a hang titkát. Tudjuk, eleve téves úton járunk, mégis végig kell mennünk rajta. Csak nem kell azt mondanunk, hogy megtaláltuk a hang titkát.

(Herczeg János – Staar Gyula interjúja)

Milyennek is látom Vekerdi Lászlót? Tudom, hogy szembefordul minden méltatással, ünnepléssel, s lehet, hogy dühében ennek a mostani folyóirat-számnak minden példányát széttepi, vagy legalábbis széttepné, ha lehetősége lenne rá, a kérdést ennek ellenére meg kell válaszolnom, hiszen a bennünk élő eszményeknek tartalmat kell adnunk, ha ezt nem tesszük meg, akkor ezek az eszmények elszakadnak tőlünk... Nos: ha Vekerdi László egyetlen sort sem írt volna Németh Lászlóról, akkor is azt mondanám, olyannak, mint amilyennek Németh László a szellem emberét leírta, bemutatta. „A szellem: rendező nyugtalanság. A szellem nem tud beletörődni az elszórt tények halmazába, ő az összefüggéseket keresi. Nem elég a világ, világkép kell. Faltól falig szakadatlan veti a szálakat, ő az a pók, aki minden jelenséget a megértés hálójába fonna” – írta Németh, én pedig Vekerdi Lászlóban látom azt az embert, aki az elszórt tények, adatok között összefüggéseket teremt, összefüggéseket mutat meg.

(Füzi László)

* A 2009. december 27-én elhunyt Vekerdi Lászlóra, szerzőnkre, munkatársunkra, alapítványunk kurátorára, Tiszatáj-díjasunkra emlékezünk a 2004-ben – 80. születésnapjára – kiadott *Egy szabad ember* című kötetből válogatott idézetekkel.

Szelleme örök nyugtalanságban élt, teste nyugodjék békében!

Bejött az órára Laci bácsi. Egy szót sem szólt, a Váci utcai panoráma előtt, üvegfal előtt, ablaksor előtt egyre gyorsabban és egyre idegesebben járt föl s alá.

Percek teltek el szótlánul. Egyszer csak megállt, izgatottan tekintgetett az elénk táruló utcai mélység felé, s magának mondván, de hogy ki is hallatsszon, monologizálni kezdett. Külföldi egyetemeken, történelmi időkben, ha a diákok nem szerették az oktatóikat, kidobálták őket az ablakon. Majd ha itt is kidobálják a hallgatók az oktatókat, akkor lesz rendes Egyetem. Effélét mondott, így ismertem meg.

(Pintér Lajos)

A rendőrségen elkérték a személyi igazolványomat, amelybe az volt beírva, hogy klinikai adjunktus. A rendőr megkérdezte: maga orvos volt? Mondom, igen. Adjunktus? Igen. Aztán most könyvtáros lett? Igen. Ez már sok volt neki: Na, apukám, ne csináljon itt rendőrviccet, ne nézzen engem hülyének! Ha valaki egyszer orvos volt, az nem megy el könyvtárosnak. Magyarázkodásra nem volt idő, meg nem is akartam, így aztán gyorsan beírta, hogy szakképzettsége nincs.

(Herczeg János – Staar Gyula interjúja)

Szót kértél. Sétálni kezdtél a közönség soraiban. A szokásosnál is erősebb feszültség áradt a szavaidból.

Arról beszéltél, hogy mit jelent magyarnak lenni. Mintha a Forgács Péterről leírt mondataidat folytattad volna. Arról beszéltél, mit jelent az, hogy: *itt élni*. Arról beszéltél, hogy erre sérthetetlen joga van mindenkinek, akit a sorsa és az érzése arra rendelt, hogy itt éljen, s ennek elismerése nélkül „minden szó üres fecsegés” az emberi egyenlőségről.

(Sándor Iván)

Németh László állandó gondja Vekerdi László sorsa. Többször értekezik erről Fodor Andrással is; erre utal Fodor 1965 decemberében írt levele: „Tibortól hallom, utólag problémát okozott Neked, kiről szól a *Vers a fűszárlról*. Nem járnak messze az igazságtól, akik szerint Rólad. Mindenesetre a szerintem Hozzád leghasonlatosabb örökösökről: Vekerdiről. A Nálad tett közös tavaszi látogatásunk élménye erősen bele is játszhatott a versbe. Naiv módon azt hittem, ezzel a kiáltvánnyal valamiféle sokkhatást érhetek el: – Nézzük már meg, ki ez a nagyra hivatott ember, ki napjaink Magyarországon így kénytelen élni! Illetékes részről persze senki sem volt rá kíváncsi. Avagy Vekerdit talán nem is lehet megváltani?”

(Németh Ágnes)

Számára a társadalmi szerződés a személyiségi és a nemzeti jogok elismertetését jelenti. Nem egy-egy ideológiai irányzatnak volt-van elkötelezve, hanem azokért szól, akiknek nehezebben adatott meg a szólás lehetősége, a kisemmizettekért, az igazságtalanul megvádoltakért perel. Ha írásaiban indulat feszül, akkor az a patrícus-gőg és jogfosztó gazság elől a *Mons sacerre* vonuló plebejus jogos haragja; de Vekerdi ebben a kivonulásban is megőrzi racionalitása elszánt hitét, a higgadt érvelésbe vetett bizalom elszántságát.

(Fried István)

Vekerdi László talán az utolsó szabad ember – néha úgy vélem. Nem érdekli őt semmiféle tekintély, semmiféle tiszteletkört nem tesz – ő csak választott tárgyát tiszteli meg azáltal, hogy szigorúan azt mondja róla, amit *ő maga gondol*. Nem, amit előtte bármily okos mások, nem, amit a könnyű sikert ígérő politikai vagy esztétikai divat. Hanem – mindentől függetlenül – amit *ő maga*. Üdítő volt ez a tartás, az individuumnak ez a megkérdőjelezhetetlen méltósága az egyformára gyalult ál-közösségi világban, s üdítő ma is, amikor fennáll a gátlástalan önösség veszélye.

(Jókai Anna)

Írásait az egyszerű, világos okfejtés és a szabatos, tömör, emelkedett stílus jellemzi. Kerüli a ködöt, a homályt, a cicomát. Ellentétben sok más mai esszéíróval és kritikussal, műveltségét, olvasottságát nem fitogtatja, a dolgokat áttekinthetővé tenni és megértetni kívánja. Ez a magyarázata annak, hogy szövegei – bármily bonyolult tudományos kérdést boncoljanak is – az avatatlan olvasót nem untatják, hanem további szellemi érdeklődésre és erőfeszítésre sarkallják.

(Borbándi Gyula)

Ő mindenhez csak hozzászólt, ami számára kedves volt, s amelyről úgy érezte, hogy szólnia kell, magyaráznia kell, amikkel és akikkel perlekednie kell, miközben írt és tanított, a Gólyavárban és a televízióban, a rádióban és az ismeretterjesztő előadásokon, konferenciákon és vitakörökön, a tudományegyetemen és a szerkesztőségekben, könyvekben és folyóiratokban, napilapokban és gyűjteményes művekben, egyetemi jegyzetekben és konferencia-kiadványokban, sorozatokban és egyedi művekben, kicsikben és nagyokban, sokszorosított irományokban és szép kiállítású monográfiákban, lexikonokban és bibliográfiákban, mindenütt, ahol szükség volt a tudására. És szerencsére sok helyütt vélték szükségnek.

(Gazda István)

Megragadón őszi Vekerdi Lászlónak ez az önvallomása, erre utal a kötet címadó tanulmánya: *A Sorskérdések árnyékában* is. Mintha ebben az írásában koncentrálódna leginkább a Mester és a portréját minél hitelesebben, minél közérthetőbben és minél emberközelibben „megfesteni” akaró „arcképfestő” közös igazsága: nemzetről, demokráciáról, a közemberek iparkodásairól, életrevalóságukról, mindenről, ami egy kis nép számára életcél, egyszersmind életfeltétel is kell hogy legyen. Mert hiszen „vár tétován a nép” ma is, mindig is, akár csak Arany János korában.

(Monostori Imre)

Egy alkalommal Fülep Lajos társaságában a hatvanas évek közepe táján egy szörnyű hír – haláleset – hallatán Vekerdi megjegyezte: – A halál nem a legrosszabb az életben, hanem a megalkuvás. – Vekerdi aztán nem alkudott meg soha; ő az az ember volt mindig, aki a köznapi bölcsesség szerint inkább fejjel megy neki a falnak.

(Domokos Máttyás)

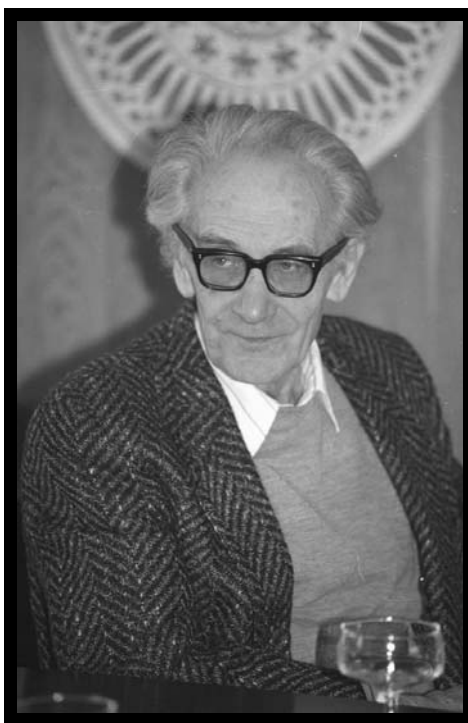

Ha újra születnék, nem születnék újra. Weöres Sándornak igaza volt, amikor azt írta már öregen és betegen, hogy „meghalni nem könnyű, nem élni könnyebb”. De ha már az ember él, akkor szeretni kell az életet. Benedek István ebben talán a legnagyobb példaképem, sokunké lehetne, ő nagyon szeretett élni. Még a halálának az időzítése is azt mutatja, hogy mennyire szeretett élni. Velencében, kedvenc helyén a Saint Giovanni templom előtti téren ült Colleoni lovasszobránál. (Az a pasas meg sem érdemli, hogy ilyen szép szobra legyen!) Éppen itta a feketéjét, mikor átlebbent a halálba.

(Herczeg János – Staar Gyula interjúja)

Ha látjátok az utcán,
forduljatok meg utána,
keresztként föl a nyakáig nőttek
makacs
vállcsontjai.
Nézzétek félve:
Krisztus jár közöttünk
s mi nem tudjuk megváltani.

(Fodor András)

Tanulmány

FRIED ISTVÁN

Mikor van – és van-e egyáltalán „soha”?

NAT ROID *MOST VAN SOHA* CÍMŰ REGÉNYÉNEK ELBESZÉLŐJE

„A nyelv olyan, mint az ég íve, a maga egy-
másba futó színeinek gyönyörű játékával.”
(Kazinczy Ferenc: Ortológus és neológus; ná-
lunk és más nemzeteknél.)¹

„– Most hány óra van? Magánál? Hogy akkor
legalább összeegyeztessük...
– Nálam most van soha. De egy kicsit az van.
Csak ha az órámra hallgatók, megtéveszt va-
lami látszat.”²

Üdítők (általában) az efféle szójátékok; Karinthy Frigyes emlékeztetett arra, mekkora örömmel fordítja ki és be a szavakat, tesszük hozzá, játszik el kvázi-etimológiájukkal, tagolja szét őket oly módon, hogy a széttagolás nyomán össze- és szétvezessenek a „szálak”, új kvázi-jelentések kontaminálódjanak:³ egyszóval a nyelv a maga póre hatalmában, teljes társszerzői vértetben mutatkozzék. Kosztolányi pedig vissza-visszatér a nyelv, a szó „természeté”-nek megragadhatóságára, pontosabban arra a küzdelemre, amely a nyelv és „használója” között folyik, a nyelv többletudását beismerendő. Emígy inti a szerzőtársakat, önmagát, mindazokat, akik valamely nyelven írnak és beszélnek: „Csak annyit tudunk, hogy minden szó szimbólum”, márpedig a szimbólum legfőljebb fölsímné hagyja magát, kiismerni semmiképpen, úgynevezett rejtett tartalma, rejtőző „lényege” ugyan megközelíthető, feltárhatósága azonban kétséges. De ezt is Kosztolányi írja intésül (íróknak, olvasóknak, a nyelv „hivatalos” munkásainak): „A nyelvet nem lehet szótárazni, elzárni és véglegelni. Eleven szöveget az, mely teljesen soha sincs készen, mindig újra és újra kell szönnünk, valahányszor beszélünk vagy írunk”. S még egy megszívlelendő mondat Kosztolányitól: „A múlt sohase vész el teljesen. Megragad a szó mélyén, mint mellékzöngé, s gazdagítja, színezi tartalmát”.⁴ Csak annyit fűznék hozzá, ugyanez volna elmondható a szólássá lett versidézetekről, valójában azok sem készülnek el soha teljesen, azokban is ott remeg múltjuk, mellékzöngéjük időnként fölerősödik, kiváltképp szövegközi viszonyaikban.

Mindez még érdekesebbé tehető, hogyha belépünk a különlegesen hangsúlyossá tett paratextus, a Nat Roid-regény címe által keltett (horizontális és vertikális irányban „terjeszkedő” paratextusának) szövegösszefüggései közé: részint a vers/irodalom/eszmetörténeti allúziók keltette viszonyulásokat kísérelvén meg földeríteni (oly látványos utalásba ütközünk, hogy ez a ráismerés feltehetőleg általános iskolás olvasónak sem esne olykor

nehezére), részint cím és regény(szöveg) egymásra mutató párosának figyelemfelkeltő eszközeként próbáljuk meg értelmezni ezt az *intratextuális* jelenséget. Annál is inkább, mivel a Tandori-próza megkülönböztető sajátosságát azzal a drámaírói gyakorlatból talán túlságosan jól ismert tényezőhöz hasonlítanám, miszerint büntetlenül egyetlen puska sem lóghat a díszletfal szögén, ennek a puskának vagy a „nagyjelenetben”, vagy a kibontakozásban, vagy az utolsó felvonásban valamiképpen el kell sülnie. Hogy önmagától, egy gyilkossági, öngyilkossági jelenet során, nem teljesen mindegy, az azonban bizonyos, hogy figyelemzavaró, dramaturgiában részes, jelképként szolgáló stb. stb. mementóként valóságos szerephez kell jutnia. Ha egy Tandori-mű címére tekintünk, az persze állhat idézőjelben⁵ (akkor a kiemelés, a figyelemfelhívás még inkább feltűnő), de állhat idézőjel nélkül is,⁶ nagy valószínűséggel valahol a regényben, a műben megtörténik a visszautalás, a tartalmi vagy (többnyire!) a szó szerinti idézés, mintha ez a szövegösszefüggés „motívumszerűség” imitálna. S így mind a cím, mind a megismételt formula kölcsönösen erősíti a másik jelentős voltát, önmagánál jóval több értelmezési eljárásra ösztönözné a kutatót. Cím és regényszövegbeli összefüggés poétikai jelentőséggel bírhat, szerkezeti elemként nem kevésbé szolgálhat, az ismétlődésnek retorikai vonásaira utalhat. A poétikai jelentőség megközelítését segítheti, hogy a tömörebb, olykor lecsupaszítottabb változatot a kibontott, mondatba helyezett, illetőleg a szövegfolyamból (párbeszédből) felbukkanó variánssal szembeállítjuk, és ennek folyományaként következtetéseket vonhatunk le a mondás, a jelzés, az előre/visszautalás funkcióváltásának minéműségéből. Nevezetesen abból, hogy a cím helyzetet, teret, téridőt, nevet (többnyire a főszereplőét) vagy egy cselekvésalakzatot, esetleg annak tagadását („Ne lőj az ülő madárra!”)⁷ nevez meg, s ez előlegezi (a maga módján, azaz sejtetéssel, célzással, összegezve) a cselekményt vagy annak valamely szegmensét, egyben proleptikus feladatot is „ellát”. Amikor a szövegben a cím (többnyire változatlanul) visszaköszön, akkor a visszautalásra mint stilisztikai eszközre gondolhatunk, ezen túl az emlékeztetés, a visszaidézés a cselekménynek két olyan pontját segít tudatosítani, amelyek között történések sora zajlik; ám éppen a(z – ismétlem –) hangsúlyos helyen megjelenő kijelentés, „mondás”, esetleg felszólítás más mondatösszefüggésben megismétlődik, azaz kijelöli meghatározott történések időbeli és/vagy térbeli határait, anélkül, hogy a le/bezártág látszatát keltené. Újragondoltatja a cselekménynek az azonos vagy majdnem azonos kijelentéssel stb. valamiképpen, noha lazán elhatárolt részét. A motívum esetében némi módosítással elfogadható volna, miszerint ez a legkisebb egység, amelyből egy esemény, egy történet vagy egy történet kifejlődhet.⁸ Ilyen értelemben ismételtlen előreutalásról értekezhetünk, hiszen a motívum sosem létezhet önmagában (amennyiben önmagában létezik, akkor más művek azonos/hasonló „egység”-ére emlékeztet, s akkor már a kapcsolat nem egy szövegen belül, hanem az adott szövegen kívül eső szöveghez fűződik, „intertextuális”), eleve abban rejlik ereje és jelentősége, hogy másutt (is) felbukkan, újólaj kijelenti, szólítja föl, idézi meg a korábban megismert szövegdarabot, összeszövi, szótesszé formálja ebben az esetben a címben előlegezett szöveglehetőségeket. Még egy mozzanat említendő: az egymásra előre- és visszatekintő mondat, kijelentés, felszólítás mintha igazolná Kosztolányi állítását, miszerint a nyelv sosem készül el teljesen⁹ (beszédes, hogy a korábban idézett Kosztolányi-írásban szintén a szövéssel érzékelteti az író azt a munkát, amit minden író és beszélő végez a nyelvvel, a nyelv által); a különféle közegbe, környezetbe iktatott mondat ekképpen nemcsak önmagáért áll helyt, hanem változó kö-

rülmények között új jelentést/jelentőséget kaphat. A szó szerinti ismétlés sem egy/a szöveg változatlanságára meggyőző példa, olykor éppen a változatlan ismétlés képes a legfrappánsabban felmutatni a szövegnek nemcsak változó, megváltoztatható, hanem lényegében rögzíthetetlen, a végső értelmezés elől menekülő, attól és elsősorban attól önmagát elhatároló voltát. Olyan nyitottságról van tehát szó, amely a nyitottság ellenében esetleg megképződő „negativitás”-tól zárkózik el, tanúsítván minden szöveg megismerhetőségének és helykijelölésének problematikusságát. Az ugyanis nem vitatható, hogy a Tandori-mű címe lehetővé teszi besorolhatóságát a könyvtári katalógusba, elkülönítését a többi Tandori-műtől, ugyanakkor minden egyes regény oly értelemben lezár(hat)atlan „egység”-ként határozódik meg, miszerint szövegiségében, nem pusztán sejtetésében van, lehet, lesz folytatása.

Ez a Nat Roid-regény címében olyan paradoxont állít, amely mégsem mozdítja ki „időhatározó”-i státusából, nem teszi ezt még a kevésbé hangsúlyosnak tetsző létige egyes szám harmadik személyű alakja sem, ha másra látszólag nem vállalkozik is, legalább a jelenidejűséget látszik sugallni. Ugyanis a *most*-nak eszerint szüksége van jelenidejűsége bizonygatására, mivel ebben a meghatározottságban „ellenfele” támad a *sohában*, amely nemcsak a jelenidejűséget, hanem egyáltalában: az időt, az időiséget vonja kétségbe, a *van* helyett a *nincset* is elképzelhetőnek vélve. Ezzel szemben, összevonva, egy mondatban (persze nem egészen összebékítve) mind a *most*, mind a *soha* veszít kizárólagosságából, a *most* az abszolút jelenidejűségből, a *soha* a nemlétező idő feltételezéséből. Minthogy amennyiben a *soha* *most* van, akkor a *most* előtt és a *most* után esetleg *van*; létezhet, „feltámadhat” a *most*, viszont ha *most* *soha* van, akkor a *most* jelenidejűsége megkérdőjeleződhet, létezése után kitehető a kérdőjel, hiszen a *soha* magába szippanthatja a *most*-at, miként a *most* a *sohá*-t. Az egymás tagadására, megsemmisítésére törekvő két időhatározó illetéknéppen az idő meghatározása iránt hangoztatható kétséget hozza vagy hozhatja játékba. A szavak magukkal hozott múltja az összefüggések, a vonzások és taszítások hálóját teríti szét. A *most* egyfelől „megszilárdult ragos alakulat”, alapszava a *ma*, ilyen módon jelenidejűsége „eredeténél” fogva megkülönböztető sajátossága. „A *most* tulajdonképpen a *ma* dinamikailag nyomósított alakja”. Ezzel szemben az 1300 körülről származtatható *soha* „összetett” szó: „a *sem* tagadószó és a 'mikor' jelentésben használt *ha*¹⁰ határozószó-kötőszó mondatnapi tapadásával jött létre.” Sok minden egyesül a *sohában*, a kérdés (és talán a kérdésben rejlő bizonytalanság, hiszen ha meg kell kérdezni, hogy mikor, akkor nem tudjuk, hogy mikor), a tagadás, kombinálhatunk, a kérdés tagadása-e? – valamint a *ma* jelenidejűségével szemben az időiséget kiiktató tényező. S ha a nyelvtörténeti múlt a használatban feledésbe merült is, a tagadás, az időiség kiiktatására törekvő szándék (amely azért emlékeztet, hogy csak azt lehet kiiktatni, ami egyszer volt!), valamint a kötőszói – elveszett – lehetőség, amely viszont a nyitottság sejtését hordozza, nem.

A regény címéül megnevezett *Most van soha* (önmagában) egy rejtély, egy titok lehetőségét, létezését sugallja, hiszen szokatlanságával, enigmatikusságával, látszólagos önellentmondásával, a *contradictio in adiecto* tételezésével valami rendkívülinek, mindenestre különösnek, „jelenvaló-létére” utal. Mindazonáltal nem zárható ki, hogy a játékoság szintén ráillik erre a mondatra, amelynek „alanya” egyként lehet a *most* is, a *soha* is, eszerint kerülhet egyik-másik időhatározószó hangsúlyosabb és hangsúlytalanabb helyzetbe. Már itt megjegyzem, hogy az elbeszélő nem kínálja föl segítségét: az ellentmondás

marad látszólagosnak (az egyezés annyi, hogy két régi magyar szó, mindkettő kapcsolatba hozható/hozandó az időbeliséggel), és legföljebb a szórendre hivatkozhat, aki a mostat hangsúlyosabbnak ítéli. A játékosság viszont egy szövegen túli összefüggésre mutat: pusztán egyetlen betű megváltoztatásával Petőfi Sándor „történelemcsináló”, esemény-sorozatot elindítani szándékozó versének egy sora ugrik be,¹¹ a jól ismert *Most vagy soha*, amely a Nat Roid-regény kijelentő, mondásszerű címével szemben a választást, a választási kényszert, a grammatikailag ugyan nem, érzelmileg annál hatásosabban, a regénycímnél jóval retorizáltabban a döntést igyekszik sürgetni, roppant energiát állítva a hatásmechanizmus szolgálatába. A magyar irodalom egyik legismertebb sorának „profanizálása”, az apró módosítással lényegi jelentés-torzítás felmutatása a szövegköziségnek a paródiával határos területére kalauzsolhat. A regény egyik párbeszédében újra előkerülő mondas, kijelentés mintha ennek a feltételezésnek sietne a segítségére. A Petőfi-sor „szétírása”, az erőteljes mozgósító potenciállal rendelkező vers felszólító aktusának kifordítása olyan játéklehetőséget teremt az elbeszélő számára, amely a regényben messze nem jelentéktelen szerephez jutó időtényező, valamint Petőfinél éppen a döntési helyzet kicsikarása miatt csupán szűk intervallumra korlátozott cselekvésre buzdítás időiségét állítja szembe egymással, ezzel együtt a szöveg betűit (és nem szellemét) tekintve a „rokonság” kétségbevonhatatlannak tetszik. Míg Petőfinél a történelmi pillanat, a regény címében egy mondas elbizonytalanító effektusa, Petőfinél a vaglyagosság, az egymást kizáró tényezők szembefeszülése, a regény címében a már említett paradoxon által létrehozott rejtett összefüggés tetszik a megfeleltetés és az eltávolítás „eszköz”-ének. Szövegszerűen oly közel van egymáshoz Petőfi sora és a regénycím, hogy a „jelentés”-beli távolság annál érzékelhetőbb legyen. Ráadásul Petőfi lehatárolja a cselekvés számára adható időt: *Itt az idő*, állítja a vers, nem sugallja, határozottan szólít föl (az idő mellé olyan helyhatározószót illeszt, amely a lazább szerkesztésben helyhez jutó *van*-t magába öleli, jelezvén, hogy nincs szükség a *lét*-ige jelenlétére, hiszen hely és idő összejátszásából mintegy egyenesen következik a vaglyagosság). A regénycím ellenben a most és a soha közé iktatja a létigét, ezzel az időiségében elbizonytalanított létezésnek nem kevésbé enged teret. Ezáltal viszont a két szélső pontot, a mából származó mostot és a tagadást elnyelő sohat nem engedi teljesen egymás közelébe, hiszen közük iktatódik a létezésre utaló ige.

Ha ezek után a mottóként idézett kurta párbeszédre lapozunk a regényben, a beszélgetés körülményeit a bűnügy földérítése, a lehetséges tettesek utáni nyomozás, a feltételezések összeszikráztatásából adódható következtetések mérlegelése körében jelölhetjük meg. Miként az szintén szerfölött ismeretes, miszerint Nat Roid bűnügyi, detektívregények szerzője. Más kérdés, mint arról másutt több ízben megemlékeztem,¹² hogy alaposan át kell írunk a műfajra vonatkozó szabályrendszer, ha a Nat Roid-regények „detektív-regényi” sajátosságait hozzáadjuk az alakzat műfaji meghatározásához. Talán azért nem fölösleges ezt itt elismételni, mivel az idézett párbeszéd (az efféle regényekben szokásos módon) él a műfaji rekvizitummal (a párbeszéd résztvevői összeegyeztetik órájukat, hiszen a pontosság, a minuciózus okfejtés a regényi nyomozás, bűnföldérítés alapfeltétele. Ennek következtében a rigorózan egybevágó idő, az időmérők mutatóinak össze-„hangolása” alapvető tényezője a siker feltételének). A válasz aztán keresztülhúzza mindazok számítását, akik az ilyenkor jól bevált, megszokott mondatokra várnának. Megismétlődik a cím, majd a beszélő módosít a lehetséges jelentésen-értelmezésen, végezetül a tárgyi bi-

zonyosságának, a megbízható időmérésnek, -kijelölésnek eszközéül szolgáló óra megbízhatóságát vonja kétségbe. Már most megkockáztatható, kétséget ébreszt az időmérés lehetségesége iránt. Hiszen (ezek szerint) a pontos idő „látszat”, megtéveszt(het). Többféleképpen értékelhetjük a cím, itt határozottabban állítható, enigmatikusságát. A felelő képtelen számot adni a „pontos” időről, egyáltalában, az időről. A legegyszerűbb cselekvés, az órák összeegyeztetése sem biztosítéka az idő mérésének. Sőt, minthogy „most van soha”, a jelenidejűség a valódi látszat, talán nincs is, csak a soha „van”, amelyben az idő már nem téveszt meg, jelentőségét veszti, megszűnik, nincs, nem „van”. Ezáltal a soha tagadó potenciálja a létigét is igájába hajtja, igaz, a látszat is a tulajdonképpeniségbe sorolható be, hiszen mindössze „valami látszat”-ot emleget a beszélő, látszatszerűséget, amely azonban abban mégis határozott, hogy ellene szegül a (pontos) megnevezhetőségnek. Míg egyfelől „filozófiai” (?) magaslatokra szárnyal a szöveg, játékosan eleget téve a „posztmodern” felől érkező „kihívásoknak” egy olyan korszakban, amelyikben még egyáltalán nem jelent meg a posztmodernnek gondolata sem, hiszen akkortájt még a „békétábor” ideológiája által jól láthatóan kijelölt térben éldégtünk, másfelől viszont a belső-külső szövegek összejátszatása egy olyan ironizáló olvasatot tesz lehetővé, amely a mai kritikust mégis (anakronisztikus gesztusait is figyelembe véve) a posztmodern ama törekvése felé irányítja, miszerint az elbeszélő meglehetősen szabadon bánik az általa kijelölt hagyománnyal. S ebbe a palimpszeszt-effektustól a némileg (és nemcsak némileg) torzító idézésig sok minden belefér. Ami azonban még lényegesebbnek tűnik, többek között ebben a párbeszédben, az idő-tényező körvonalainak energikus szétmosása, valójában a „filozofikus” (?) értelmezés elbizonytalanítása, durvábban szólva, a fenséges leszállítása az „alantas”-ba, az erőteljesen retorizált beszéd töredezetté válása (ez a kérdések széttöredezésében szintén tetten érhető), a kijelentések, azok visszavonása, e visszavonás eljelentéktelenítése sor demonstrálása. Az órákra hallgatok (az órára nézek szintagma helyett) ugyancsak *némileg* összehozza az érzéki megismerés módozatait, ha már a látás (eszerint) nem szavatolja, hogy a „pontos” (?) időt leolvashatja órájáról a beszélő, megkísérli, hogy az órájára hallgasson (ebbe talán a látás és az óra járása egyként beleérthető), ám itt szintén érheti, nemcsak érzéki, csalódás, a tévesztést egyáltalában nem bizonyosan kerülheti el. Ilyen módon „összeegyeztetés” nem lehetséges, legalábbis a tárgyi világ (az óráké) nem teszi lehetővé. Hiszen a beszélő nem bízhat az időben, a sohában rejlő, a múlt üzenetét hozó-képviselő tagadás ellene szegül az idő szabályozásának. Annak mindenképpen, hogy a szereplők a saját idejüket szabályozzák. S ha az idő nem győzi is le őket, annyi feltételezhető, hogy nem képesek úrrá lenni az időn, hiszen óráik eszerint összeegyeztethetetlenek. Mert most van soha: a most, a jelenidejűség feltehetőleg igényli az egyeztetést, a sohában „nem van” idő, a nincs pedig ugyancsak feltehetőleg megszünteti az időbeliség távlatait.

Sokszorosan körüljárt „mondás”-unk másutt váratlanul és előkészítés nélkül bukkan föl, ennek megfelelően váratlan formában. Joe egy „nótá”-t citál, megteszi ezt ugyan egyéb alkalommal is, ezúttal azonban rájátszik az előszövegekre, mintegy kibontja, történésbe helyezi, a tétovaságnak, a találgatásnak, szinte egy limerickre emlékeztető képtelenségnek jelződése lesz érzékelhetővé; éppen ez illik a bűnügy állásához, a két nyomozó zavarát palástolandó hangzik föl Joe megszokott danája: „hol a lábadohol, / ott van sehol; / hol van a hova? / mikor van a soha? / Hol honol?” A látszat szerint pusztán a fonikus megfelelésekre ügyelő nótában a rímek játéka csendül föl, mélyebb pillantást vetve a szövegre, a tér

és az idő játszik egymásba, visszaidézve a pretextusokat, részint tágul a „kontextus”, részint (az ismétlések segítségével) a keresés aktusa körvonalazódik, a helyszínre kérdezés ismétlődik, és ezzel párhuzamosan a helyszínen történt/történő/történni fogó cselekvés ideje volna kiolvasható a szövegből. A nyomozók egyelőre nem tudják, mitévők legyenek, korábban is főleg kérdésekre telik, az egészből a rész felé haladva a személyek földerítendő (földeríthető?) cselekvéseiről éppen olyan kevés az ismeretük, mint egy gyilkosság okáról, indítékáról, a bűnjelről. Ennek következtében a hol? és a hova? – de a rájuk adható válaszok is – a megfajtott (megfajtható?) tartományába sorolódnak, a soháról sem tudjuk, hogy *mikor* és *hol* lehet föl/meg; a záró kérdés, amely elsődleges jelentésében a(z ott)honosságot hozná be a versikébe, inkább az általánossá, egyetemessé váló tudatlanság kifejeződése. A nóta paradoxonokat vonultat egymás után, először állít, aztán elbizonytalanít, ezáltal képletessé tesz: a kérdő határozószók az irányvesztettséget éppen úgy jelölhetik (nem tudható, merre van a „hova”), mint a rímekkel érzékeltetett nem-helyet, ezúttal talán mégsem utópia vonatkozásban. Az idő már az első sorral belopakodik, hiszen az „Ahol lábad lohol” józan megfontolás szerint meghatározott helyen és időben végzett cselekvés, ám az a kijelentés vagy feltételezés, hogy ez (legfeljebb) a seholban történik (már most történik-e avagy sem?), egyben közvetlen utalás a nyomozók tapogatózására a bűnügy(ek) helyszínén. Ezért a következő lépés erősen megfontolandó, hiszen találgatásokra adhat lehetőséget, hova kell lépniük a továbbiakban, merre loholjon lábuk? A névelő révén főnevesülő, az alany szerepét vállaló hova–soha rímpár időt és teret csenget össze, egyben a *sehol*-hoz is kapcsolódik, így a sehol–soha nem ellentétpárat alkot, hanem befogja a teret és az időt, pontosabban a nem-teret meg a nem-időt. A versike, a nóta az adott szituációban helyzetjelentés, -jelölés, a bűnügy drámai fejleményeinek kontrasztja (hangvétellel), az előszövegeknek, a „most van soha” állításának kiforgatása, mondattani átalakítása, ismétlem, a képtelenség hangsúlyozódása. Aligha jelenthető ki, hogy az egyre-másra elkövetkező bűntények előtt tanácstalanul álló, kérdező, hipotéziseket alkotó nyomozók „munkájának” önironikus értelmezéseként lép elő Joe nótájával, inkább egy áttételes, humorba öltöztetett elbizonytalanodás érzékelhető, szó sincs a műfaj elleni „vétségről”, törésről az elbeszélésben (amely e részben csupán párbeszédes mondat: a több ízben leírt elbeszélői közlés, a *tűnődött* jelzi a nyomozó hangulatát és ismerethiányát), inkább a Nat Roid-regények „eklektiká”-járól volna érdemes bővebben eltöprengeni. Ez az „eklektika” nem a szereplői szólamok egyénítő, elkülönítő jellegében mutatkozik meg, hanem a stílusnemek (és e stílusnemekhez sorolt műfajok), továbbá a műfajok (és a műfajokhoz illőnek vélt stílusnemek) vegyítésében, amelynek valószínűleg a leglátványosabb kifejezője a különféle helyekről származó előszövegekre rájátszás, ennek révén az átvett, idézett, utalt, megjelenített előszövegek regényi beépítésében az egységesítésre vállalkozó, ám ebben öntudatosan kudarcot valló elbeszélő „stratégiája”. A vissza-visszatérő idézésformák egyike, hogy Joe itt és más Nat Roid-regényekben szívesen mond el két-négy-öt sort egy népszerűnek vagy ismertnek feltételezett „nótá”-ból, amelynél jobban – szerinte – semmi sem mutatja meg a helyzetet, a viszonyokat, a kedélyállapotot, esetleg a szemlélés tárgyát, például a vizsgálandó jellemet, a kivizsgálendő „ügy”-et. Ezek sorába illeszkedik – ismétlem – ez a limerickre emlékeztető „nóta”. Egyben a *Most van soha* egyik szólamának (az előszövegek miatt) beszédes példája.

Ami azonban esetleg nyugtalanítólag hatna, nem tudjuk, mi történt a Petőfi-idézet választást jelző köztöszavával, hová lett a vagy? Az is beleveszett volna a sehol-ba és a sohába? A betűcserével a feledésbe merült volna? *Holott* (hol ott?) a nyomozás állandó döntéshelyzetbe kényszeríti a nyomozókat, kérdéseik, vitájuk, hipotéziseik a különféle helyzetértékelések igazságát *vagy* tévedését demonstrálják.

Minthogy a sorozatot ugyanaz a szerzői név (Nat Roid) jegyzi, Joe Lopiccó és Ron Sadle állandó (visszatérő) szereplők, a bűnügyi-detektívregény¹³ műfaji emlékezete mozgatja a sorozat regényeinek elbeszélőit és történéseit, talán nem egészen helytelen a följbbi kérdésre adható feleletként egy korábbi Nat Roid-műhöz fordulni segítségért. Az 1980-ban kiadott *Nem szeretném, ha fálnál* című regényben szintén bőven idéznek egy könyvből (ideje elárulnom, hogy a *Most van soha* mottóinak, nem egy szereplői megnyilatkozásnak szerzője: Pascal, s az ő szövegének beépülése egy „krimi”-be meglepő fordulatok, stílus- „történések”, szólamkeveredések okozója lesz, csak hogy ebben a regényben Pascal néven neveződik, a rejtegetett családi tűzfészek alakjai különféle intenzitással a Pascal-olvasás elkötelezettjei a Pascal-mondatok félreértelmezése, kiforgatása, eltorzítása a „megszokott módon” zajlik, hol a kontrapunktra emlékeztet, hol belesimul egy-egy szereplő mondandójába, hol menekülne tőle egy szereplő). A *Nem szeretném, ha fálnál* dőlt betűvel szedett szövegének szerzőjéről azonban nem hangzik el közvetlen információ, a bölcsélet történetében járatosabb olvasó számára azonban nem okoz különös nehézséget a szöveg azonosítása az „eredeti” hellyel. Egy esetben azonban ravaszul, rejtve, tipografikusan nem jelezve leírják, egy belső monológban elbújtatva egy mű címe, amelyhez társul a betűcserét előlegező létige egyes szám harmadik személyű alakja. Nyilván most már nem mellőzhetem, hogy leírjam azt a rövid passzust, amelyre hivatkozom: „A házasság. Az a mondat. A válásról, mely már bizony nehézségekkel jár. Nem önmagára gondolt, nem Ronra, nálunk semmi nehézség. Itt, tette hozzá, tényleg az van, hogy: vagy-vagy.” A belső monológ műcíme megidézi az idézetek szerzőjét, Kierkegaard-t; ennek a dolgozatnak szempontjából azonban fontosabbnak tetszik, hogy egy gondolatfutamon belül bukkanunk rá a *vagyra* és a *vanra*, az előbbi kétszerezetten jelenik meg, helyzetjelölő funkcióban, ugyanakkor a *van* és a *vagy* egymásra *van* vonatkoztatva, az előbbiből következhet a másik, míg a másik, az utóbbi, kettősségével utal vissza az elsőre. Ebben a szövegösszefüggésben megtörténik a betűcsere, korántsem azt a „potenciál”-t tartalmazva, mint majd regénycímmé, nótaszöveggé válva, ám figyelmeztetően, mily kevés szükséges ahhoz, hogy egy szó apró változtatással szófajt, alakot, funkciót és jelentést cseréljen. A nyelvet működtető, a bűntényeknél jóval titokzatosabb „erők” kimozdítják a szavakat, hangalakjukon torzítanak, ezáltal új szót hoznak létre, anélkül (nem mindig, de általában), hogy etimológiájukra, a nyelvészeti kutatás szentesítette hangváltásokra tekintettel lennének. A szöviccek genezisének vagyunk, az egymáshoz hasonló hangtestű szavak egymás mögött, egymás mellett helyezkednek el, s nem feltétlenül a szó használójának (a költő, a humorista, netán az oly típusú regényfigura, mint Joe, akinek kevésbé választékos nyelvhasználata meglepő és olykor igen szellemes nyelvi fordulatokat produkál) önkényessége eredményezi az anagrammatikus játékokat, a fonikus megfelelések különféle változatait. Esetünkben azt, hogy egy ártatlannak tetsző, szinte közömbös és átlagos szófordulatból („az van”) kisebb közbeavatkozás révén a döntés köztöszava legyen, illetőleg burkoltan utaljon arra a XIX. századi bölcselőre, akit a szereplők lépten-nyomon idéznek, jóllehet vagy nem

ismerik nevét, vagy nem akarják megnevezni, vagy fölöslegesnek vélik a nevét emlegetni, jóllehet az a kölcsönkönyvtári könyv, amelyben az aláhúzások, azaz az idézetek, idézendők lehettek, a címlapon bizonyos olvasói elé tárhatja a szerzői nevet.

Visszatérve a *Most van soha* szerzői neveire, már a regény mottója megnevezi azt a két író, akinek nevével meglehetősen sűrűn találkozunk a műben, érdekes módon a Raymond Chandlertől¹⁴ vett idézet áll elől, ezt követően Blaise Pascal mondata.¹⁵ Aligha képzelhetünk el kontrasztosabb párosítást, és itt nem elsősorban az angol–francia alkotók szembeállítására lehetne gondolni, hanem a kronológiai és a műfaji különbségekre. Pascal életműve a bölcsélet és az irodalom tartományába egyként sorolandó, s ha a mottók inkább bölcséleti háttérrel kívánnak biztosítani, ez a bölcsélet a szereplők idézéstechnikájában nemegyszer a visszajára fordul, a fenséges nemből többnyire a középserűbe fordul át. Ugyanakkor a Pascal-idézetek át- meg átszövik a regényt, Pascal gondolatai – legalábbis az idézetek mennyisége erre látszik utalni – az előszöveg funkciójával rendelkeznek, természetesen jórészt anélkül, hogy a szereplők vagy közvetlenül a bűnügy gondolati teréül szolgálnának – tudniillik nem feltétlenül egyetértőleg hivatkoznak rá. Ilyen mondatokra lehetünk: „Pascal szövegei túlexponálják az embert – mondta Kent. – Valahogyan olyan nekem ez a ... filozófus, mondjuk így, mintha a film, amely bennem felvételre készen pereg, nem bírná az erős fényt” (mintha az elbeszélő titkos egyetértésével kimondaná a regényalak, hogy a pascali mondatok gondolati mélységén megméretve, könnyűnek találtatnának). Mintegy összegzőleg a bűnügy közepébe került családról a nyomozó:

„tudta, hogy semmire se jó, mégis egy Pascalt emelt föl a teázóasztal lába mellől. Már maga ez a »pascalosdi« is, gondolta. Belelapozott a könyvbe. Furcsa választ kapott: » Ha a szenvedély valamit tenni készlet bennünk, megfeledekezünk kötelességünkről; például ha tetszik egy könyv, akkor is olvassuk, amikor mást kellene csinálnunk«.

A jelentéktelennek tetsző epizód, nevezetesen, hogy Ron a teázóasztal lába mellől emeli föl a kötetet, „furcsa” ellentétben áll azzal, hogy az éppen adott helyzetre vár választ a Pascal-mondatokból. Egyszerre bíz a könyvben, ezért lapoz bele, de a „pascalosdi” jelölés mintha azt tanúsítaná, távol tartja magát a család feltételezett Pascal-olvasásától, hiszen Pascal és különösen a szóban forgó kötet egyként nyomra vezethet és megteveszthet. Ron belső monológját követi párbeszéde Joe-val, amelyben ismét főszerephez jut a bölcselő. Ezúttal Joe ambivalens viszonyára derül fény, olyan ambivalencia ez, amely a könyvekben, ezúttal a Pascaléban közvetlen hasznosíthatót, eligazítót vél és képes fölfedezni:

„A család látszólag legfeketébb báránya, Donino... és egy ilyen romantikus kégli... Tudja, én megértem, hogy innen nagy Pascal-divat indulhatott ki, de ... az a baj velünk is, hogy az első esetünk óta mintha kevésbé hinnénk a könyvekben... Nem olvasunk eleget, főnök, nem olvasunk eleget. Nézze, mit találtam ebben a Pascalban (...) »Vannak olyan hibáink, amelyek csak más hibáink révén tapadnak hozzánk, de ha kivágjuk a törzset, eltűnnek, akár az ágak...« Joe ezt a mondatot a nyomozást továbblendítő tényezőnek gondolja el, Ron tiltakozik efféle olvasási mód ellen, s amikor e mondat másolatát is megtalálják a könyvben, majd továbbolvassa Joe a szöveget, Ron is meginog, a Pascal-mondatokat rálátja a bűnjelekre, s a következőképpen töpreng: „Eszébe jutott sok minden. Miért lehet gyilkosság oka egy páróka, Chandler jó megoldása: rejtett okmány vagy fénykép a párókában.” Nem ez az egyetlen hely a regényben, ahol Pascal és Chandler összeér,

a mottók együttélését imitálva. S míg Pascal magas kanonizáltságú szerző, Chandler „világirodalmi” helye kétséges, noha Tandori (és nem Nat Roid) fordítója és (el)ismerője a detektívregények chandleri változatának, fordítóként is hozzájárul a szerző magyar népszerűségéhez, és talán még az is feltételezhető, hogy Raymond Thornton Chandler detektívregényeinek nyomai egyik-másik Nat Roid-műben föltárhatók volnának. Ezúttal nemcsak arra hívnám föl a figyelmet, hogy a két ellentétes korból és irodalmi világból, műfajból és írásmódból érkező szerző miként kerül egy regényalak gondolkodásában egymás mellé, hanem inkább arra, hogy még „váltásra” sincs szükség: eszerint szinte „minden” az olvasásban dől el, Ron ezúttal valóban egymásra olvas bölcselőt és detektívregény-író, még inkább a megnevezett szerzőkhöz fűződő képzetet, amely nyelvileg egy-egy, jellemzőnek, sőt tipikusnak gondolt passzus, epizód (fő)idézésében konkretizálódik. Más helyeken, a hasonló összeolvasás a műfajok, valamint a hangnemek, kiváltképpen az „elit”- és a populáris kultúra szembesítésében körvonalazódik, ezúttal a mimetikus szövegolvasás sikerének esélye győzedelmeskedik a fikcionalitás tudatosítása ellenében, mindez azonban még jobban a tévútra, a zsákutcába szédelgés szituáltságának (közvetett) érzékeltetésére világít rá. S egyben a mottónak azt a sugalmazását erősíti föl, miszerint egy bűnügyi történetben tisztán látáshoz kevésnek bizonyul egy filozofikus olvasmányból következtetés, a pascali passzusok csupán alapos félreértelmezéssel lehetnek részei egy történet logikát igénylő „szoros olvasatának”, nem árt fellapozni annak a szerzőnek műveit sem, aki akár mintát is szolgáltatna a nyomozásra, a bűnügy felgöngyölítésére. Valójában idecéloz a regény három részének alcíme: „Két tévedés...”. „... Ha mindent betű szerint értelmezzünk...”, „...Ha mindent rejtett értelme szerint értelmezzünk”. S bár a fokozás elve érvényesül, a harmadik alcím tautologikus megoldási ajánlata mintha jócskán visszavenne a történet egyenesvonalúságából, a „megoldásnak” mint pusztá logikai műveletnek feltételezéséből, a chandleri ajánlatok mellett ott lelhető a messze nem lényegtelen, összetettebb és a bölcsélet „igazságait” kínáló pascali is... A „pascalosdi”-ban részt vevő család tagjai párbeszédükben emlékeztetik egymást a másik szerzőre: „Emlékszel Chandlerre, ha már ezt hoztad elő?” – kérdi a női szereplő. »... hát persze« – hangzik a válasz, s a férfi szereplő, a mottót idézve, annak szövegkörnyezetét is bevonja a beszélgetésbe, igenlését hangsúlyozandó: »[Nagyon szép volt, amíg tartott. Isten vele, amigo. Nem akarok elbúcsúzni magától. Akkor búcsúztam el, amikor ez még jelentett valamit. Akkor a búcsú szomorú volt, magányos és végleges]«. A női szereplő az idézetet meglepő módon reagálja le: „Hát jobb, mint Pascalt olvasni, ez igaz.” A vidámnak tűnő válasz egyben egy kötelező rituáléból, a fenéségből, a komolyból kilépést is színre viszi.

A két szerző szembesítése, szövegeik szembesülése Joe „idézés technikája” révén igen szemléletesen dokumentálódik. Joe szinte kétségbeesve közli főnökével, hogy a Pascal-olvasás nemcsak a nyomozást és annak részleteit hatja át, hanem az értelmezési modell konstruálódásához nem kevésbé járul hozzá. „– Olvastam én valamit, főnök (...), persze Pascalban, ami megint egy agybaj, ez a Pascal, hogy szinte elárasztja a terepet...”, mire a főnök, Ron – „persze” – Pascaltól idéz, a családfő „Elmélet”-ét dokumentálandó (valójában találgatandó). Mire Joe Pascal-idézzel válaszol, melyet Ron ismételtelen feltételesan nyomozásukra alkalmazza. Bűnfeltáró-tevékenység és Pascal-idézés szinte ok-okozati kapcsolatba kerül, egy-egy Pascal-passzus nyomán újabb feltételezések születnek a lehetséges tett-elkövető magatartásának indokairól. Joe a családtagokat faggatva azonosítja az

egyik Chandler-regény (női) figuráját a férfi beszélővel, azonosságot tételezve föl a kérdéseire válaszoló vagy elterelő válaszokat adó személy és a regényfigura között. A regény folyamán több ízben nemcsak hivatkoznak a regény előszövegeire (a legtöbb esetben a Pascal-idézetek sem csak mottóként funkcionálnak), hanem a korábban olvasott regényből a cselekmény lehetséges alakulására következtetnek a nyomozók, így maguk is „szerzőivé” válnak egy/az „íródo” regénynek.

„– Vivian Sternwood – mormolta Joe.

– Hogyan?

– Ön most ezek szerint Vivian Sternwood szerepét játssza a *Hosszú álom*-ból. Talán fogyatékos a Chandler-ismeretük, uram, s ez érthető. Akkor hadd idézzem, az én fejem valamivel frissebb, úgy érzem, rövidebb ideje foglalkozom a lelki dolgokkal.” (A továbbiakban aztán Joe memóriájával hengegve idéz a Chandler-műből.) Joe nem hagyja magát lebeszélni a Chandler-olvasást tagadó figurától, gondolatmenetéhez ragaszkodva kérdez tovább, kérdésébe újólal idézetet beleszóve. Arnold némileg visszakozni kényszerül:

„A magam részéről, George, kedvelem Chandlert, és nem kell úgy tennünk, mintha most hallanánk róla először...”

Joe egyre makacsabbul idéz Chandlerből, ám a kihallgatott családtagok elutasítják egy detektívregény egy epizódjának ráolvasását a maguk helyzetére. Egyáltalában az azonosító, a korábbi regénytörténetet a szerveződő regénytörténettel némileg reflektálatlanul azonos szintre helyező Joe kerül szembe a Pascal-olvasókkal, akik a maguk létezésének „elmélet”-i igazolásaként citálják a francia bölcselőt. Joe szerint:

„Chandler szerint Vivian Sternwood attól fél, hogy az apja, azon az éjszakán, amikor megtudja, miféle rémségek történtek a családban, meg fog halni... és nem is ez a baj, hanem amit előtte végig kell gondolnia. A Sternwoodokban, mondja maga az öreg Sternwood, nincs erkölcsi érzék, mint egy...”

Joe még egyszer idézi a mottót, mire a vele beszélgető tiltakozik, „Csak ezt ő nem nekem mondta” – érti félre Joe célzását a beszélgetőtárs. Joe nem tágít: „De maga rá”, a nő szereplő cáfolni készül: „Talán. Aztán látja, találkozunk megint. Nem igaz, ami a könyvekben áll.” Joe kompromisszuma: „És...? Kiderült, hogy a búcsú nem volt mégse végleges? Van kétszer ugyanaz a folyó?”

A magamfajta olvasó (de talán nemcsak az effajta) zavarba jön. Mármost egy a regény elejére tett, intő, figyelmeztető, összegző, hangsúlyos retorikai pozícióba helyezett mottó „igazsága”, utalásának „helyessége”, így jelentéssége iránt kétségek merülhetnek föl? Mentegetésre van szüksége? Egy detektívregénynek egy bölcséleti tézis, egy antik toposz segítségére? A Pascal mellé emelt Chandler, a bölcsülethez képest fölértékelt detektívregény „igazsága” talminak bizonyulhat, Joe értelmező stratégiája értetlenségbe ütközhet? Jóllehet a regény és az „élet” ebben a műben nem a „költészet és a valóság” dichotomikus párosának megfelelője, hanem a metaregényi törekvés önigazolása, egy történés, egy szereplő önnön mását keresi vagy utasítja el az ideidézett előszövegekben. „Hogyan is volt Vicki szegény a ponyván? Hohó, ez is valami... Vicki regényének vége... a ponyva-regény... és a lefejezett fáraó a ponyvában... S mennyire nem ponyva!” A ponyvára csalt (?), abba beburkolt Vicki, a ponyvába tekert hulla – s a ponyva-regény; tárgyi és irodalmi/műfaji jelentés másolódik egymásra; a történetek ponyva-regényi jellege hangsúlyozódik ismét Joe interpretációjában, anélkül, hogy a jelentés kettősségére külön felhívna a figyelmet.

Hiszen a ponyva, mint a bűnesetek tárgyi eszköze értelmeződhet, ám a horrorisztikus bűnesetek (átvitt értelemben) ponyva-regénybe illők. Joe itt is, másutt is olvasóként gondolható el, korábban éppen az írás-megfejtés, regény-olvasás viszonylatát fejtegetve hangzik el a meghatározás: Gracula állítja, miszerint „Nem vagyunk detektívregényekben, ahol az inasok nem gyilkolhatnak...” A történet elhatárolása azonban nem sikeres. Joe: „Kérdés, nem játszanak-e össze valamennyien, mint egy híres detektívregényben...” A továbbiakban Joe közelebb lép az esemény írása, íródása és a nyomozás előfeltevései kapcsolat-lehetőségeihez:

„Ha most ezt én bűnügyi regénynek írnám (...), és kínomban nem mondhatok egyebet, mert tétlenségre vagyok kárhozthatva, annyira nem tudom, merre léphetek (...) Ezt azért mondanám el az én képzeletbeli detektívregényemben, hogy az olvasó megértse: ilyenre nem is szabad számítania.”

A képzeletbeli detektívregény azonosul azokkal a hipotézisekkel, amelyeket a tétlenségre kárhozthatott, a nyomokat nem látó, tapintó nyomozók kockáztatnak meg, hangsúlyozván, hogy eljátszanak a lehetőségekkel, amelyeket a modellként szolgáló detektívregényekből olvastak ki. A bűnügy végtelen szövegnek tetszik számukra, s az eddigi nyomolvasás során eltévednek ebben a végtelenített szöveglabirintusban. A nyomozásnak ebben a stádiumában Pascalnak sincs számukra mondandója. Ron tétovázik a maga szerepét keresve: „Ha az élet a legnagyobb bűnügyi regényíró (...), és elég baj tényleg, hogy ilyesmivel játszadunk kínunkban, hát akkor a detektív micsoda?” A válasszal Gracula is, Joe is szolgál, ő, aki előbb megzavarodik a Pascal-szövegektől, aztán magabiztosan idézi, hol rádöbben Pascal „igazságaira”, hol megrémül tőlük, bűnügy és a rejtőzködő tettesek egymásba szövődöttségét tapasztalja, miközben önmagára, a nyomozókra, a nyomolvasókra kérdez, hogy kételkedő és megrémült főnökének, aki a bűnesetek következtében keletkezett „végtelen úrtól” riad meg, saját létezését, létezésüket nevezi meg. Ki tehát valójában a detektív ebben a családi (v)iszonyoktól zavaros világban. „Talán... az igazi regényolvasó – mondta Mr. Gracula – Hát bölcs mondásokkal el vagyunk látva.” Ez sok is Joe-nak, kevés is. De ez az, ahová pillanatnyilag elért főnöke a könyv okozta dilemma során. Ha ő volna a profi olvasó, a rejtély megfejtését kiolvashatná a könyvből; csak hogy ezúttal tétován és bizonytalanul veszi kézbe a „helyzet” kulcsaként fungáló Pascal-kötetet: „Előszedték jegyzeteiket. Ez is furcsa volt, mintha azok a régi idők, amikor a könyvekben bíztak, gondolta Lopiccio, elmúltak volna. A Pascallal nem tudok mit kezdeni, tette hozzá magában.”

Ron Sadle visszatér részint a Gracula ajánlotta önmeghatározásra, mely szerint a bűnesetek „narratívák” lévén adekvát formájukat tekintve „regények”, ezek szerint a regényekbe belépő „külső” erő lenne a „regényolvasó” detektív, aki értelmezi a cselekmény elágazásait, a szereplők kapcsolatrendszerét, figyelembe veszi a felszíni struktúrát, ám tisztában van vele, hogy a mögöttes tényezők sem kevésbé lényegesek, sőt a szálakat mozgató (az „első mozgató?) rejtőzködését földeríteni törekszik. Eddigi és jórészt ez utáni tevékenységük szintén a narratívák és a képzőművészeti alkotások „üzeneté”-ből próbálja rekonstruálni a „valódi” elbeszélést, persze, az elbeszélhetőség valamennyi buktatójára tekintettel. A nyomozás, a rejtvényfejtés, az olvasás azonban akadályokba ütközik; Ron Sadle szóhasználatára érzékelteti a hozzáférés dilemmáit, közvetlen segítségére a szövegből nem számíthat (akkor sem, esetleg főleg akkor nem, ha Chandler-műként olvassa Pas-

calt), ellenben a „módszer”, a kezdet és a vég összeérésének tudatosulása, a fölismeret „anti-teleológia” (a végpont dőbbsen rá a kezdetre, a kezdet semmiképpen nem utal a végpontra) az, ami felcsillantja a reményt, talán mégsem hiábavaló az elmélyedés a könyv(ek)ben, a jelen bűnügy kapcsán: Pascalban. „Talán a könyvek... talán most az egyszer a könyvek sem segítenek. De ez a Pascal felejthetetlen olvasmány marad. Az imént belelapoztam a sok példány egyikébe. Már nem is tudom, hány kötet Pascal forog közkézen ebben az ügyben. De a legjobban az a mondás tetszett, hogy amíg be nem fejez valamit az ember, nem is tudja, hol kezdte. Érted? Amíg végére nem jártunk, nem tudjuk, hol az eleje, mi az eleje...”

A „tükördramaturgia” ebben a Nat Roid-regényben nem működik.¹⁶ Ron Sadle és Joe ugyan más szintet képviselnek, műveltségük alapján nem sorolhatók azonos kategóriába, mégsem a fentebbi „tükröződik” az alantiban triviálisan, nem teljesen a fentebbi elvárásai, hipotézisei bizonyulnak igazolhatónak, a mimetikus olvasás viszont nem az alantinak kizárólagos sajátossága. Éppen ellenkezőleg, főnök és beosztottja Pascal-olvasata együtt téríthet a kézenfekvőnél megfelelőbb irányba, a racionálisnak itt sem feltétlenül az irracionális az ellentétpárja, hanem a racionálistól eltérő jelenséget és fejleményt komolyan vevő, a leegyszerűsítő logikát meghaladni akaró elgondolás. Ha Ron Sadle a Pascal-tézisekre hivatkozik a „nagy és kis végtelenről”, akkor Joe hajlandónak mutatkozik továbbolvasni Pascalt. Sadle „a mi nyomozásunkra” véli vonatkoztathatónak Joe idézetét, és éppen Joe az, aki a rendkívülinek, az „egészen rendhagyó”-nak figyelembevételére int. S amikor – mintha a felvilágosodás vagy Kant (?) neveltje volna – Ron Sadle meg akarna maradni a „józan ész határain innen”, Joe az, aki a műfajtévesztést hozza föl, s a szabályszerűtől, a mechanikusan kikövetkeztethetőtől eltérő megoldás lehetőségességével érvel, még hozzá akkor, amikor csak az világos: „*Hogyan* nem szabad megoldást keresni”. „Főnök, maga ezt a mi ügyünket még mindig egy kicsit afféle detektívhistóriának fogja fel (...) Ahol a dolgok megmaradnak a józan ész határain innen. De hát mondja meg, hol itt a józan ész.” Érvelését ideiglenesen egy Pascal-idézzel fejezi be. A Chandler-olvasó Joe ezúttal Pascal-olvasóként jeleníti meg magát. Nem hisz a detektívhistória cselekménye kínálta „megoldásban”, amely egy logikusan felépített rendszert feltételez. Éppen olyan hibás ez a fajta megközelítés, mint másutt a romantikus regény sémájának alkalmazása. Noha a nyomozókat, illetőleg a nyomozást a Pascal-idézeteknek az eseményekre olvasása segíti, ismét Joe szólal meg ekképpen: „Pascaltól elegendem van. Vissza a földre”. De ez a „föld” sem nem a detektívregényeké, sem nem a Pascal-idézeteké. Az események összeérnek, a Pascal-kötetek részévé válnak annak a világnak, amelyből kisarjadtak az események. Az egyik szereplő belső monológja képpé merevíti (és allegorikusan idézi meg) könyv, esemény, aktivitásra ítéltesség összetételét: „Az a tanya... csodálatos volt a fű. A fekete Mercedes a zöld fűben. És mindenki úgy jött oda... mintha Pascal sírja elevenedett volna meg. A csodálatos mondások, mintha zöld sírkövek lettek volna, hajladoztak; füvek voltak azok a mondások, gyeppé elevenedett a könyv.” A könyv: mint helyszín, a mondások mint jelzések, sírkövek, melyek a rajtuk olvasható felirattal (adatokkal) az élet behatároltságát tanúsítják, szinte életrajzot imitálnak. S a középben, aki olvas, aki a család és a saját múltját nyomolvasóként éli meg, így ő is része a végtelen történetnek.

A regény záró részében újra színre lép az, ami a Pascal-kötetben és még inkább a kötethez való viszonyban kísérelte meg tematizálni a különféle olvasatok célszerűségét. Ko-

rántsem egy hasznosság-elv szűkebb szempontjai alapján, inkább a bölcs mondások és a kibomló családi bűnesetek egymást kölcsönösen átvilágító együttesében. Sadle részint visszavonja állításait könyv és nyomozás egymást fedéséről: „Ő, ez most úgy hangzik, mintha elbúcsúznék ettől a könyvtől. Holott nem. Legföljebb egy darabig nem tudnám úgy igazán jó szívvel kézbe venni.” Ezúttal Joe állítja, hogy egy alapvető, „a legközismertebb mondása illet a mi esetünkre”. Sadle kijózanítja: „Az eset egyik részére, Joe (...) Vigyázz, te is olyan leszel különben, mint a lapok, amelyekben az Earl-változat mindent maradéktalanul megmagyaráz.” A bulvársajtó sematizál, leegyszerűsít, a primitív ok-okozati viszonyt rekonstruálja, jóllehet számos eseményre nincs „magyarázat”. Mi mással fejeződhetne be Ron passzusa, mint egy Pascal-idézzel. Ám ekkor Joe lesz az, aki szöveg és értelmezés feszültségére, az egyazon szöveg többféle olvasatainak lehetőségére inti főnökét (és önmagát). „Az emberi lélek nagysága pedig, ahogy Pascal írja, citálja Ron Sadle, egyebek között abban áll, hogy »tudjunk megmaradni a középszerben, egyáltalán nem az a nagyság, ha kilépünk belőle, hanem az, ha nem lépünk ki.«” Mire Joe, mielőtt a bűneset történetét rekonstruálná, a maga módján ennyit jegyez meg: „Miközben Pascal azért folyton kilépett. (...) Ezeken a nagy embereken is a seggem igazodjon el ezután.” Vehetjük úgy is Joe közbevetését, mint tisztelgését a bölcselő előtt, akinek „gondolatai” vezették, hol félre, hol előre. Aztán olyképpen is, mint a „nagy ember” szövegének szükségszerű ellentmondását tudomásul véve, hiszen az egyetemes igazságnak szánt mondatot a leginkább a mondat szerzője nem akarja, nem tudja betartani. S végül Joe-val együtt alkalmazható az általuk feltárt (és ezáltal létrehozott) bűnügyi regényre, amely éppen szöveghez igazodás versus szövegtől eltérés szövevényében formálódik. S bár a szereplők minduntalan tiltakoznak az ellen, hogy cselekvéseiket egy bűnügyi regény írná elő, szüntelen olyan helyzetekbe ütköznek, amelyeknek értelmezéséhez, értékeléséhez Pascal bölcsessége kevésnek bizonyul, olykor a chandleri „modell” tanulmányozása és megidézése sem nélkülözhető. Miközben „íródik” a családi rémdráma, amelynek „háttéranyagá”-ul a szereplők valóban a pascali gondolatokat hívják elő, a nyomolvasást az teszi nehezzé és könnyűvé, hogy a nyomozóknak egyszerre kell a maguk fejével és a családtagokéval Pascalt olvasni. Joe ennek az eleinte megoldhatatlannak és áttekinthetetlennek tetsző problémának ellenében hivatkozik Chandlerre, az ő egyik regényében föllelhető és az értelmezés során közelinek tetsző analógiára, mint amely vitatni képes egyik-másik családtag Pascal-hivatkozásainak „megéltség”-ét, a citációban kimerülő magatartás elfogadhatóságát. Ugyanakkor a Pascal-olvasás lehetőségei nem kevésbé korlátozottak, mivel a „ráolvasás”, a narratíva mimetikus felfogása csábító ugyan, ám kevésbé célravezető, a Pascal-szövegek exegéziséhez viszont differenciáltabb ismeretekre és elmélyültebb elemző gyakorlatra volna szükség, és ezzel – ebben is az elbeszélő csúfondáros elbeszéléstechnikájára ismerhetünk – hol rendelkezik a két nyomozó, hol nem. Azaz olykor kifinomult érzékkel halmozzák egymásra hipotéziseiket, szinte kioltván az egyik feltételezést a másikkal, más esetben aztán racionalitás és képzelet, ésszerűség és véletlenszerűség „dialektiká”-jának egyensúlyozására törekedve értelmezik a jeleket, a jelekre olvasható szövegeket, a szövegeket a jelek verbalizálódásának minősítve-elfogadva képesek a továbblépésre, másképpen kifejezve: akképpen kezdik olvasni a szövődő detektívregényt, hogy tekintettel vannak a Pascal és a Chandler felől érkező sugalmazásokra. Még pontosabban: megértik, hogy onnan sugalmazásként foghatók föl az elolvasottak. A különbség a két (állandósult) szereplő között annyi, hogy a főnök

megmarad ugyan a pascali „fenséges” körében, ám minduntalan rádöbben, hogy nagy a késztetés a mimetikus értelmezésre, az eltévelyedésre az elvezető csapásokon, Joe viszont öntudatosabban vállalja a félreértelmezést, nem restelli a triviálisabbnak gondolt olvasmány bevonását a kialakítandó szövegkörnyezetbe, ennél fogva nála mosódik el a leginkább a különbség a magasabbrendűnek hitt és a populárisabbnak tartott beszéd- és írásmód között. Azáltal azonban, hogy a cselekmény folyamán többnyire együtt jelennek meg, együtt értékelik a fölmerült jelenségeket, gyilkosságokat, „vallomásokat”, az értés és félreértés nem megoszlik közöttük, hanem többé-kevésbé arányosan eloszlik. Egyik szereplő sem mindentudó újra-mondója olvasmányainak, legfőljebb társ-főszereplője saját történetének. A két nyomozó megélte események mindig a másik fél „tükré”-ben igazolódnak, cáfolódnak meg, sosem egyik vagy másik hipotézis bizonyul helyesnek, hanem a hipotézisek mérlegelését követőleg formálódik meg, mely irányban kell továbbgondolkodniuk. Nincs lezárt, végleges igazság, csupán igazságok vannak.

Az alcímben jelölt „értelmezési” utasításokban ott feszül a vita: a betű és az értelem szerinti lehetséges „megoldási” ajánlat vitája, ám mit sem érnek egymás nélkül (ez a ki-mondatlan, megfogalmazatlan, megfogalmazhatatlan [vég]következtetés, amely az első alcímből, a két tévedésből eredeztethető). A Pascal-olvasás állandóan szembesül a nap követelményeinek, az értelmezés nemegyszer kényszeresnek érzett parancsával, nem kevésbé szüntelen akarásával az értésnek. A detektív olyan olvasóvá képződik, aki nem nyugodhatik meg a jelekben, a mondásokban, a betű szerinti jelentés magyarázatra ösztönzi a detektívet, hiszen ha már olvasóként „kvalifikálódik”, elkerülhetetlenül számot kell adnia, mit, hogyan és miért olvasott. Legyen példám egy fontos Pascal-hely és Joe hozzáfűzése:

„Ha elgondolkozom rajta, milyen rövid ideig tart az előtte volt és utána következő öröklétbe vesző életem, milyen kicsi az a tér, amelyet betöltök, sőt az is, amit látok, az általam nem ismert és rólam nem tudó terek végtelenségében elmerülve, megrémülök, és döbbenetlen kérdezem, miért vagyok épp itt és nem másutt, mert ennek nincs semmi magyarázata.»

Miért inkább itt, mint ott – mondta Lopiccio. Két térde között a kis létrát szorította. A Donino-kert fűvén üldögéltek. Már átkutatták a házat. – Miért éppen most és nem más-kor? Jókat kérdez Pascal. Meg hogy ki helyezett engem ide? Aztán ha még ezt is meg-nézem, hogy »minek a parancsára és kinek a határozatából rendeltetett számomra éppen ez a hely és ez az idő«, akkor tényleg azt gondolhatjuk, hogy ennek a fickónak vagy soha gondja nem volt életében, vagy...”

A magabiztos kommentár ugyanúgy árulkodó, mint a befejez(het)etlen mondat. Egyfelől Lopiccio értetlenségét közli a szerinte hiábavaló kérdésekkel kapcsolatban, másfelől viszont bekapcsolódik a Pascal-idézet nyomán elkezdett diskurzusba. Egyfelől elutasítja magától Pascalt és gondolatait, fickóként emlegeti, másfelől viszont éppen ez az idézet jelzi, hogy a létezésre kérdez a maga módján, összemosván a köznapi teendőt a bölcsélet támasztotta kétségekkel; egyfelől tagad, másfelől továbbgondol. A fenséges „lerántása” a trivialisításba nem oly magától értetődő, Lopiccio belép a Pascal-szövegbe (már csak azáltal is, hogy idézi), s noha nincs teljesen kiszolgáltatva a szöveggel szemben, reakciója némi zavart fejez ki, a szöveget és a szöveg szerzőjét együtt-, egybe-, összelátja, minek következtében nem tudta (akarná?) befejezni a mondatot, nyitva hagyva: ez a mondat egyáltalában befejezhető-e?

Ez a (ki tudja, mennyire tudatos) ráismerés a szövegmagyarázat bizonytalanságaira, mondatja ki Joe Lopiccicoloval, amit főnöke feltehetőleg inkább gyanít, mint tud, mármint azt, hogy semmiféle „biztos” tudásnak nem lehetnek „intézményes” garanciái. A feltételezések célirányosak, az elérendő eredmény függvényében fogalmazódnak meg, a konstrukció tetszik föl természetes cselekvésnek.

„– Van ilyen – kérdezte Joe. – Itt is van ilyen? Nem arról van-e szó, főnök, hogy ez egy egészen rendhagyó, mondhatnám korszerű eset, ahol a véletlen hozza össze az egészet? És nincs kiindulópont, nincs vezérfonal, vagyis ha ilyet találunk, mi változtatjuk meg erőszakkal a tényállást?”

Az értelmező további dolga a találgatás? Valóban pusztán az adott tényállással kívánna Joe tisztában lenni? Nem a történetek egészét, a kezdettől (kiindulópont?) a lezárulásig ívelő történetet veszi célba? Véges emberi élettel a végtelen(ített) elbeszélést? Még merészebben töprengve, csak erről a regényről van szó? Vagy általában az epikai műfajokról? Az irodalomról? Ha elhatároló választ kockáztatunk meg, a betű szerinti értelemezés juthatunk csak el. A detektívnek az olvasással és az olvasás kockázataival egyformán számolnia kell. A regény záró lapjain a kórházi ágyon fekvő Ron Sadle azt a levelet olvassa, amelynek szerzője felfedi a rejtélyes ügy körülményeit. „Önök a betű szerinti értelmet keresték, s hogy az értelem szerinti értelem túlzásaiba ne essenek, azért mondom el mindent” – árulja el a levél írója végső tettének, a levélírásnak indokát. Az elégtelen értelmezésnél talán még fokozottabb a veszély, ha az értelmezők vakon hisznek az értelemben. Ha az ésszerűséget mindenhatónak vélik, és minden problémát elháríthatónak ítélnék meg. A levél aztán a jelképtelmezés dichotómiájába fut ki. Ami az egyik oldalról hasonlóan látszik, a másik oldalról „nézve nagyon is” különböző lehet.¹⁷

Továbbra is Pascal-mondatokra lel a levélben böngésző Sadle: „»Olyan ez, mint mikor az emberek bizonyos homályos nyelvet használnak egymás közt; s aki nem értené ezt a nyelvet, csak valami...«”

Itt marad abba... A levél olvasása? Az idézet? Arról tanúskodva, hogy a jelképpel élő citáló záró mondata számára már nincs hely az olvasó gondolatai közt? Minthogy – a Pascal-mondat szerint – „»a világosságok érdemlik ki – ha Istentől vannak –, hogy tiszteljük miattuk a homályosságot is.«” A végkicsengésként, kitekintésként elfogadható utolsó bekezdés csak látszatra fejezi be a regényt, amely az olvasás befejezhetetlenségéről szintén tanúskodik. Ezzel újra meggondolásra ösztönöz a cím ügyében: Mikor van soha? Most? Vagy a most van soha? Ha talán akadna is válasz, valószínűnek tartom, hogy a mondat közepe megszakadna, egy új tagmondat kezdődne egy kötőszóval, előtte és/vagy utána három ponttal...¹⁸

JEGYZETEK

1. Tudományos Gyűjtemény 1817–1841. Vál., szerk., jegyz., utószó *Juhász István*. Budapest 1985. I. 166.
2. *Nat Roid: Most van soha*. Budapest, 1981. Az innen vett idézeteket a továbbiakban külön nem hivatkozom.
3. Idézet *Halász László: Karinthy Frigyes alkotásai és vallomásai tükrében*. Budapest 1972. 222–223. Vö. még: „Mit tudjátok ti azt, micsoda mámoros és misztikus víziószerű látomásom az, hogy két szót ismerek fel, amint látszólag minden összefüggés nélkül egymáshoz vetődtek a szók ten-

- gerében; s borzongva jövök rá, hogy misztikus *tartalmi* viszony van e szavak közt, két gondolat kebelében, s ha nincs, *létrejön* – nem véletlenül s esetleg, de minden bizonnyal és törvényszerűleg”. Uo. 225.
4. *Kosztolányi* Dezső: *Nyelv és lélek*. Vál. s.a.r. Réz Pál. Budapest, 1990. 8. 65. Másutt magam idéztem Németh Andort: „Attila (...) szeretett leásni a szavak mögé, megkeresni a felszíni jelentés alatt régi, elfelejtett jelentéseiket.” Vö. *tőlem*: Magatartásformák egy József Attila-versben. Tiszatáj 2005. 12. sz. 61.
 5. Vö. *Tandori Dezső*: *Az Óceánban*. Szeged 2002: „XXI”; „Fedezd fel a harmadik Északi sarkot...!” stb.
 6. Uő: *Kilobbant sejtcsomók*. Virginia Woolf fordítója voltam. Budapest 2008. A kötet elé írt mottó *Kosztolányi* Halottak című verse, az idézett zárósortok: „Idézetek egy régi-régi műből, / kilobbant sejtcsomók.” Megint másutt a címként funkcionáló (*Kosztolányi*)-idézet az utóhangszerű citátumban tér vissza, keretbe foglalván a kötetet: *Az Éj felé*. Versek. Szeged 2004.
 7. Budapest 1982. A külső történet mellett itt a belső a fontosabb. (Vö. „Tradoni nem egyszerűen a madarakra és a lényekre felügyelt – a kártyabajnokságon! –, hanem erre *együtt*, és ez folytonos kudarc volt; a művészi megoldás is kudarc, írta...”.) 12.
 8. A kifejtés helyett: „im weitesten Sinne kleinste strukturbildende Einheit innerhalb eines Textganzen; im engeren Sinne eine durch die kulturelle Tradition ausgeprägte und fest umrissene thematische Konstellation” (z. B. Inzestmotiv).” Ansgar Nünning (hrsg.); *Grunbegriffe der Literaturtheorie*. Stuttgart-Weimar 2004. 184. (A legtágabb értelemben egy szövegegész legkisebb szerkezetalkotó egysége; szűkebb értelemben a művelődési hagyomány révén kifejeződő és szilárd körvonalakkal rendelkező tematikai hagyomány (pl. a vérfertőzés motívuma).
 9. *Kosztolányi*: i. m. 65, 296.
 10. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. *Benkő Lóránd*. Budapest 1970. II. 963, 1976. III. 567.
 11. Ennek kortársi elterjedtségéről vö. *tőlem*: *Népek hajnalsillaga* (?) (1848–49 sokfelől szemlélve). Tiszatáj 1998. 3. sz. 78–96.
 12. Több éve olvasom Nat Roid regényeit. Eddig a jelen tanulmányon kívül két dolgozat készült el, ezek az *Alföld* és a *Forrás* című folyóiratban várják megjelenésüket.
 13. E két regényalakzat megkülönböztetéséről lemondok, az érdeklődőket az alábbi műhöz irányítom: Beatrix *Finke*: *Erzählsituation und Figurenperspektiven im Detektivroman*. Amsterdam 1983. 7. 2. sz. lábjegyzet.
 14. *Chandler*-től Az emeleti ablak (*The high window*) jelent meg 2009-ben *Tandori Dezső* fordításában. *Chandler* e regényének elemzését ld. *Finke*: i. m. 157–171. Vö. még *Tandori Dezső*: *Simenon, Chandler és a többiek*. Új Könyvpiac 2009. 4. sz. 23.
 15. A feltehetőleg használt kötet: *Blaise Pascal*: *Gondolatok*. Ford. *Pődör László*, utószó *Tordai Zádor*. Budapest 1978.
 16. Az olvasott Nat Roid-kötetekben sem működik a „Watson”-szindróma (*Finke*: i. m. 2.) a szerzőnő a klasszikus detektívregények tipikus alakjának minősíti Watson, jöllehet az újabb irodalmi korszakban is látni véli egy változatát *Dashiell Hammett*: *The Maltese Falcon*-jában (1930, A máltai sólyom első magyar megjelenése: 1935.)
 17. Søren *Kierkegaard*; *Vagy-vagy*. Élettörredék. Közreadja Viktor Eremita etc.) Ford. Dani Tivadar. Utószó Heller Ágnes. Budapest 1978. A Viktor Eremita név felbukkan a *Tandori*-regényben.
 18. Az 1980 és 1989 között megjelent Nat Roid-regények árulkodó módon hozzák közelebb a szerzőség kérdését, ugyanakkor bizonytalanítják el a szerzői név megragadhatóságát, a nevek után tett kérdőjellel. Vö. *tandori...? nat roid...? tradoni...?*: *Meghalni késő, élni túl korán*. Budapest 1988; *uők...? Egy regény hány halott?* Budapest 1989.

KRISTÓ SÁNDOR

A. P. Csehov: A fekete barát*

EGY „LEGENDÁS” ELBESZÉLÉS

„Milyen boldog is lehetett Buddha,
Mohamed vagy Shakespeare,
hogy a kedves rokonok és doktorok
nem gyógyították ki őket
az eksztázisból és az ihletettségéből.”

I.

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy Csehov egyik legtöbbet vitatott és talán legrejtélyesebb elbeszélése *A fekete barát*. Az orosz nyelvű irodalomkritika sokat ír Csehovnak erről a művéről, szerteágazó vélemények, eltérő álláspontok és interpretációk születtek róla. A magyar nyelvű orosz irodalomkritikát korábban kevésbé foglalkoztatta ilyen intenzitással ez az elbeszélés. Csehov művei közül sokkal népszerűbbek voltak például *A csinovnyik halála*, *A 6-os számú kórterem*, *A tokba bújó ember* vagy *A kutyás hölgy*. Mi sem bizonyítja ezt jobban, hogy ezek az elbeszélések mindig helyet kaptak Csehov válogatott művei között (*A 6-os számú kórteremből* még színházi darabot is készítettek), míg *A fekete barát* rendszerint hiányzott ezekből a kötetekből. Csehov összes prózai műveinek legutóbbi (2004-es) kiadásának egyik kötete már *A fekete barát* címet kapta, új irányt vett az elbeszélés percepciója is.

A Szovjetunióban film is készült *A fekete barát*ról 1988-ban, Ivan Dihovicsnij rendezésében, amelyet több neves díjjal jutalmaztak; 1999-ben dramatizálták, és színpadra állították (rendező: Kama Ginkasz), és immár tíz éve játsszák nagy sikerrel Moszkvában.

II.

Ha Csehov életművét nézzük, *A fekete barát* a kiforrott, nagy művek sorában áll: olyan elbeszélések mellett, mint *A sztyepp*, *Unalmas történet*, *Párbaj* vagy *A 6-os számú kórterem*. Ezek az alkotások már kinőtték a korábbi karcolatnak mondható elbeszélések kereteit, mind a szerkezeti kidolgozottság, mind a problémafelvetés szempontjából. Ez a váltás 1888-ra tehető az író életművében. Ezekre az írásokra jellemző, hogy az író bizonyos eszméket vizsgál, ütköztet egymással, viszont nem nyújt megoldást, nem foglal állást egyik eszme mellett sem. E korszak írásai közül két elbeszélés érdemel különös figyelmet: *A 6-os számú kórterem* és *A fekete barát*. Felépítésük, eszmerendszerük hasonló, illetve mindkét műben dominál az *örület* motívuma. Miután több hasonlóság mutatkozik a két

* Írásunkkal a százötven éve, 1860. január 29-én született Anton Pavlovics Csehovra emlékezünk.

elbeszélés között, ezért *A fekete barát* értelmezésekor érdemes vázlatosan *A 6-os számú kórteremmel* is foglalkozni.

A városka, ahol a történet játszódik, eldugott hely, nehezen található meg a térképen, a vasúttól is messzire esik. Van itt egy kórház, amit már húsz éve Andrej Jefimics Ragin vezet. A kórházban borzalmas állapotok uralkodnak: mindenütt piszok, a berendezést szétlopkodták, a sterilizátlanságtól és az ápolók gorombaságától szenvednek a betegek. Valamikor Ragin doktor erélyesen vezette a kórházat, próbált mindent megtenni a helyzet javítása érdekében, de kérései és ötletei a város vezetőségénél süket fülekre találtak ugyanúgy, ahogy az utóbbi időben a betegek panasza az ápolóknál. A kórházudvar eldugott, félreeső szegletében áll a 6-os számú kórterem, amelynek öt lakója van: „egyikük nemesi származású, a többi kispolgár.” Látszólag Csehov ennyivel elintézi a bentlakók társadalmi hovatartozásának kérdését, de a részletesebb bemutatásnál mégis kialakul egyfajta keresztszomszéd az akkori orosz életről. Találunk itt tüdőbajos, szórtan elmebeteg; egy öreg zsidót, aki kalaposműhelye leégése után örült meg, most ő az egyedüli, aki kijáráshat a kórteremből, eltávozásai alatt az utcán koldul a járókelőktől. Itt lakik még egy állati létbe süllyedt muzsik, akit Nyikita, a kórterem felügyelője, gondozója folyton ver: „[...] és a legszörnyőbb ebben nem az, hogy verik, hanem az, hogy a szerencsétlen elhülyült állat a verésre egyetlen hanggal, mozdulattal, egy szemrebbenéssel sem válaszol [...]”¹ Itt él még egy csinovnyik, aki „örömteli titkot rejteget”, egy általa magas rangúnak vélt kitüntetést, amit az állam csak külföldieknek adományoz, s amit szégyenkezésből nem mutat meg senkinek.

A betegek közül Gromov az egyetlen nemesi származású. Harminchárom esztendő, volt tanár és bírósági végrehajtó; üldözési mániában szenved. Figyelemre méltó Gromov ábrázolása: „Időnként torz, beteges fintorokat vág, de a finom ráncokban, amelyeket mély, őszinte szenvedés vésett arcába, okosság és értelem nyilvánul meg, és szemében józan, meleg fény csillog [...] Beszéde zavaros, lázas, mintha félrebeszélne [...] megismerhető benne az örült és az ember.” (64.) Vele kapcsolatban már itt is megdől a közönséges betegről alkotott elképzelés, „[...] nem Gromov betegsége, nem egy örült, hanem az ember sorsa fontos.”² Ahogy *A fekete barát*ban Kovrin, Gromov is kiemelkedik környezetéből, de kitörni onnan mégsem tud.

A szereplők jellemzésekor fontos pár szót szólni Csehov elbeszélőjének viszonyulásáról hőiséhez. A narrátor sokszor beszél úgy, egyes szám első személyben, mintha ő, személyesen szintén a kórház, a kórterem lakója lenne. Például mikor Gromovról nyilatkozik: „Tetszik nekem széles, kiálló pofacsontú arca [...]” (64.) Az olvasót is úgy szólítja meg, mintha ő is bármikor találkozhatna Raginnal, az orvossal: „[...] lépte halk és járása óvatos; ha keskeny folyosón találkozol vele, mindig elsőnek áll félre az útból.” (71.) Mégsem én-elbeszélésről van itt szó, inkább célszerű ebben az esetben a perszónális elbeszélés terminusát használni. Az elbeszélő „átélt beszéde” körülbelül egyforma mértékben közelíti és távolítja el a hőstől a Csehov-elbeszélés befogadóját.

¹ A. P. Csehov: *A 6-os számú kórterem*. Fordította: Szöllősy Klára. In: *A fekete barát*. Elbeszélések 1892–1903. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 69. (A továbbiakban ebből a kiadásból idézek, az oldalszámot a főszövegben adom meg zárójelben, ahol szükséges, a cím feltüntetésével.)

² Zinovij Papernij: *A. P. Csehov*. Fordította: Bárány György. Bp., Gondolat, 1963. 100.

A két „főszereplő” tehát Gromov és Ragin. Az ő diskurzusukra épül a mű, kettőjük filozófiai eszmecseréje kerül a középpontba. Mint volt már róla szó, Gromov üldözési mániában szenved, mindig attól fél, hogy börtönbe kerül; úgy érzi, hiábavaló az igazságban reménykednie, mert a társadalom a gyógyíthatatlan beteg. Végül gondolatai mintegy valósággá válnak, hiszen a kórház eldugott szegletében álló kórterem nem sokban különbözik a börtöntől. Mondhatjuk azt is, hogy Gromov a félelemben betegedett bele, egyébként egy teljesen tisztán, logikusan gondolkodó ember lenne. Miután bekerült a kórterembe, egyre betegébbé vált, de gondolkodása, a társadalomról alkotott elképzelései semmit sem változtak: „A társadalomnak öntudatra kellene ébrednie, és el kellene borzadnia önmagától” (66.) – gondolja Gromov. Az ő szemében Ragin, az orvos „jóllakott optimista”, aki Diogenész és Marcus Aurelius „kényelmes filozófiáját” hangoztatja, és lekicsinyli az életben a szenvedéseket. Gromov szenvedélyesen szereti az életet, azt tartja, ő eleget szenvedett már, míg Ragin az életből nem látott semmit, s szerinte ez az oka kényelmesen optimista nézeteinek. Emellett a társadalmat hibáztatja az emberi élet kegyetlensége miatt. Ugyanakkor mindketten nehezményezik környezetük szellemi, kulturális sivárságát. Ragin: „Gyakran álmodom okos emberekről és arról, hogy beszélgetek velük [...]” (77.). Később, miután már őt is a kórterembe akarják zárni, így vall: „Egész betegségem abban áll, hogy húsz év alatt ebben a városban csak egyetlenegy okos embert találtam, és az is örült.” (103.)

Gromovot tehát Ragin okos, gondolkodó embernek tartja, és próbálja meggyőzni a belső szabadság fontosságáról: „A szabad és elmélyült gondolkodás, amely az élet megértésére törekszik, és a világ gyarló hiúságának teljes megvetése: két olyan áldás, amelynél nagyobb ember sohasem ismert. Maga is birtokába juthat mindkettőnek, noha rács mögött él.” (84.)

Mindkettőjük „eszméjében” az igazság küzd a valósággal; ebből a konfliktusból nem kerülhetnek ki győztesen az igazi értékek. Ezt jelzi Ragin halála is, aki nem tudott kiutat, pontosabban középutat találni a társadalmi elvárások és az igazság között. Egyébként örületének egyik oka, hogy az igazságot nem a transzcendens szférában keresi, hanem voluntarista módon úgy véli, hogy „itt és most”, a gyakorlatban „megvalósítható”. Csehov Ragin alakjában részben az orosz nihilisták utópikus gondolatvilágát is kritizálja. Némileg hasonló problémákkal találkozhatunk *A fekete barát*ban is.

III.

A fekete barát két évvel később, 1894-ben készül el. Kevés olyan elbeszélése van Csehovnak, amely a korabeli kritikából ekkora értetlenséget váltott volna ki, és ez, természetesen, az író túlfelettségét zavarta. Leveleiből kiderül, hogy egy nagyzási mániában szenvedő fiatal embert akart ábrázolni, és orvosi elbeszélést, „historia morbit”, kórtörténetet szándékozott írni. A kritika az új elbeszélést „pszichopatológias eset” demonstrációjaként fogadta, amelyből az olvasó nem meríthet semmilyen eszmét, nem vonhat le semmiféle következtetést. Mindez látszólag megegyezik Csehov véleményével, de az író elégedetlenkedik amítt, hogy a kritikusok rosszul olvasnak, felületesen bírálják az irodalmi alkotásokat.³

Az elbeszélés közvetlen élményanyaga egy álomból származik. Az író öccse, Mihail emlékszik vissza arra, hogy 1893 nyarán, mikor bátyja felriadva ebéd utáni álmából, félig

³ Vö.: Zinovij Papernij: i.m.: 132–133.

még öntudatlan állapotban kiszaladt a kertbe. Az öccse kérdésére azt válaszolta, hogy szörnyű álma volt: megjelent előtte a fekete barát. „A fekete barát élménye – emlékezik vissza M. P. Csehov – annyira erős volt, hogy Anton fivérem hosszú ideig nem tudott megnyugodni, aztán sokáig beszélt még a barátról, amíg végre meg nem írta a róla szóló ismert elbeszélést.”⁴

IV.

„Andrej Vasziljics Kovrin magiszter kimerült és idegei felmondták a szolgálatot.”⁵ – in medias res, ez *A fekete barát* első mondata. Csehov már a mű elején közli a legfontosabb tudnivalókat a főhősről és lefesti a környezetet is, ahol a történet jelentős része játszódik. Megtudjuk, hogy Kovrint nevelőszülők nevelték föl. Nevelőapja, az országszerte híres kertész, meghívja vidéki birtokára. Kovrinnak jó alkalomnak tűnik ez az utazás, ugyanis orvos barátja, Kovrin állapotára tekintettel, éppen utazást, környezetváltást javasolt neki. Kovrinnól megtudjuk, hogy „csak a pszichológiának és a filozófiának él”, a család, amelyben felnőtt, fölnéz rá ezért, nagy embernek tartják, a magiszterről, a zseniális emberről alkotott elképzelésüket szeretik benne, ami erősíti nagyzási mániáját, s emiatt is hinni kezd a saját, különleges rendeltetésében.⁶

Kovrin egy valóságos „édenkertbe”, gyermekora helyszínére érkezik, ahol naphosszat időzhet a sokszínű gyümölcsfák árnyai alatt, csodálhatja az illatozó virágrengeteget. Ez a kert szimbolikus élettérnek is felfogható, hasonlóan a 6-os számú kórteremhez. A főhős ezt a kertet már gyermekkorában is csodakertnek tartotta, és most sem csalódott gyönyörűségében. Ugyanakkor már a mű elején rossz előjelek mutatkoznak: az esti sötétben a kertben „sűrű, fekete, maró füst terjengett”, megvédve a fagytól a fákat, virágokat, amelyek tarkaságát, ám voltaképpen kontrasztjait így jellemzi az író: „Kovrin soha sehol sem látott még olyan csodálatos rózsát, lilomot, kaméliát, olyan tarka színekben – fehértől szinte a koromfeketéig – pompázó tulipánokat, egyáltalán, olyan dús virágtermést, mint amilyet Peszockijnál.” (197.). A kert leírásából hiányoznak a színek, mint jelzők, csak a fekete és a fehér kontrasztja jelenik meg. A kontraszt ugyanígy benne van a szűzsében is.⁷ Színeket csak egyetlenegyszer, a mű végén látunk, mikor Kovrin „gyógyultan” Szevasztopolban van, és az éjjeli holdvilágnál a színek összhangja korábbi boldogságát idézi fel: „A csodaszép öbölben visszaverődött a holdfény, s olyan színekben pompázott, amire nehéz szavakat találni. A kék és a zöld gyengéd, szelíd keveréke volt ez [...] és egyáltalán, a színek micsoda összhangja, micsoda békés, nyugodt, fennkölt hangulat! [...] Az öböl mint valami élőlény nézett rá, halvány- és sötétkék, barna meg tűzpiros szemeivel, és csalogatta magához.” (221–222.) Mindenképp figyelemre méltó, hogy közvetlenül a hős halála előtt,

⁴ Csehov, M. P.: *Vokrug Csehova*. Vsztrecki i pecsatlenyije. Moszkva, Moszkovszkij rabocsij, 1964. 260.

⁵ A. P. Csehov: *A fekete barát*. Lányi Sarolta fordítását átdolgozta Goretity József. In: *A fekete barát*. Elbeszélések 1892–1903. Osiris Kiadó, Bp., 2004. 197. (A továbbiakban ebből a kiadásból idézek, az oldalszámot a főszövegben adom meg zárójelben, ahol szükséges, a cím feltüntetésével.)

⁶ Vö.: Szavelij Szenderovics: *Csehov – sz glazu na glaz*. Isztorija odnoj ogyerzsimosztji A. P. Csehova. Izdatyelsztvo «Dmitrij Bulanyin», Sz-Petyerburg, 1994. 247., 255.

⁷ Vö.: *Szimvolika cveta v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php (2009. 12. 15.)

a mű végén villan fel ez a kép, mintegy előidézve a fekete barát utolsó megjelenését. A színnek által sugárzott harmónia és a fekete barát komor, „színtelen” megjelenésének kontrasztja hasonló az elbeszélés elején ábrázolt sejtelmes kert kontrasztjaihoz.

A Peszockij-ház és a környéke, valamint az elbeszélés egyéb terei meghatározott, szimbolikus jelentéssel rendelkeznek. Ezek Kovrin „létezésének” terei, melyek többségében találkozunk a baráttal. A kert, a park, a Peszockij-birtokon kívül eső mező, a ház szobái, ebédlője, a városban lévő ház, a szevasztopoli szállodai szoba Kovrin gondolatainak, „örületének”, s a többi szereplővel való viszonyának egyes stádiumait jelzik.

A kerttel nagymértékben összefügg az elbeszélés szereplőinek életútja. Kovrin és Tanya itt nőtt fel, ez a kert Peszockij életének legfőbb tere, sőt egyben szimbóluma. Mindezt alárendel neki, és elvárja, hogy lánya, Tanya is a kertnek szentelje életét. Peszockij halála után a kert elpusztul, és Kovrin is meghal.

A Peszockij-birtok jól körülhatárolható részekre oszlik: „Az öreg, komor angolpark csaknem egy egész versztányira elhúzódtott a háztól a patakig, ott szakadékos, meredek, agyagos partban végződött [...]. A ház körül viszont, az udvaron és a gyümölcsösben, amely a faiskolával együtt mintegy harminc gyeszjatyina területet foglalt el, még rossz időben is életvidámság, élénkség uralkodott.” (197.) A gyümölcsösnek van egy olyan része, amelyből Peszockij jövedelme származik, „a fák itt sakktáblás elrendezésben álltak, nyílegyenes, szabályos sorokban, akár a katonák oszlopai [...]” (198.) Itt a túlzott logikusság, szabályosság és az ebből adódó unalom, egyhangúság uralkodik. Ám ugyanakkor az itt terjengő füst és a füstben árnyként járkáló munkások ijesztővé teszik ezt a helyet. Az elbeszélő némi iróniával nyilatkozik meg a kertnek erről a részéről, „[...] amit egyébként kereskedelminek neveztek, és évente több ezer rubel tiszta jövedelmet hozott Jegor Szemjonicsnak, [a füst...] belepte a fákat, s így megmentette a fagytól az ezreseket.” (198.) Az elbeszélésben mindezzel szembe van állítva a kert „látványos” része: „Micsoda hóbertóságok, miféle rafinált elfajzottságok, a természet miféle megcsúfolásai voltak itt! Voltak itt gyümölcsfából állított sorfalak, gúla alakúra formált körtefák, gömb alakú tölgyek és hársak [...]”. A kontraszt itt is, hasonlóképp a színek hiányából adódó leíráshoz, elég éles. Az egyhangúsággal a formák sokasága áll szemben, a komor füstben fel-felbukkanó munkások helyett itt vidám, folytonos mozgással találkozunk. Viszont a természet „pedáns” meg-
regulázása helyett annak megcsúfolásáról van szó. A „gyümölcsfából állított sorfalak” szemben állnak a kert másik részében lévő fákkal, amelyek, mint katonák oszlopai vannak ábrázolva. Ez a leírás mintegy kioltja a Kovrin gyermekkori emlékeiben felidézett édenkert-toposzt, és előre jelzi a hely pusztulását. Ebben az értelemben a fekete barát megjelenése értelmezhető úgy mint a gonosz csábítása, a tiltott „tudás” megszerzése Kovrin részéről. A kertnek ezt a romlását, megsemmisülését Alina Csadajeva⁸ az *antikert*-téma megjelenésének fogja fel, ami alatt egyrészt a valós kertet érti, másrészt a szereplők lelkét: az elbeszélésben, ahogy az Evangéliumban is, a kert szimbolikus jelentésre tesz szert: „Mind den palántát, amit nem az én mennyei Atyám ültetett, ki fognak gyomlálni.” (Mt 15, 13) A kert tehát a műben szimbóluma mindannak, ami természetellenes, így szimbóluma lesz az emberi erőfeszítések elfecsérlésének is. Sőt bizonyos jelentésben a kultúra szimbóluma,

⁸ Vö.: Csadajeva, A. Ja.: *Pravoszlavnij Csehov*. Moszkva, PoliMedia, 2005. 49.

szűkebb értelemben Peszockij természettudományos kultúrájáé, amely kizárólagosan az anyagi világra orientált.⁹

A kert sejtelmes leírását felerősíti a „balladai hangulat”: „[...] olyan hangulat áradt, hogy az embernek kedve támadt volna balladát írni.” (197.) Ismeretes, hogy Byronnak van egy a fekete barátról szóló balladája, amely *Don Juan* című művében szerepel („Vigyázz, vigyázz! Feketén mint a gyász / ott ül a komor barát!”)¹⁰, és amelyet Lermontov fordított oroszra. A ballada egy olyan vándormotívum alapján született, amely az orosz irodalomban sem ismeretlen. A barát bűnei miatt örök bolyongásra kényszerült a világmindenségben.¹¹ Byron művében Adél énekli el ezt a balladát, hárfakísérettel.

A fekete barát legendáját Braga közismert szerenádja idézi Kovrin emlékezetébe, amelyet Tanya gyakorolt két társával, hegedűkísérettel. Először nem értette, miről szól, majd jobban odafigyelve, felfogta: „[...] egy beteges képzeletű lány éjszaka a kertben valami titokzatos hangokat hallott, amelyek annyira gyönyörűek és furcsák voltak, hogy égi harmóniáknak kellett gondolnia őket, amelyet mi, halandó emberek képtelenek vagyunk felfogni, ezért a harmónia visszaszáll az égbe.” (202.) Ez a szerenád nemcsak a legendát, hanem Kovrin alakját és történetét is előre jelzi. Az író bátyja, M. P. Csehov visszaemlékezéseiből tudjuk, hogy Csehov birtokán, Melihovóban gyakran meglátogatták őt barátai, akik zongora- és hegedűkísérettel énekelték Braga épp divatba jött *Valahiai legendáját*. Mihail Csehov a szerenád szövegét is felidézi, miszerint a lány lázalmában az angyalok énekét hallja, és kéri az anyját, hogy menjen ki az erkélyre és tudja meg, honnan jönnek a hangok, de az anya nem hallja a hangokat, nem érti a lányt, aki csalódottan újra elalszik¹².

A dal elénekzése után Kovrin Tányát az erkélyre hívja, és elmondja neki, hogy eszébe jutott a legenda. Ez a mozzanat visszautal a szerenádra, ugyanis Tanya sem érti, miért tulajdonít Kovrin ekkora jelentőséget ennek a legendának. Az elbeszélés végén újból megjelenik a szerenádra való utalás: Kovrin a szevasztopoli szálloda erkélyéről, miközben az este gyönyörű színeiben gyönyörködik, hallja a hegedűszót és a két női hangot, amint ugyanezt a szerenád énekli, s mindez örömteli emlékeket idéz föl benne. Az elbeszélés értelmezése szempontjából fontos helyszín tehát az erkély, mivel összeköti a szerenád misztikus történetét a mű „valós” tereivel.

Még egy helyütt találunk a műben hasonló reminiscenciát: Kovrin épp a hírnévről elmélkedett, mikor a következőt mondta Tányának: „Az a francia regény, amit épp most olvastam, egy fiatal tudósról szól, aki ostobaságokat művel, és közben elemészt a becsvágy. Én ezt a vágyat nem értem.” (215.) A fiatal tudós leírása Kovrinra is ráillik.

Csehov csak homályosan utal a fekete barát legendájának mibenlétére: Kovrin nem tudja, hogy a legendát olvasta-e, vagy hallotta-e valahol, így akár a byroni ballada is szolgálhatott a hős olvasmányául. A legenda másik részéről Mihail, az író testvére visszaemlékezéseiből szerzünk tudomást, miszerint a sivatagban kóborló barát látomások révén megsokszorozódik, „[...] és alakja szüntelenül továbbhaladt a légkör egyik rétegéből a má-

⁹ Vö.: Szavelij Szenderovics: i.m.: 245–246.

¹⁰ George Byron: *Don Juan*. Fordította: Ábrányi Emil. In: Byron válogatott művei II. Bp., Európa Könyvkiadó, 1975. 643. (A ballada és a kontextusa: XVI. ének, 36–41.)

¹¹ Vö.: *Simvolika cveta v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php

¹² Vö.: Csehov, M. P.: i.m.: 257.

sikba.” (202.) Egy csöndes nyári estén a lemenő nap fényénél azon elmélkedtek testvérével, hogy a délibáb képes-e megtörni úgy a levegőben, hogy egy másik, illetve még több délibáb keletkezzék belőle. És mivel a szemük előtt játszódott le ez a jelenség, meg is győződtek róla. Szerintük az is feltételezhető, hogy a világegyetemben lehetnek olyan délibábok, amelyek ezer évvel ezelőtti emberek, állatok tükröződései.¹³ A legenda szerint a barát megjelenése után pontosan ezer évvel a látomás ismét a föld légkörébe kerül. Az elbeszélésben az ezeréves időtartam apokaliptikus reminiscenciákat idéz fel. A legenda értelmében a fekete barát lehet Isten és Krisztus papja, s ily módon az Utolsó ítélet előhírnöke.¹⁴ Natalja Zsilina¹⁵ értelmezése szerint párhuzam vonható a barát és az evangéliumi történet között: a barát is, Jézushoz hasonlóan találkozott halászokkal, „haladt a tó felszínén”, illetve „Szíria vagy Arábia sivatagaiban járt.” (*A fekete barát* 202.)

Kovrin első találkozása a baráttal a Peszockij-birtokon kívül jött létre. Noha még az első alkalommal nem alakult ki közöttük kapcsolat, mély benyomást tett rá: „Egy fekete csuhás, ősz hajú, fekete szakállú barát, karját a mellén keresztbe fonva suhant el mellette [...] átrepült a folyón, nesztelenül nekicsapódott az agyagos partnak meg a fenyőknek, és amint áthaladt közöttük, eltűnt, mint a füst.” (203.) A mű térszerkezete szempontjából a Peszockij-birtokot úgy értelmezhetjük, mint egy viszonylag zárt világot, hiszen folyó és agyagos part határolja. Kovrinnak egy pallón kellett átkelnie és egy ösvényen áthaladnia, hogy kijuthasson ebből a zárt, a természetet megcsúfoló „világból”, át kellett lépnie a határt, hogy a baráttal találkozhasson. A tágas mezőn, ahová kijut, még a barát megjelenése előtt elbűvöli a természet szépsége.

A baráttal való második találkozássra a parkban kerül sor. Ahogy korábban, illetve az elbeszélés végén, a barát megjelenése előtt Kovrin tudatában ismét felidéződik az énekhang és a hegedűszó. Az elbeszélés terei egyre inkább bezárulnak. Kovrin először a baráttal a folyón túl találkozik, majd a parkban vagy a házban, végül a városi ház hálósobájában. A szoba intim térként fogható fel, itt lepleződik le Kovrin „örülete” Tánya és az apja előtt. A terek szűkülése Kovrin egyre mélyülő kapcsolatát tükrözi a baráttal, illetve a többi szereplő nézőpontjából Kovrin „betegségének” fokozatos kiteljesedését jelentheti. A mű végén ez a „szűkülő” folyamat egy pillanat alatt játszódik le: az öbölben forgószélként megjelenő barát már a szoba közepén állt meg.

Kovrin, mielőtt beszélt volna a baráttal, tudatában volt „betegségének”, el is fogadja azt, sőt nyugalommal konstatálja, hogy ez neki jó, mivel senkinek sem árt vele: „De hisz én jól érzem magam, és senkinek sem teszek rosszat; vagyis a hallucinációimban nincs semmi ártalmas [...]” (207.) Innentől kezdve beszélhetünk a hős „betegségének” kiteljesedéséről, amit Csehov elbeszélője kiválóan érzékeltet, lépésről lépésre leírva a tüneteket. Kovrin kíváncsiskodó kérdéseire a barát pontosan definiálja önmagát: „A legenda, a délibáb és én, mindez együtt a te felzaklatott képzeleted szüleménye. Én kísértet vagyok.” (209.) Később Kovrin betegségének tényét is megerősíti, ám ezzel egy időben a kiválasztottság eszméjét is táplálja benne: „Beteg vagy, mert erődön felül dolgoztál, s ez azt jelenti,

¹³ Vö.: uő.: 258.

¹⁴ I. N. Szuhih gondolatát Natalja Zsilina idézi. Vö.: Zsilina, N. P.: *Jevangelszkije reminiscenciji v povesztiji A. P. Csehova «Csornij monah»* In: Jevangelszkij tyekszt v russzkoj lityerature XVIII–XX vekov. Otv. redaktor: V. Ny. Zaharov; PetrGU. – Petrozavodszk, 2008. 478.

¹⁵ Vö.: uo.: 477.

hogy feláldoztad az egészséged az eszmének, s nincs messze az idő, amikor akár az életedet is odaadod érte.” (210.)

Kovrin saját tudományos munkáját hiábavalónak tartja, úgy gondolja, nem tud oly módon hatni az emberiségre, ahogy azt szeretné. Fél a középszerűségtől, nyugtalanítja a küldetésével, az élete céljával kapcsolatos kérdések, a baráttal folytatott beszélgetésekben elfojtott vágyai jelennek meg.¹⁶ Ezeket a gondolatokat erősítik benne a barát szavai: „Nélkületek, akik egy magasabb eszmét szolgáltok, szabadon és tudatosan éltek, az emberiség semmit sem érne; természetes fejlődési rendje szerint még sokáig várhatna földi története végére.” (210)

Kovrint a barát első megjelenésétől fogva nem érdekelték tovább a „könyvekben talált gondolatok”, „Valami gigászi, átfoghatatlan, megdöbbentő dologra vágyott.” (207.) Ezt meg is kapta, hiszen a barát tudatta vele, hogy ő Isten kiválasztottja, és a szépséget szolgálja. A barát megjelenése éppen ezért nem ijesztette meg Kovrint, sőt várta az újbóli viszontlátást és örült neki. Heti két-három alkalommal is megjelent neki a barát, ezek a találkozások jókedvűvé, boldoggá tették. A barát Kovrin életének szimbólumává vált. Ő hitette el vele, hogy a felsőbb igazság szolgálatában áll.¹⁷

Kovrin valójában a baráthoz intézett kérdéseket saját magának teszi fel, és a válaszokat is már rég megtalálta rájuk¹⁸: „Különös, azt ismétled, ami nekem is gyakran megfordul a fejemben [...] Mintha kifigyelted vagy kihallgattad volna a rejtett gondolataimat.” (211.) A barát tulajdonképpen Kovrin „második énje”, hasonmása. Az elbeszélésben megjelenik a *megkettőződöttség* motívuma, ami a narráció alapvető szövegszervező elve, ugyanis a hasonmás nem létezik a szövegben a hős nélkül, s a hős a hasonmás létezésének alapvető feltétele. A hős kénytelen dialógust létesíteni hasonmásával, s ez szolgál a szöveg felépítésének alapjával.

„Aligha lehet megkérdőjelezni azt, hogy Kovrinnak morális alapon joga van tehetséges embernek tartania magát – írja tanulmányában Vaszilij Loginov –, és hogy örületének oka önértékelésének és valós helyzetének össze nem egyeztetetősége miatt jött létre. Valószínűleg a legenda, amely eszébe jutott, hívta elő benne a fekete barát képét, amely megfelelt saját rendkívüliségéről alkotott gondolatainak, és éppen ez a kép készítette hallucinációra a hőst”¹⁹. Tehát mindez egyfajta láncreakcióként is elképzelhető: Kovrin elméjében magasztos ideák születnek, amelyek lenyűgözik őt, de bizonyosság híján hallucinációkhoz és a hasonmás megjelenéséhez vezetnek, s megerősítik benne többek között a kiválasztottság érzését. A továbbiakban a hasonmás Kovrinnak az örök életről és az örök igazságról beszél, de ő eleinte nem hisz ebben. A hasonmásban, azaz a fekete barátban lényegében a hős elfojtott hitét lehet felfedezni; Kovrin nincs teljesen meggyőződve saját kigondolt „nagyságáról”, nem hisz a túlvilági életben, mindazonáltal elragadtatva hallgatja a barát szavait: „És azt miből gondolod, hogy a nagy zsenik, akiknek az egész világ hisz, nem lát-

¹⁶ Vö.: Jelena Nimm: *Tyema «boleznyi» v proze i perepiszke A. P. Csehova 1890-h gg.* In: Toronto Slavic Quarterly, 2005., No 13., <http://www.utoronto.ca/tsq/13/nymm13.shtml> (2009. 12. 15.)

¹⁷ Vö.: Vaszilij Loginov: *«Orlja» Gi De Mopasszana i «Csornij monah» A. P. Csehova* In: Szetyevaja Szlovesznoszt, 1999. <http://www.netslova.ru/loginov/chehov.html> (2009. 12. 15.)

¹⁸ Vö.: Vaszilij Loginov: uo.

¹⁹ Uo.

tak kísérteteket? Hiszen mostanság a tudósok is azt mondják, hogy a zsenialitás és az örültség rokonok.” (210.)

Ezek a gondolatok emlékeztetnek Nietzsche közismert téziseire, melyek szerint a zsenialitás és az elmebetegség nem áll távol egymástól, s az egészséges és normális emberek középszerűek, azaz „nyájemberek”: „Kedves barátom, csak a középszerű csordaemberek egészségesek és normálisak. [...] ha egészséges és normális akarsz lenni, állj be a csordába.” (210–211.).

A fentebb idézett részlet túlmutat a patológia materializmusán, hiszen a műben megjelenő *örület* igazából csak a környezet viszonyában definiálódik örületként. Gondoljunk csak Ragin doktorra *A 6-os számú kórteremből*, akit, mert egy örültet tartott a legértelmesebbnek, szintén a bolondok közé zártak. Ennek függvényében *A fekete barát* című elbeszélést egy életébe belefáradt, ezért pszichikailag gyenge ember igazságkereséseként és vélt vagy valós transzcendentális önmagára találásaként értelmezhetjük.

Kovrin a „betegségéből” való kigyógyítatását az idiotizmusoz vezető útnak tekinti. „Milyen boldog is lehetett Buddha, Mohamed vagy Shakespeare, hogy a kedves rokonok és doktorok nem gyógyították ki őket az eksztázisból és az ihletettségéből.” (218.) Kovrin szavaiból kitűnik, hogy élete értelmének ő is az eksztázist, az ihletettséget tekinti, amelyeket az ő világában a fekete barát személyesít meg.

Kovrin „betegségének” kialakulására Tánya és apja is hatással voltak. Az, hogy meg akarták gyógyíttatni, s olyannak akarták látni Kovrint, ahogy ők szerették, pont az ellenkezőjét váltotta ki: az orvos előírásainak betartatásával megsemmisítették Kovrin számára az egyik legfontosabb dolgot, a kapcsolatot egy transzcendens „lénnnyel”. „Az öreg kertész és a lánya nemcsak egyszerűen Kovrin betegségének okozói – írja tanulmányában Oleg Lekmanov –, hanem sokban hozzájárultak ideges, rendellenes személyiségének kialakulásához.”²⁰ Lekmanov emellett kiemeli, hogy az elbeszélés legtöbb szereplője metaforikus kapcsolatban áll a fekete baráttal. A barát alakja tehát értelmezhető úgy is mint Kovrin betegségének megszemélyesítése. Ebben az értelemben a barát jelképesen kapcsolatban áll Peszockijjal, a lányával, Tányával, Kovrin barátnőjével, Varvara Nyikolajevnával, aki „úgy gondozta, mint egy gyermeket”, sőt az őt kezelő orvossal is, mivel ők mindannyian meg akarják gyógyítani Kovrint.²¹ Miután nem ért el sikereket a tudományban, Kovrin a fekete barátot az öntökéletesítés eszközeként és az örök igazság létezésének bizonyosságaként könyvelte el. Tánya és az apja mindent megtettek, hogy ezt a hitet, Kovrin személyes megváltásának ezt a sajátos módját megsemmisítsék. A tökéletesség igényét az öreg Peszockij például a kertjére vetítette, ami viszont a természet megcsúfolásához vezetett.

„Betegnek” nevezhetjük tehát Tányát és apját, az öreg Peszockijt is. *A fekete barátban* az ő „betegségük” Kovrin percepcióján keresztül van ábrázolva.²² Tánya mintha rab lenne a saját kertjükben, el akar menekülni onnan, ez az érzés egyre erősödik nála, hiszen meg akarja találni saját életét, saját magát. „Egész életünk a kertre ment rá, már álmodni sem tudok egyébről, csak almáról vagy körtéről.” (199.) Kovrin személyében a megmentőjét látja, bár nem tudja igazán értékelni azt a boldogságot, amelyet Kovrin nyújthat számára.

²⁰ Oleg Lekmanov: *O «Csornom monahe» A. P. Csehova*. <http://lit.1september.ru/articlef.php?ID=200004002> (2009. 12. 15.)

²¹ Vö.: uo.

²² Vö.: Jelena Nimm.: i.m.

Kovrin is vonzódik ehhez a siránkozó, ideges, ingerlékeny lányhoz, de Tánya nem képes átlépni azt a határt, amelyet Kovrinnak segít átlépni a barát. Peszockij a munkának él, nem tud megszabadulni ettől az életformától, nem tudja elviselni azt, hogy Kovrin és a lánya nem azt akarják, amit ő, nem azt látják fontosnak, szükségesnek, helyesnek, amit ő.²³

V.

A fekete barát filozófiai problémafelvetése hasonlít *A 6-os számú kórterem* alapvető dilemmájához. Központi kérdés mindkét műben az emberi halhatatlanság, amiben Ragin kételkedik, Kovrinnak viszont a végső igazságra irányuló kérdésére a barát eltűnik. Mindkét műben a főalakok „eszméiben” Diogenész, illetve Marcus Aurelius gondolatai parafrázálódnak. Ezek az ideák egyfajta passzivitásra csábítják Ragint és Kovrint is. Ők szabadok a szónak a gromovi értelmében, és miután kiábrándultak középszerű életükből, elvágyódnak abból. Nem így Gromov, aki szenvedélyesen szereti (szeretné) az életet, de el van zárva tőle. Gromov „jóllakott optimizmusnak”, „kényelmes filozófiának” tartja ezeket a nézeteket. Ezek a filozófiai kérdések tehát nyitva maradnak az említett elbeszélésekben, e dilemmák hívják elő a katarzist.

A 6-os számú kórterem és *A fekete barát* lezárása szinte azonos. Ragin és Kovrin is boldogan halnak meg. Ragin a halála előtti pillanatokban még egyszer a halhatatlanságra gondolt: „[...] millió és millió ember hisz a halhatatlanságban. Hát csakugyan volna?” (110.) ezután „örökre elvesztette öntudatát (110.)”.

Kovrint halála előtt ismét megkísérti a kiválasztottság gondolata, és életének boldog periódusa idéződik föl benne: hívta Tányát, a kertet, ifjúságát, örömet. Hasonlóképpen Gromovhoz, megjelenik az élet iránti határtalan szeretete. A barát mintegy számon kéri tőle az „elvesztegetett” időt: „Ha elhitted volna nekem, hogy zseni vagy, ezt a két évet nem ilyen keservesen és siralmasan töltöttem volna.” (223.) Itt újraértelmeződik a kiválasztottság is. A kiválasztottságban való (tév)hit segítette hozzá a hőst a boldogsághoz, annak lehetőségéhez. Emiatt a hit miatt tartja Kovrint környezete örültnek. Ebben az *örület*ben a hős életének a társadalmi *normáktól* való elszakadását kell látnunk, ahogy Gromov esetében is.²⁴

Kovrin örülete a „szent örülethez” (jurodstvo)²⁵ hasonlatos, „ami azonban még a bűnösség érzésével, az általános normák, erkölcsi elvárások elleni vétés érzetével is terhes. [...] az a különös »hangoltság«... ami hatalmába keríti Kovrint végleges elutasítása mindennek, a semmi határához való eljutás, a tátongó úr nyomasztó érzékelése, és a végső határvonallal – a »bátrak« (Nietzsche kifejezése) számára szükségszerű – átlépése.”²⁶

²³ Rév Mária: *Csehov századfordulója*. Bp., Universitas Kiadó, 1995. 63–66.

²⁴ Vö.: Marija Ksodzer.: *Problemi iszkljucsityelnoj licnosztyi v rasszkaze A. P. Csehova «Csornij monah» i v romanye F. M. Dosztojevszkovo «Presztuplenyje i nakazanyije»*. In: Na holmah Gruziji No 2., 2005. http://kholmy-gruzii.klamurke.com/02/kschondser_lichnost.htm (2009. 12. 15.)

²⁵ A pravoszlávia egyik fontos fogalma ez. Szent örültek (jurogyivie) azok, akik tagadják a világi javakat, az élet általánosan elfogadott normáit. Környezetük számára örültnek tűnnek, mert békésen tűrik a megvetést, a megalázást, a testi nélkülözést. A fogalom megértéséhez kulcsként szolgál Pál kijelentése: „E világ bölcsessége ugyanis bolondság az Isten előtt [...]” (1 Kor 3, 19). Vö.: Azbuka veri. <http://azbyka.ru/dictionary/26/yurodstvo.shtml> (2009. 12. 15.)

²⁶ Regéczi Ildikó: *Csehov és a korai egzisztenciabölcselet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000. 91.

IRODALOM

1. A. P. Csehov: *A 6-os számú kórterem*. Fordította: Szóllósy Klára. In: *A fekete barát. Elbeszélések 1892–1903*. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
2. A. P. Csehov: *A fekete barát*. Lányi Sarolta fordítását átdolgozta Goretity József. In: *A fekete barát. Elbeszélések 1892–1903*. Osiris Kiadó, Bp., 2004.
3. Zinovij Papernij: *A. P. Csehov*. Fordította: Bárány György. Bp., Gondolat, 1963.
4. Csehov, M. P.: *Vokrug Csehova*. Vsztrecki i pecsatlenyije. Moszkva, Moszkovszkij rabocsij, 1964.
5. Szavelij Szenderovics: *Csehov – sz glazu na glaz*. Isztorija odnoj ogyerzsimosztji A. P. Csehova. Izdatyelsztvo «Dmitrij Bulanyin», Sz-Petyerburg, 1994.
6. *Szimvolika cveta v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* http://www.xenoid.ru/soch/chehov/chernyj_monakh.php (2009. 12. 15.)
7. Csadajeva, A. Ja.: *Pravoszlavnij Csehov*. Moszkva, PoliMedia, 2005.
8. George Byron: *Don Juan*. Fordította: Ábrányi Emil. In: *Byron válogatott művei II*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1975.
9. Zsilina, N. P.: *Jevangelszkije reminiszccenciji v povesztji A. P. Csehova «Csornij monah»* In: *Jevangelszkij tyekszt v russzkoi lityerature XVIII-XX vekov*. Otv. redaktor: V. Ny. Zaharov; PetrGU. – Petrozavodszk, 2008.
10. Jelena Nimm: *Tyema «boleznyi» v proze i perepiske A. P. Csehova 1890-h gg.* In: *Toronto Slavic Quarterly*, No 13., 2005., <http://www.utoronto.ca/tsq/13/nymm13.shtml> (2008. 09. 22.)
11. Vaszilij Loginov: *«Orlja» Gi De Mopasszana i «Csornij monah» A.P. Csehova* In: *Szetyevaja Szlovesznosztj*, 1999. <http://www.netslova.ru/loginov/chehov.html> (2009. 12. 15.)
12. Oleg Lekmanov: *O «Csornij monah» A. P. Csehova*. <http://lit.1september.ru/articlef.php?ID=200004002> (2009. 12. 15.)
13. Rév Mária: *Csehov századfordulója*. Bp., Universitas Kiadó, 1995.
14. Marija Ksodzer.: *Problemi iszkljucsityelnoj licsnosztji v rasszkaze A. P. Csehova «Csornij monah» i v romanye F. M. Dosztojevszkovo «Presztuplenyije i nakazanyije»*. In: *Na holmah Gruziji* No 2., 2005. http://kholmy-gruzii.klamurke.com/02/kschondser_lichnost.htm (2009. 12. 15.)
15. Regéczi Ildikó: *Csehov és a korai egzisztenciabölcselet*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000.

Az értékmentő, belső küzdelem versei

CSOÓRI SÁNDOR: HARANGOK ZÚGNAK BENNEM*

**Nap Kiadó
Budapest, 2009
90 oldal, 2500 Ft**

Az idén nyolcvanesztendő Csoóri Sándor életműve szinte már kezdettől fogva az egységesség és a sokszínű változottság jegyében ragadható meg leginkább. Állandóságra és épp ezért egységességre irányuló művészi törekvése az alkotónak az egyszerre személyes és közösségi indíttatású értékképviselő, mely mindig a személyiséget körülvevő világ kaotikussága ellenében fogalmazódik meg. Az életmű sokszínűségét pedig az biztosítja, hogy mindez a lehető legváltozatosabb kifejezési formákban jut érvényre: a lírai művek, az esszék, a szociográfiák, a filmforgatókönyvek, de még a politikában részt vállaló közéleti tevékenység is ennek a törekvésnek a részeként értelmezhető. Ez a sajátos kettőség határozza meg Csoóri 2009-ben megjelent *Harangok zúgnak bennem* című verseskötetét is, amely a sokoldalú alkotó elmúlt évekbeli lírai munkásságából nyújt összegzést a befogadó számára. A kötetben öt, közel azonos terjedelmű versciklusba rendezve olvashatók a költő versei, melyek egyrészt nagyon határozottan körvonalazzák az alkotói világkép korábbi művekből jól ismert arculatát, illetve a Csoóri-versek jellegzetes versnyelvi-poétikai megoldásait, másrészt pedig az eddigi életműre visszatekintő számvetésként olyan új vonásokkal is gazdagítják a költői pályát, amelyek – mint arra a könyv hátsó borítóján olvasható ajánló is felhívja a figyelmet – igazi meglepetést jelenthetnek az olvasó számára.

A kötet címválasztása azért is tűnik szerencsésnek, mert mindazokat a jelöléseket képes magába sűríteni, amelyek a versekből kirajzolódó költői önértelmezés poétikai világát is meghatározzák. A *harang* egyfelől szakrális konnotációkat (is) felidéző motívum, mely egyébként számos versben vissza-visszatérve válik a létértelmezés többértelmű jelölőjévé. A kötet cím kiemelt metaforájaként a verseknek arra a sajátosságára irányíthatja rá a befogadás figyelmét, melynek köszönhetően az alkotásokban megszólaló lírai én saját művészi szerepét és az őt körülvevő világhoz, illetve önnön múltjához való viszonyát is sok esetben bibliai motívumok némileg profanizált átértelmezésével jeleníti meg. Másfelől a *harangzúgás* mint többféle jelentést hordozó, és mindig az adott szituációban értelmezhető, figyelmeztető jel – mely egyszerre hívhat például közösségi szakrális alkalomra, lehet veszélyre való felhívás, vagy akár a temetésnek, a gyásznak is a jelzése – a közösséggel

* Isten éltesse a 80 éves Csoóri Sándort!

kialakítandó kommunikációs szándékot feltételezheti a versek megszólalása mögött. Ennek megfelelően a kötetben olvasható költemények is olyan, többféle értelmet magába sűrítő nyelvi jelként értelmezhetők, mint amelyekben a költői megszólalás egyszerre artikulálódik a közösséget figyelmeztető és közösséget teremtő beszédként. A kötetcímben megjelenő *bennem* névmás azonban az alkotói szándékot annyiban teheti többértelművé, hogy mindezt a személyiség belső világához rendelve mintegy paradoxonként épp a kívülvilágnak szóló figyelmeztetés elnémulását juttatja érvényre. Ennek tükrében pedig a közösséget óvni szándékozó lírai megszólalás nem képes vagy nem akar túllépni az alkotó személyiségének belső körén, ami a költemények világképének arra a meghatározó alapgondolatára mutat rá, hogy bármennyire is szükségesnek tartja a versek beszélője felhívni a figyelmet az őt körülvevő világot fenyegető veszélyekre, a múlt és a jelen eseményeit számba véve ezt már nem érzi sem megvalósíthatónak, sem a saját maga számára minden mást háttérbe szorító küldetésnek. A kötet verseiben így épp az válik érdekessé, hogy a közösség befolyásolását, megszólíthatóságát sok tekintetben elutasító, megkérdőjelező szövegek hogyan lesznek mégis képesek betölteni azt a szerepet, amely az alkotó személyiség belső lelkiállapotának élménylíráját egy tágabb horizontú – közösségi alapozottságú – létértelmezés részesévé (is) teszi.

A cím alapján körvonalazódó jelentések a kötetben olvasható költemények szinte mindegyikének poétikai karakterét meghatározzák. Ebből a szempontból nincs igazán különbség az egyes versek, versciklusok között, hiszen az alkotások kötetbeli elhelyezkedésüktől függetlenül hasonló kérdéseket állítanak a középpontba. Ezzel függ össze a versgyűjtemény rendkívül egységes színvonala: a költemények között nem igazán tapasztalható esztétikai vagy értékbeli ingadozás, aminek köszönhetően nehéz volna kiemelni olyan szövegeket, melyek mintegy a többi fölé nőve vagy azokat összegezve foglalnék magukba a Csoórit jellemző lírai törekvéseket.

A kötetben olvasható versek többsége a számvetés igényével szólal meg, aminek következtében a múltra való emlékezés értékelő gesztusa határozza meg a lírai énnek a jelen helyzetéhez való viszonyulását, illetve magát a megszólalását. A múltnak és a jelennek ez a szembesítése azonban nemcsak a különbségeket teszi hangsúlyossá, hanem arra is rámutat, ami összekötheti a két időbeli távlatot. A versekben megszólaló személyiség ugyanis szinte minden esetben magasabb rendű értékek képviselőjeként vagy védelmezőjeként jelenik meg, mely létének egyaránt meghatározója múltban és jelenben egyaránt. A *Háttal állok – Egy vers leágazása* című költeményben fogalmazódik meg talán a legérzékletesebben az a megingathatatlan, stabil pozíciót idéző önértelmezés, mely a lírai én helyzetének szilárdságát múltban gyökerező, de a jelenben is érvényesnek mutakozó értékképviseléstől eredezteti: „Háttal állok már minden ragyogásnak, / minden mosolynak / minden bűnnek. / Legbelül csupa múlt vagyok. (...) Honnan sodródhat felém / ez a sebzett fölény? / Honnan és miért? / Talán, mert szemem láttára / ölte ember / s lőttek fejbe megcsonkult lovakat? (...) Ettől lettem hát ilyen leválthatatlan ember, / átlátszó, mint egy ablak...” A legfontosabb különbséget ezeknek az értékeknek a személyiséget körülvevő világban való felvállalása jelenti: míg a múltban az éréktudatos magatartás egy sokszor fájdalommal is terhelt küzdelem részeként nyerte el értelmét, ez a jelenben már sokkal inkább a harcokban megfáradt beletörődés gesztusához kötődik. A kötet első költeménye (*Egy-egy szélroham jelöltje*) már előlegezi ezt a kettős viszonyulást, amelyet aztán a többi

költemény továbbgondol és variál: „Ha véres verekedője volnék még koromnak, / kinek fél perc alatt / ötszöröse nő meg a szíve, / talán még dobolnék is / a hegytetőn kedvetekért (...) de hát tudnotok kellene, / hogy én régóta már csak / egy-egy szélroham jelöltje vagyok, / váratlanul kitörő kiáltásé”. Hangsúlyos azonban, hogy a versek beszélője nem azért adja fel ezt a harcot, mert azt szükségtelennek vagy idejétmúltnak tekintené. Több versben is visszatérő gondolat, hogy a világban zajló, értékek közti küzdelem állandósult és lezáratlan folyamat, amelynek azonban a lírai én már nem részese: „Már rég nem szíré-názik bennem / balladás düh és toborzó harag, / hagytam szétkódorogni őket, / pedig valamikor még a sérült hópelyhek / zsoldosseregében is megsejtettem, / ha eljött az idő a lázadásra. / Mi lesz veled országom, hazám, / ha újra föltör a mélyből a régi undor...” (*Járok föl-alá a házban*). A személyiség magatartásának megváltozása tehát nem az őt körülvevő világ óhajtott erkölcsi átfarmálódásában gyökerezik, de nem is valamiféle személyes gyengeség vagy megalkuvás eredményének, hanem sokkal inkább az idő múlásával és ebből eredően az elmúlással való szembesülés tapasztalatának köszönhető. Ezzel áll összefüggésben, hogy a költemények az időnek való kiszolgáltatottságot a pusztulás és a halál gyakran ismétlődő képével érzékeltetik, mint ahogyan az például a *Jön egy faszor is meszszirol* című alkotásban olvasható: „Mi lett velem, hogy így elfogytam, / megaszalódtam, elcsúnyultam / s nem kerestem egy másik testet / magamnak és a végtelennek? / Egy másikat, mely elfelejti, / hogy egyszer annak is vége lehet.”

A költeményekben megjelenített értékrend, melynek a küzdelmeket is felvállaló képvisellete az elmúlásnak való kiszolgáltatottság miatt már csak a múlthoz kötődve tűnik érvényesnek, azért válik összetettebbé, mert a versek beszélője nem teszi egyértelművé és konkrétá, hogy pontosan mi is kötődik e magasabb rendű eszmények világához. Ez első sorban a metaforák, hasonlatok sorjázására épülő versnyelvnek köszönhető, amely a Csoóri lírájára már korábban is jellemző távoli asszociációk alapján kapcsol össze egymástól eltérő jelentésvilágú szemantikai tereket. Ennek a metaforizációnak több alkotásban is érvényesülő poétikai eljárása, hogy a személyiséget magát és a külvilághoz való viszonyát egy szakrális beszédmód jeleníti meg, melynek következtében a felvállalt és védelmezésre szoruló értékek egy általánosabb létértelmezés részeseivé válnak, anélkül, hogy ez a befogadás jelentésképző tevékenységét bármilyen irányban is korlátozná. A lírai én megfáradásának és a küzdelem feladásának oka e szakrális motívumrendszer tükrében újabb magyarázatokkal bővül, miszerint az eszmény célját és értelmét adó transzcendens értékek válnak immár elérhetetlenné és épp ezért értelmezhetetlenné a beszélő számára. A *Valaha bátor voltam és vakmerő* című költemény ezt így összegzi: „Valaha bátor voltam s vakmerő / egy fűszál hegyén is megálltam, / fél lábbal a szakadék szélén, pedig még az Istent se láttam. / Nem tudtam: hívem-e őt? (...) De már nem keresem, nincs sehol, / lába nyomát üvegtörmelék lepi / s zománcos lavór zúzaléka.”

Nemcsak a költeményekben megfogalmazódó lét- és önértelmezés mutat azonban feltűnő egységességet a kötet verseiben, hanem a nyelvi építkezés is, mely egymáshoz hasonló formai szerkezetet alakít ki az egyes alkotásokban. A kötet verseinek többsége egy-egy konkrétan ható megállapításból, személyesebb vagy általánosabb érvényű kijelentésből indítja el a gondolatot, mely a továbbiakban ettől fokozatosan eltávolodva válik szinte látomásszerű leírássá. A helyenként víziókat idéző képsorok a Csoóri költészetét meghatározó képzettársítások szokatlansága miatt sokszor inkább csak egy-egy összetett

érzés, hangulati hatás sejtetőjévé, mint egyértelmű jelentéseket implikáló gondolatok nyelvi rögzítésévé válnak: „Minden égtájról felhők / és szakadozott képek sodródnak elélem. / A Császár tó fölötti égből / szíjat hasít ki épp egy vércse, / s vijjogva játszogat vele, / lengeti, / lebegteti, / viszi léhán a temető fölé.” (*Ha minden így marad*). A jelentések megsokszorozásának másik poétikai eljárása, amikor a szöveg a szubjektív perspektívát háttérbe szorítva és némileg a tárgyias líra hagyományát idézve egy konkrétan ható tárgy, jelenség leírásával igyekszik különféle asszociációkat kelteni. Ennek a verstípusnak talán a legsikerültebb darabja *A lezuhanó harang*, mely a címben megjelölt tárgy pusztán megjelenítésével képes felidézni a befogadóban a magánynak, a kiszolgáltatottságnak és a céltalanságból eredő elveszettségnek azt az élményét, amelyet a személyesebb hangvételű vallomások a kötet többi versében megfogalmaztak.

Mindezeknél külön érdekessége a könyvnek, hogy a művek nemcsak Csoóri korábbi költészetének hagyományait írják tovább, hanem azokat a kapcsolódási pontokat is feltárják, amelyek a líra alakulásában komolyabb művészi inspirációt jelentettek. A költemények egy része világosan meg is nevezi azokat az alkotókat, akiknek törekvéseit a versek beszélője is rokonnak érzi saját létértelmezésével. Azonban ez sem pusztán az egyértelműsítésre törekvő alkotói szándékként értékelhető, hiszen a költő- és művészelődők felidézése a már tárgyalt költői világkép szerves részévé válik. A versekben megszólaló személyiség ugyanis a számára példaképként tekintett alkotók által képviselt művészi magatartást és értékeket közelebb állónak érzi magához, mint jelenkorának szűklátókörű szószólóit. Ennek következtében pedig a művészi önértelmezés is a múltat a jelennel szembeállító lételfogás részesévé válik, mint arra például a *Háttal állok már* című költemény zárata is felhívja a figyelmet: „Ki dúdol? Lorca? Jeszenyin? Ady? / A nagy halottak mindig megnyugtattak: / jobban szeretem őket hallani, / mint Isten zarándokait Mózes a / hegyen, akik csak önmagukért imádkoznak, / s azt lesik félve: fölkel-e még a Nap?” Az egyértelműen megnevezett művészi törekvések mellett a versek olyan rejtettebb intertextuális utalásokkal is élnek, amelyek közvetetebben kapcsolódnak a líratörténet különféle hagyományaihoz. A szokatlan asszociációkra épülő trópusok, melyek a költői szubjektum fájaldalmát, magányát hivatottak érzékletessé tenni, leginkább József Attila lírájának aktualizálásaként olvashatók, míg a lírai én és az őt körülvevő világ közti szembenállásnak és az alkotó értékmentő magatartásának felvállalása többek között Nagy László költészetének hatásaként is értelmezhető. Arra is található azonban példa a versek között, hogy egy költemény konkrétan egy másik szöveggel kezdeményez dialógust. Ennek a versépítkezésnek a legszebb példája talán a *Beszélgetés a kutyámmal* című költemény, mely Babits jól ismert versével, az *Ádáz kutyámmal* folytat párbeszédet: Csoóri alkotása a Babitséhoz hasonló módon tágítja a kutyával kialakított fiktív beszédet egy olyan általánosabb horizontú világértelmezéssé, amelyben a létezés értelmezhetetlensége, az isteni akarat és szándék megértésének, elfogadásának kételye válik hangsúlyossá: „De te ne fuss el, / maradj meg hű kutyámnak. / Bízunk rá Bartókra a mindenséget, / hátha türelmesebb lesz már, / mint Isten.”

Mindezeknek tükrében kijelenthető, hogy Csoóri Sándor legújabb verseskötete úgy képes megújítani az általa korábban kialakított, rá jellemző poétikai világot, hogy annak minden eddigi értékét is képes átemelni az újabb költemények közé. És miközben persze a kötet önmagában is komoly esztétikai teljesítményről győzi meg olvasóját, jelentősége iga-

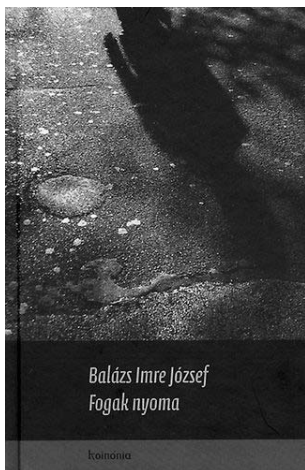
zán az életmű és korábbi pályaszakaszok változatos, sokszor küzdelmekkel teli alakulásának fényében válhat világossá. Miközben ugyanis a versek alkotója arról tesz tanúbizonyosságot, hogy az őt körülvevő szűkebb és tágabb környezetért vívott erkölcsi, eszmei küzdelem már a személyiségétől távol álló, felvállalhatatlan magatartásforma, addig az erről a vívódásáról számot adó költemények épp az ellenkezőjéről győzik meg a befogadást. Az alkotások ugyanis a világot fenyegető erőkkal való szembeszállást most a lélek belső szükségeként, de egyben kényszerű visszavonulásaként jelenítik meg: ezzel azonban Csoóri továbbra is képes arra, hogy olvasóját meggyőzze annak a magatartásnak a fontosságáról, amelynek a múlttal való szembesülés miatt ő maga már nem tud maradéktalanul megfelelni. Ez pedig bizonyíthatja azt, hogy az elmúlásnak a test, a lélek vagy a szellem ugyan ki lehet szolgáltatva, a költői teljesítményen azonban a nyolcvanesztendős Csoóri Sándor esetében úgy tűnik, nem fog az idő. Bízunk abban, hogy ez így is marad még hosszú évekig, évtizedekig.

Baranyai Norbert

Beleharapni az irodalomba

BALÁZS IMRE JÓZSEF *FOGAK NYOMA* CÍMŰ KÖTETÉRŐL

**Koinónia, Kiadó
Kolozsvár, 2009
126 oldal, 1750 Ft**

A *fogak nyoma* hiánykeltő kötet, amely egyszerre kísérli meg a jelen nem lét létrehozását és érzékeltetését, valamint az ezáltal keletkező üresség egyidejű pótlását. Már a cím is azt sugallja, hogy lekéstünk egy harapásról, amely csakis a szerzőhöz köthető, hiszen ott áll a neve a hiányt megképző szöveg felett. És talán ez a legerősebb nyoma az alanyiságnak Balázs Imre József korábbi és újabb verseket is tartalmazó gyűjteményes kötetében, melynek lapjai közt úgy rejtőzik el a lírai én, hogy szinte nyomát se látjuk. Ráadásul, miközben kiharap magának egy százhuszonhat oldalas részt a kortárs magyar lírából, éppen rajta maradnak rejtélyes foglenyomatok.

Az újonnan született alkotásokkal megtűzdelt válogatáskötet többszörös játékba kezd, amikor tudomásul véve, hogy „a vidrát az Animal Planet találta ki”, tovább szövi álnaiv tételmondatát, és maga is beáll a vidraúsztatók sorába. Ahogyan a tévécsatorna pótolja a hiányt, hogy „belőhessen egy víz alatti kamerát”, úgy nemesíti lírai témává a *Vidranyomok* ciklus az irodalom peremterületén úszkáló

emlőst a legváltozatosabb formai megoldásokkal, legendáriumot és mítoszt építve köré. Az irodalom pedig rögtön visszaharap a címadó versben, amikor a lírai én éppen ébredni kezd, de csak fogak nyomát látjuk a kézfején, sehol egy vidra vagy más költői vadállat. Azt is sejthetjük, hogy a vízi világból érkező látogató álmában hagyta ott a fogak nyomát, és így létezése annál biztosabb, minél kevésbé éber a versbeszélő, minél kevésbé figyel önmagára. Mintha a víz alatt és fölött is egyaránt jól tájékozódó emlős a tudat alatti rétegek útvesztőiből bukkanna fel, ahol ugyanolyan háború dúl, mint a felszín felett: „a földi foci félelmekre válasz”; „a vízi foci vidrák régi harca”. Az Animal Planet teremtette figura egyre elvontabbá válása csak fokozódik azzal, hogy először loginnévvé alakul, majd pedig egy esernyő tetején utazik, és ilyenkor már ébredhet bennünk a gyanú: a vidra csak ürügy. Ürügy a felfedezésre, a kísérletre, a hagyományos (állat)motívumoktól való eltávolodásra, föld alatti és felszín feletti utazásokra.

Így már nem is olyan meglepő, hogy a *Találkozás a mélyben* című ciklussal verses bédekerré formálódik a kötet, ahol vagy Ignotus bőrébe bújva vesztelgelhetünk a lisszaboni Hotel Borgesben, vagy a lírai én bőrdíjátékát gördíthetjük Dublinból Amszterdamban át Váradig. A térrel és az utazással folytatott huzavona végül a konkrétól az elvontig, a magasztos dublini pubtól a pécsi buszmegállóig és a Király utcáig vezet, keresztül-kasul in-

gázva Európán. Az ismerős és idegen terek egymáshoz közelítése is jellegzetes szervezőelve a második ciklusnak, ahol egy távoli város vasútállomása vagy piactere és a gimnázium melletti villanyoszlop kerül egymás mellé, miközben az *Otthonteremtő mozdulatok* sorai enyhítik az idegenség tapasztalatát: „egy borotválkozás, egy alvás oldja az ismeretlent”.

A természetközeli felütéshez képest az urbanitás és annak témái egyre erőteljesebb szerephez jutnak a *Fogak nyomában*, amely a zárlatban a városon belül utazó és utaztató buszsofőrrel lírai témává emeli a méltánytalanul elhanyagolt figurát, ugyanúgy, ahogy azt a vidrával tette. Így legyen szó akár városról, akár természetéről, a versek újdonsága éppen abban rejlik, hogy a periférián elhelyezkedő jelenségeket néhány mondat vagy egy-egy versciklus erejéig kiemelik a megszokott környezetükből. Ezzel talán éppen azt bizonyíthatják, hogy a hétköznapiabb témák is lírává szelídíthetők. Ahhoz viszont számos útvesszőn kell átjutnunk, hogy a vidrától elérkezzünk a költői érzékenységgel megrajzolt buszsofőrhöz. Ezen a csalogató kereten kívül ugyanis elmélyül az az intellektuális játék, amely a megfelelő szellemi partnerség reményében a szél hangján beszél Valdemar Daa lányairól, vagy *HG-oratórium*ával tiszteleg Hervay Gizella előtt. A kezdeti könnyedség így rögtön szertefoszlik, hiszen a vidralétbe vezetett olvasó egyik pillanatról a másikra a magas irodalom szárazabb barlangrendszerében találhatja magát. A kötet ilyen volumenű hirtelen váltása a hasonló című Andersen-mese (*A szél meséje Valdemaar Daa-ról és lányairól*) ellenére nemcsak poeta doctust, hanem egy műveltebb vagy szorgalmasabb olvasót is kíván, aki vagy rendelkezik a lirizált mese befogadását megkönnyítő gyermekkori szűzsével, vagy pedig keresőprogramjának segítségével pótolja hiányosságait a ciklus olvasása érdekében. Ebben az esetben megtalálhatja helyét a *Valdemar Daa valódi lánya* és a *Valdemar Daa hajója* című verseknek, és nem kizárólag a bravúros formai, ritmikai megoldások miatt érinti meg az áttetsző versbeszélő megnyerő parafrázisa.

A *HG-oratórium* bensőséges hangja és gesztusai szintén meglepően hatnak a játékos kötetben, hiszen még a címe alapján az iróniát sejtető *Vázlat a nő szocialista típusú átalakításáról* is magában hordozza a nőnek mindezt meghazudtoló ódai felmagasztalását: „Mindenhez ért a nő: / csak megérinti, s magány, vers és halál lesz belőle”. A nő, aki „levelet fogalmaz földhöz, föld alól” egyre távolodik a jelentől és a kötet terétől, hiszen a cikluscímadó versben már a „föld a föld alatt lakik”. Balázs Imre József mégis párbeszédbe kezd Hervay Gizellával, lebontva minden eldönthetetlen alanyi rejtőzködést, amikor a *Blandiana-remix*-ben a költőnő fordítását kétszeresen is újraírva saját nevével szignálja sajátos tiszteletadását. Így a tragikus sorsú szerző megidézése egyszerre köti az erdélyi irodalomhoz a versfűzért, és tagadhatatlan kapcsolatot alakít ki a szerző irodalomtörténész énjével, amely a Hervay Gizelláról írt monográfia után a szépirodalomban is megemlékezik a „fegyelmezett halott”-ról.

Nem mutatkozik sem ilyen fegyelmezettnek, sem ilyen távolinak a múzsa, aki nagyképpően és bátran visszafelesel a költőnek: „Rólam ne írjon ő márpedig. / Ha nyáladzana is amúgy reggelig” (*A múzsa lázadása*). Az önreflexív párbeszéd részeként a költő sem marad rest visszaszólni, amikor megfogalmazza a múzsa szerepkörét, némileg leszámolva nőfigurájával: „A múzsa az egy alibi, / csavar a gépezetben, / bármi jó ráfogható / legalább képzeletben”. Majd pedig *A Múzsák Szövetségének Alapszabályzata* szerint pontokba foglalja a magasztalt nőalakokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat. A *HG-orató-*

rium komolysága éles váltással oldódik kacérkodássá egy irodalmi fogalomként kezelt áhított kedvessel, akit a lírai én szelídebb hangra váltva csábítgat, miközben az olvasó előtt is egyre körvonalmazottabbá és letisztultabbá válik a vágyódás tárgya. (*Kirándulás a Sóvatta hegyekbe, Utazzunk el*). De ezzel együtt eleget tesz a nyűgös múzsa kérésének is: „Födjé jó homály a képet. / Mintha lefüggönyöznének”. Ezért is kénytelen magáról, saját vágyairól szólni a verselő, akit függöny mögé rejtett feleselő nőalakja rendreutasított. Kényszer tehát a megnyilatkozás, amely formailag is sajátos módon oldja a feszültséget. Dalra fakad az addig önmagát is függöny mögött tartó megszólaló, kinek a kötet formai megoldásaihoz képest könnyed kísérleteit (*Mai vers, Két dal*) öniróniának is tekinthetjük, bár az szintén nehezen dönthető el, hogy Balázs Imre József valóban jól játszik az abszurd humorral, vagy csak a versek véletlenszerű működéséből következik mindez. Mindenestre a műzával való kacérkodása közben még egy fába is beleszeret.

A kötet tehát azzal az eldönthetetlenséggel tér át az *És én megmondom, ki vagy* identifikációs barkóáira, hogy nem tudjuk: a múzsa vagy a költő adott kosarat a másiknak. A versek közötti feleselés helyett az egyes alkotásokon belüli dialogikusság veszi át a szerepet, de ugyanilyen nyitott párbeszéd kezdődik egy Hobo Blues Band dalszöveggel és József Attila *Medáliák* ciklusával. A pastiche-ok utáni hangulatversek az ablakból feltáruuló „télalátát”, a hídon átkorcsolyázó férfit, a tengerillatot olvassák egymásra, hisz „ami szét-hullott, a hátad mögött egyesül” *Letisztult zűrzavarként*. A pillanatra figyelő érzékenységgel impresszionista hatást kölcsönöz a verseknek, amely tovább színesíti a kötetet, de ezzel együtt rendkívül széttartóvá is teszi.

A *Fogak nyoma* ugyanolyan közel van a szürrealizmushoz periférikus témaválasztása miatt, mint az impresszionizmushoz a tűnékeny hangulatok megragadása alapján. Formailag éppen annyira vállalja fel az avantgárd mondat- és versépítést, mint a Nyugat nyomdokain haladó klasszikus csengő-bongó rímű hagyományt a konszolidáltabb grammatikai megoldásokkal. Balázs Imre József lírája szeretne változatosságával gyönyörködtetve mindenhez közel lenni, de bravúros sokszínűsége éppen a legtöbb hagyománytól egyszerre távolítja el. Még egy kevéske romantika is vegyül a Valdemar Daa lányaival való beszélgetésbe, a gyakori önreflexivitás pedig a posztmodern felé kacsint, mintha egy lírai kísérletbe csöppentünk volna. A saját hang többszólamúvá tételén kívül a gyakori intertextusok is azt érzékeltethetik: a hagyomány erőteljesen ránehezedik a szerzőre, aki cizellált utalásaival is szorosabbra szőné a szálakat a klasszicizálódott nyugatos (Babits, Kosztolányi), a fősodorba tartozó kortárs (Bodor Ádám, Varró Dániel) kánon és saját tagozatózó téma- és formavariációi között.

Ezután a záró ciklus kétségbeejtő kérdése (*Ki viszi haza a buszsofőrt?*) szinte csak feszültségoldás, ami a válaszok sokrétűségével maga is leképezi a kötetben jelen lévő termékeny disszonanciát. A buszsofőr sorsa iránti érzékenység valójában az utazás motívumát írja tovább, amikor kompra, csónakra, villamossínekre, taxiba, bálba és még megannyi idegennek tűnő szituációba helyezi a Varró Dániel megfeddte alakot. Az egyes helyzetek azonban itt is jobban érdeklik a megszólalót, mint a szürkeségből kiemelt szereplő. Fontosabbá válik maga az utazás szövevényes lehetősége, a civille visszaváltozni nem tudó sofőr kalandozása, mint a belül zajló események. Ebből is adódik talán, hogy a kötetbeli végállomáshoz érve a „tükör lassan elhomályosul”, és éppen ezért nem láthatjuk tisztán a busz-

sofórt, csak az életéből készült szituációs komédiát, néha-néha keserű jelenetekkel vegyítve.

A százhuszonhat oldalas harapás során Balázs Imre József látszólag sokat rágódik egy-egy témán, és a *Fogak nyoma* némileg elvárja az olvasótól, hogy ő is mindenevő és türelmes legyen. Utóbbira azért lehet fokozottan szükség, mert a kötet jobban bánik az eldöntetlenséggel és a hiánnyal, mint ahogy pótolni igyekszik azt. Ezt viszont olyan könnyedén teszi formai és nyelvi bravúrokkal, hogy a néha bensőséges témaválasztás ellenére nemigen törhet bele senkinek a foga. Ez akár erényként is szóba jöhet annak, aki megpróbál apró morzsákat is magához venni abból a felemásan szintetizált hagyományból, amibe talán a szerzőnek sem tört bele a foga, habár utólag nagy falatnak mutatkozik.

Boldog Zoltán

Teljesebb képek

PETRIK BÉLA: A TELJES KÉP FELÉ

**Felsőmagyarország Kiadó
Miskolc, 2008
2500 Ft**

Méltó – mivel nehéz, bonyolult és „kényes” – témavilágot választott kutatásai tárgyául Petrik Béla, melyet alcímként meg is jelölt könyvében: „A magyar népi mozgalom történetéből”. Nemcsak kutatási témaköréről van itt szó – már hosszú évtizedek óta –, hanem egy sajátos szellemi világról, *világképről*, amely már eltávolodott a tudomány nyugodtabb köreitől. Szereplők világképéről, a belülről részt vevőkéről, a róluk szólókéről s óhatatlanul a velük élesen szemben állókéről – már idestova egy évszázada. A magyar szellemi közállapotok talán legérzékenyebb jelzőrendszeréről – a múlt század húszas éveitől kezdődően napjainkig (és még ki tudja, meddig). A szerző méltó témavilágot választó következetességének e könyvben nemcsak a gondolkodás morális érvényessége értelmében születtek meg az eredményei, hanem önálló és új kutatásai révén számos ténybeli újdonságot is hozott. Nemegyszer forrásértékű fölfedezéseket. Mindezeket egybevéve azt mondhatjuk, hogy Petrik Béla szóban forgó könyve előkelő helyet szorított magának az e témakörbe tartozó, rendkívül gazdag szakirodalomban.

Miféle személyeket és problémaköröket ragad ki ebből a történelemfolyamból a szerző? Imponáló kutatói kíváncsisággal és személyes meggyőződéssel majdnem mindig azokat, olyanokat, akik, amelyek mind a mai napig – nemegyszer személyes – vitákat indukálnak, minden bizonnyal azért, mert a „közmegítélés” még nem jutott közös nevezőre (de még annak közelébe se) a róluk kialakított (valódi vagy hamisított) rajzolatokban. Csak néhány efféle nevet és témát emelünk ki a kötetből: Szabó Dezső, Erdélyi József, Bibó István, illetőleg: Szárszó, az 1958-as MSZMP-állásfoglalás a népi írók ellen, a „harmadik utas” modernizációs perspektíva (és még néhány más fontos vitapont). Petrik Béla tárgyilagosan és józanul méri fel terepét, tudja, hogy témavilágáról szólva olyan jelenbeni erőterbe is átlép, amelyben – minden túlzás nélkül – sorsmeghatározó erők (nemcsak szellemiek) küzdenek egymással: igaz, ez ma már közhelyszámba menő tapasztalat.

Petrik Béla tanulmánykötetének egyik nagy témája Szabó Dezső. Jellemzően üzenő metaforát talál a bevezető íráshoz: „Fogságban”. Valóban: Szabó Dezső – számos ok miatt – mind a mai napig fogságban van. Hogy kik tartják ott és miért? Nehéz a válasz, az azonban bizonyos, hogy nehéz őt kritika nélkül szemlélni, akármelyik oldalról. De ez még nem magyarázná a szoros karantént: hiszen Szabó Dezső működésének érdemei számosak és komolyak. Abban talán egyet lehet érteni, hogy modorosan nehéz stílusa, indulatos hangneme, sokszor taszító viselkedése, írásainak belső problémái indokolhatják a hozzá való közeledés nehézségeit. Ám személyes és írói bátorsága, gerinccessége, harcos következetessége és – legfőképpen – gondolatvilágának alapvetően egészséges természete föltétlenül indokolják, hogy vele szemben a fogságot jelentő karantén megszűnjék, és a 20. század

többi jeles szellemi nagysága körében ítéljük neki helyet. Miként Petrik Béla fogalmaz: „kora legprogresszívebb áramlatai” között. S mindezen progresszív elemekre emlékeztet is a szerző: a parasztság, a munkásság és az új középosztály fölemelése (földreform, hitel, titkos választás, új népképviselői rendszer, a közoktatás, az államigazgatás, a hadsereg reformja, szociális reformok stb.) Eszmerendszerének sarkalatos pontja továbbá a német- (és bolsevik-) ellenesség, náci és nyilasellenesség, a politikai antiszemitizmus elutasítása, valamint a kelet-európai népek összefogásának gondolata. Szabó Dezső ellentáborra két, szerintük „védtetlen” ellenvetést szokott tenni: fajelmélet és antiszemitizmus. (Később a kommunisták: „harmadik utasság”.) Petrik Béla szépen levezeti, hogy bár kétségtelen a magyar paraszti törzsre alapozott Szabó Dezső-féle új társadalmi felépítmény leszűkítő jellege, ámde ez egyáltalán nem volt kizáró jellegű: Szabó Dezső a társadalom leendő vezető rétegeiben gondolkodott, s valóban úgy vélte, hogy a sok száz éve magyar magyarokat illetné a vezető szerepe Magyarországon. Ez persze sokakat sérthetett (és sérthet ma is), hiszen tudni kell, hogy „urbánus” oldalról ugyancsak „sorskérdés”-ről volt (van) szó: *a saját pozícióik* sorsáról. Ez az engesztelhetetlen egymásnak feszülés – lássuk be – *természetes* velejárója a 20. (21.) század magyar (és nemcsak magyar) társadalmának; s nem zárható karanténba az *egyik* oldal vehemens szószólója anélkül, hogy a *másik* oldal vehemens szószólóit ne értékelnénk érdemeik és hibáik szerint. Ami pedig a zsidósággal kapcsolatos állásfoglalásait illeti: Szabó Dezső éppen a demokráciát, a demokratikus viszonyokat követelve ítélte el a zsidó (és nem zsidó) nagytőke uralmát, s éppúgy a demokrácia talaján állva ítélte el a zsidóellenes törvényeket is. Ezek ma már valamennyi jóhiszemű kutató számára világos, sokszor föltárt és bizonyított összefüggések.

Petrik Béla további kutatásaiból azonban éppen az derül ki, hogy a „jóhiszeműség” meglehetősen képlékeny fogalom, látnivaló, hogy a sok évtizedes reflexek még sokáig működtek (működnek) Szabó Dezső halála (1945) után is. Mindez a kötet egyik legizgalmasabb és legeredetibb tanulmánya, a fogadtatástörténet megírása kapcsán válik egyszerűvé s világossá.

A Szabó Dezső-kérdést 1945 után a kommunisták, a balos szocdemek és a polgári radikális erők – bár egymással egyébként sok tekintetben vitáztak – együttes erővel igyekeztek „rendezni”. Az akkori „baloldal” – szemben az akkori „jobboldal”-al. Ezekben a csatározásokban már szó sem esett Szabó Dezső radikális reformgondolatairól, harcainak példaszzerű következetességéről; annál inkább a „fasiszta”, „nacionalista” és „antiszemita” megbélyegzések uralták el a harci terepeket. (Horváth Zoltán – Lukács Györggyel e kérdésben mindenben egyetértve – például odáig ment 1946 tavaszán, hogy egy anketon kijelentette: „Azon a jogcímen, hogy valaki szembeszállt a németekkel akár fegyverrel a kezében is, ettől még a legveszedelmesebb fasiszta is lehet [taps], a dolgozó nép legveszedelmesebb ellensége.”) Bűnbakká tette Szabót a „baloldal”, s bűnössé vált valamennyi híve vagy potenciális követője. Az általános megfélemlítés jegyében s gyakorlata szerint. S nemcsak a koalíciós csatározások idején, de 1956 után is. Különösen fontos és árulkodó jel volt – Petrik Béla észre is veszi – a „harmadik utasság” atyjának szerepét ráaggatni: ennek – mindvégig a jelzett időszakban – már politikai sőt hatalmi jelképe, súlya és jelentősége volt. A Szabó Dezső-kérdés – emeli ki többször a szerző – messze túllépett az irodalomtörténet, az eszmetörténet, bármiféle történelmi diszciplína keretein, egyenesen politikai és hatalmi kérdéssé vált –, áttételesen (újfent leírhatjuk) mind a mai napig. Az 1958-as

MSZMP-állásfoglalás – találkozunk még vele Petrik Béla könyvében – az 1956-os forradalom ideológiája megalapozásáért a népi írói mozgalom meghatározó teoretikusait tette felelőssé, az első mozgató szerepét pedig Szabó Dezsőre égették rá. Merő hatalmi játszma volt ez is: nem az uralkodó kommunista párt a felelős 56-ért, hanem a „harmadik utas nacionalizmus” hajdani és még jelen lévő képviselői. Cs. Szabó László az emigrációból szólt bele az itthon kialakult vitába, s a szokásos dermesztő egyszerűségével mutatott rá arra, hogy a kommunisták *azért* gyűlölték annyira Szabó Dezsőt, mivel ő *tényleg* a harmadik út szellemét képviselte egyaránt szemben állva a nácizmussal és a bolsevizmussal. „Zavaros indulatlávákkal lövellte ki magából gondolatait a parasztmisztikába vesző harmadik útról, de az ösztöne egyáltalán nem volt ködös és zavaros, hiszen azon az elképzelt úton tervezett kijáratot egy függetlenségre áhító kis nép két zsarnokság közt a maga megmentésére.”

Ezzel szemben a Kádár-hatalom ideológiai megerősítése mellé fölzárkóztak a politikai és az adminisztratív erők is. Petrik Béla könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy végig és következetesen azon a nyomon jár, amelyik igazolja, hogy az utóbbi fél évszázadban a kommunista hatalom a legfőbb belső szellemi ellenségének a népi írói mozgalmat s annak továbbélését tekintette; nem elégedve meg elvi-ideológiai megbélyegzésükkel, de személyekre és csoportokra koncentrálna kriminalizálta az ügyet. Petrik eme állítása azért nagy jelentőségű, mivel a posztkommunistákkal megbékélő, magukat liberálisnak nevező értelmiségiek, történészek váltig bizonygatják, hogy a kádári politika fő célpontja az ún. „demokratikus ellenzék” képviselői voltak, ők voltak a letéteményesei – a gyakorlatban illegálisnak mondott tevékenységgel – a valóságos emberi szabadságjogoknak; ezzel szemben a „népi értelmiség” színe-java könnyen kapható volt a hatalommal való kokettálásra, következként ez a hatalom voltaképpen csak rá-ráíjesztett a népiekre, valójában azonban lekenyerezte őket. (A Bethlen Gábor Alapítvány történetéről szóló tanulmányában Petrik Béla újra visszatér a „demokratikus ellenzék”, illetve a nép-nemzeti ellenzék egymástól gyökeresen eltérő stratégiájához, arra mutat rá – Csoóri Sándort is idézve –, hogy a föld alatti ellenállás a Kádár-rendszer idején életidegen és anakronisztikus jelenség volt, hiszen a valóban demokratikus magatartásnak – amely nyilvánosan és legálisan zajlik – éppen a közélet látható fórumain kell megnyilvánulnia.)

Petrik Bélának ez a fő tétele a Szabó Dezső-recepció bemutatása során a Budai Balogh Sándor- valamint a Püski Sándor- (és társai) per szakszerű elemzése során meggyőzően bebizonyosodik: „a belügy – írja Petrik – a maga módján és eszközeivel éppen az *Állásfoglalás*ban megfogalmazott elvek végrehajtását szolgálta, és igyekezett az annak hatókörébe vonható személyi kört a lehető legszélesebb ívben meghúzni”. (Mellesleg feltárul egy sok évtizede lappangó „titok” is: Nagy Péter kommunista akadémikus, Szabó Dezső kirendelt monográfusa nemcsak szellemi tolvaj volt, hanem megbízható besúgó is.)

Igen tanulságos a Szabó Dezső-kérdés továbblltktetése a hatvanas években az emigrációban. Már csak amiatt is, mert a megosztottság e téma körül a nyugati magyar értelmiség köreiben is létezett, sőt mély volt: a korábbi itthoni éles ellentétek, az „urbánusok” (Fenyő Miksa, Ignó Pál) és a „népiek” (Cs. Szabó, Kovács Imre, Molnár József, Borbándi Gyula) között. Az előbbieket tüntetően kiálltak a hazai, Nagy Péter-féle Szabó Dezső hamisítás mellett, az utóbbiak viszont Gombos Gyula monográfiáját tartották hitelesnek. Ezek a tények is – jegyzi meg helyesen Petrik Béla – „a kommunisták és a baloldali liberális-radikális körök közötti elvi azonosságra és hasonlóságra, összetartozásra utalnak”.

Az Erdélyi József elleni 1947–48-as per közelmúltbeli újragondolása ismét alkalmat szolgáltatott arra, hogy a „balliberális” (e fogalom meglehetősen fából vaskarika egyébként) értelmiség egyik jeles eszmetörténész képviselője, Standeisky Éva azt a beállítást élesítse, amely szerint a kommunistáknak már a negyvenes évek végén sem a népiek voltak a fő ideológiai célpontjai, sőt egyenesen kedvezni akartak nekik (persze megfelelő ellenszolgáltatások fejében). Petrik Béla vitatanulmányának elején arra hívja fel a figyelmet – amit Borbándi Gyula-idézzel is megerősít –, hogy a népiségkritika újabb (és legújabb) fejezetei ugyanazt a sémát követik (persze finomabb eszközzel), amelyet még *A Toll*, majd a *Szép Szó* köre, a háború után pedig a *Haladás* fogalmazott meg, s amit a kommunista ideológusok is átvettek, sőt átadtak: az 1958-as *Állásfoglalás* is ezekből a forrásokból táplálkozott. Annyi bizonyos: mind a polgári liberális–radikális, mind pedig a kommunista ideológia fő ellenségének a népieket tekintette. De ennél tovább is mehetünk: látni kell, hogy mindkét szélsőségesé vált eszmerendszer a saját térnyerésének és hatalmi ambícióinak legfőbb akadályát a nemzet egészét fölemelni akaró népi, „harmadik utas” jövőképben és annak megtestesítőiben látta. S ennek megfelelően bánt vele. Erdélyi József háborús bűnösökkénti elítélése Petrik Béla – aki civilben szakjogász – szerint nem tartozott a népiekkel szembeni ideológiai leszámolások közé: törvényesen ítéltékztek felette, büntetése arányos volt, a bíróság helyesen mérlegelte az enyhítő (és súlyosbító) körülményeket. Következésképpen: e perből a kommunisták és a népiek közeledési kísérletét értelmezni igaztalan és célzatos irányzatosság.

S ezen a ponton célszerű áttérni e kitűnő könyv egy másik alaposan dokumentált tanulmányára, az 1958-as, a népi írókról szóló pártállásfoglalás értelmezésére, mivelhogy Petrik Béla ebben az írásában folytatja fő tételeinek bizonyítását. Mindenekelőtt azt, hogy „a Kádár-rendszer fő ellenfelét a népiekben látta”. (Kádár János mint ortodox kommunista különösen ellenük volt.) Petrik elemzésének újdonsága az, hogy az *Állásfoglalás* szövegét egyenes összefüggésbe hozza az 1956 utáni megtorlások szisztémájával, elsősorban a népiségesszme elleni adminisztratív eljárásokkal. Mindennek az volt az alapja, hogy: „A forradalom után egyértelművé és világossá vált, hogy a népi írók által képviselt autonóm, nemzeti demokratikus eszmerendszer képes társadalomszervező erővé válni, tényleges és világos alternatívája a kommunista rendszernek [...]”. A népiek ideológiája „szakított az alapvető marxista–leninista elképzelésekkel, és egyúttal távol tartotta magát a nemzetközi liberális elvektől is” azaz: minden ízében nemzeti törekvés, nemzeti eszmerendszer volt. *Ellenséges* tehát, melyet az új kommunista hatalomnak szét kellett zilálnia. Hogy milyen eszközökkel – s éppen erre hivatkozik ellenvéleményében a „balliberális” történetírás – az mindig taktikai megfontolás volt. Megesett, hogy igyekeztek „megnyerni” és ezáltal kompromittálni egy-egy jeles személyiségét (legtöbbször Illyés Gyula és Németh László neve kerül elő); az alaphelyzetre azonban nem a megbékélés, hanem a konfrontáció folyamatos gyakorlása volt a jellemző. A kommunizmusra leginkább veszélyes népi-nemzeti szellemi energiák legkoncentráltabban Bibó István ötvenhatos feljegyzéseiben maradtak fenn, bizonyosságot téve amellett, hogy a szóban forgó kétfajta ideológia és politika soha nem lehetett volna összeegyeztethető. Petrik remek összevetéséből az is kiderül, hogy a Bibó-perben sorra kerültek elő vádpontokként az 1958-as, a népi írók elleni pártállásfoglalás egyes kitételei: azaz ez az *Állásfoglalás* korántsem volt úgymond csak ráijesztő (valójában tehát komoly következmény nélküli) doktrína, hanem nagyon is konkrét,

egészen a börtönig vezető, a hatalom által elfogadott vádpontgyűjteményként és előzetes kommunista ítéletként funkcionált. Ugyanezt az összefüggést emeli ki Petrik a Püski Sándor és társai elleni 1962-es per anyagát elemezve, rámutatván arra, hogy ez a per a forradalmat követő megtorlási hullám apadása idején kezdődött, akkor „amikor az amnesztiák megkezdődtek és folytak, azaz a kommunista párt a népiség eszméjével, a népi mozgalom tagjaival kapcsolatban semmiféle bünbocsánatot nem kívánt gyakorolni”. Petrik Béla e ponton is összeveti a per vádanyagát és az *Állásfoglalás* szövegét, ugyanarra a következtetésre jutva, mint a Bibó-per esetében. Harmadik perként ide társítja a Budai Balogh Sándor ellenit, ugyanazzal a következtetéssel. (Mely következtetést csak erősíti a müncheni *Új Látóhatárban* a népi mozgalom hajdani nagy alakjainak írásait elemző szemle.)

Visszatérve Bibó Istvánhoz: a teljesebb kép megrajzolása (Petrik Béla célja tanulmányával) a *Bibó István és a Parasztpárt centruma* című elemzésében is sikerült. A szerző egyértelművé teszi – meggyőző bizonyítási eljárással –, hogy Bibó – bárhogyan is próbálják leszakítani a népi mozgalomról – mindvégig – már a harmincas évek végétől – „a népi gondolat, a harmadik út eszméjének egyik legnagyobb hatású megalapozója” volt. Magát Bibót idézve (a hetvenes évekből): a népi gondolat vallói „olyan radikális mozgalmat testesítettek meg, amelyik egyszerre foglalta magába a teljes társadalmi felszabadulás követelményét és a szabadságjogok teljességének és intézményszerű teljességének a követelményét, egy olyan szintézist, amelyet azóta is, hiába próbálnak megtalálni a világot szétzabdaló ellentétes világnézetek, amelyek mind a szabadság központi ideológiájából vezetnek le magukat anélkül, hogy ezt a kielégítő szintézist létre tudnák hozni”. (A nagyra értékelés természetesen nem zárta ki Bibónál a népi mozgalom egyes jelenségeinek vagy egyes személyiségeinek részbeni bírálását.) A magyar társadalom legnagyobb és legnyomasztóbb problémáját a *paraszti polgárosodás* lehetséges megvalósulásának a programját látta meg – és segítette minden erejével Bibó István. 1945 után számos tanulmányában állt ki a szabadság, a demokrácia, a nemzeti függetlenség és a társadalmi felemelkedés mellett – úgy is mint a Nemzeti Parasztpárt centrumának talán legmarkánsabb, de mindenestre teoretikusan magasan a legjelentősebb személyisége. Ez a „harmadik utas” program alapvetően roppant egyszerű: elutasít minden diktatórikus berendezkedést: a hatalmi diktatúrákat éppúgy, mint az eszmék diktatúráját. Mind a „baloldalt”, mind a „jobboldalt”. Mind a keletit, mind a nyugatit. Politika- és eszmetörténetileg Bibó István volt az, aki átvilágította, ahol kellett, megtisztogatta, majd szintetizálta a magyar népi mozgalom fő törekvéseit, politikai és társadalmi stratégiai elveit. Ezt tagadni ma már botorság, politikai és ideológiai vakvágány. (Ezért is nagy a csönd mostanában körülötte: inkább hallgatnak róla.)

Teljesebb kép kerekedik ki Petrik *Szárszó*-értelmezéséből is, jóllehet e kérdéskörrel egy-két ponton még mindig lehet hozzátennivalónk. Az egyik nagy kérdés – Bibó dilemmája is ez volt – úgy vetődik fel: helyes volt-e 1943 nyarán az antifasiszta összehangolódás helyett a „harmadik út” problémáját előtérbe állítani, mint ahogyan ezt Németh László tette? Nos, ha figyelmesen elolvassuk Németh ottani előadását: ez a kifejezés egyszer sem fordul elő benne. Harmadik *oldalról* valóban beszél (ne a hollandoké, ne is az angoloké, hanem az őshonos pápuáké legyen Új-Guinea), de ez a metafora éppen önmagát jelenti: kívánság, követelmény, hogy Magyarországot magyar érdekek szerint kormányozzák a háború után. Ebből következik, hogy e bírálataiban Bibó is félreértette Némethet. Másrészt:

1943 nyarán a háború végkimenetele eldőlt: mi sem volt tehát természetesebb, mint a jövőbeli berendezkedésről beszélni, s felhívni a figyelmet a várható nemzetrontó veszedelemre. (Erre az alaphelyzetre később többen, főleg a magyar emigráció nagyjai – pl. Szabó Zoltán – érzékeny elemzésekben mutattak rá, Bibó azonban ebben a kérdésben hajthatatlan volt.)

Tanulmánykötete alcíméhez hűen Petrik Béla valamennyi írása kapcsolódik a népi írókhoz, a népi mozgalom egyes újragondolt vagy új kutatási eredményekkel kiegészített fejezetéhez, egyes kiemelkedő személyiségéhez. Szép áttekintést kapunk például a mozgalom kezdeteiről, a húszas évek közepétől a harmincas évek elejéig. Ez az időszak azért különösen izgalmas, mert ekkor válik világossá, hogy a *Nyugat* megszületése után két évtizeddel megjelent a magyar szellemi életben az a rendkívüli horderejű szellemi, irodalmi törekvés, amely a magyar vidék, a magyar parasztság sorsát mint az egész nemzet legfontosabb jelen- és jövőbeli kérdését vetette fel. Magától értetődik az is, hogy ez a kérdésfölvetés és a belőle kicsapódó irodalmi-szellemi és esztétikai szemlélet a leghevesebb ellenállást váltotta ki a magyar értelmiség azon részéből, amelyik magát liberálisnak nevezte, s amelyik addigi szellemi pozíciói megőrzése érdekében a leghevesebb támadást indította a népi szellemiség és azok képviselői ellen. *Politikai harc* volt ez, nem irodalmi, nem esztétikai vita. Mi sem jellemzőbb erre a helyzetre mint az, hogy magában az irodalomban a jelentős írók és a jelentős művek körében nem működött a „népi–urbánus”-nak eufemizált háborúskodás.

Még ma is zavarja a tisztánlátást egyébként, hogy bár tanulmányok sokasága foglalkozott ezzel a témával, változatlanul bizonytalan a népi író, a népiség, a nép-nemzeti, a nemzeti és az ezzel rokon kategóriák tartalma. Éppen ezért talán nem fölösleges utalnunk az egyik legeurópaibb magyar írónak, Cs. Szabó Lászlónak 1941-ben írt remek esszéjére, a *Mérlegre*. Cs. Szabó magasan föléje emelkedik a harmincas évek heves vitáinak, s csak a *magasrendű irodalomra* koncentrálna (ezzel is zárójelbe téve a *politikai* lényegű hírlapi csatározásokat és egyéb publicisztikákat) rögzíti, hogy ki kell iktatni e vitából az „urbánus” és „polgári” fogalmat és tartalmat, mert a 20. századi magyar irodalomban ez a tartalom nem játszott szerepet. Nyomatékosítani kell viszont a *népi* és a *nemzeti* tartalmakat. „A népi műveltség, a parasztság kétezres éves hagyatéka, a *nemzeti* műveltség a népi műveltségen átszűrűt európaiság [...] Kortársaink között leginkább Illyésben egyezett ki a két műveltség.” (Cs. Szabó kiemelései). És Babitsban. És Németh Lászlóban. És József Attilában. És Szabó Lőrincben. És... folytathatnánk. Cs. Szabó szerint „a *népi* és *nemzeti* a legjobb megkülönböztetés irodalmunk két oldala között. [...] Ebben aztán nincs semmi él; a népi mellett egy másfajta kötelességet jelent, amelyet párhuzamosan vagy akár egyesítve is teljesíthetünk.” Tehát: nem egymás ellen, tehát: a nemzeti irodalom magában foglalja a népit is. Tehát: *a nagy irodalom mindig nemzeti irodalom*. A nagy irodalomban nincs vita arról, hogy „urbánus”-e, avagy „népi”. Akik mégis vitát, sőt harcokat provokáltak és eszkaláltak, azok nem tartoztak – legalábbis ezekkel az írásaikkal – a nagy irodalomba. Sőt semmiféle irodalomba. Hanem hová tartoztak? A válasz egyszerű: az ideológiai, a politikai, a hatalmi játszmák szellemi színtereire. Ignotustól Hatványig, Ignotus Pálon Zsolt Bélán át Lukácsig, Révaiig, későbbi utódaikig, egészen napjainkig. Erre figyelmeztet bennünket a történelmi emlékezet, s ugyanerre az ezt a történelmi emlékezetet megrontani akaró újabb keletű „felejtés”-törekvések hosszú sora.

S ha a fentebb leírt Cs. Szabó-féle metodikai szempontot alkalmazzuk – például – a Petrik Béla-kötet egyik méltán kiemelt személyisége, Nagy Gáspár írói életművének a vizsgálatára, megszabadulunk a modern népiség kritériumainak a nem mindig egyszerű keresés közbeni dilemmáitól. Nagy Gáspár (a Szakolczay-féle hosszú interjúbán) a következőket mondta. „Én faluról jöttem, de nem tartom magamat a népi költészet valamilyen folytatójának, s már elég régóta a flaszteron élek, ennek ellenére sem urbánus, sem polgári költő nem vagyok. Akkor mi? Mindezek ötvözete.” Vagyis (Cs. Szabó után gondolva): Nagy Gáspár nemzeti költő. Éppúgy, mint a sok évszázados magyar költészet fő vonulatának legjobb képviselői.

Látható ebből a záró recenziói kitérőből is, hogy Petrik Béla tanulmánykötete – melynek számos témájáról, alakjáról, problematikájáról még csak felsorolásszerűen sem szólhattunk – nemcsak önértékei (tehát szellemi rangja) miatt jelentős, de azért is, mert releváns gondolatokat indukál, s további kutatásokra és diskurzusokra ösztönöz. (*Felsőmagyarország Kiadó, 2008*)

Monostori Imre

A lábszag, mint nemzedéki élmény

KEMÉNY ISTVÁN: KEDVES ISMERETLEN

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 2009
468 oldal, 3490 Ft

A Kedves Ismeretlen egyes szám első személyű narrátora úgy beszél el több évtized – sőt, tágabb értelemben évezredek – történetét, hogy igazából néhány napra fókuszál csupán. Ebből a néhány napból (családi húsvét; Mikulás-napi bál és előzményei a Széchényi Könyvtárban; kirándulás a budai hegyekben) ágazik szerteszét a szöveg, főként a múltat, és kevésbé, de néha a jelent és még ritkábban a lehetséges jövőt is felvillantva. A szorosabban véve a 60-as évek végétől a közelmúltig ívelő epikai világot utólagos, analitikus szemszögből („most, kétezer-nyolcban, amikor ezeket a sorokat írom...” – árulja el a narrátor az írás időpontját a 89. oldalon) ismerhetjük meg. A szerző eljátszik azzal a gondolattal, hogy nemcsak a személyes, de a közösségi, történelmi idő is szubjektíven, mindenki számára egyéni módon telik. Egy év akár többnek is tűnhet, vagy csupán pár hónapnak; bizonyos jelentéktelennek ítélt korszakokról pedig később kiderülhet, fontos politikai-történelmi változásokat hoztak – értelmezés kérdése minden. Ugyanígy: a cselekményszövevényben is van néhány olyan esemény, amely utólag, egy-egy pluszinformáció ismeretében, egészen más értelmet, nagyobb jelentőséget nyer. „Minden igaz, meg persze az ellenkezője is”, így indul az egyik mottó, amely a relativitás jegyében is foganhatott volna, ha nem ez lenne a teljes verziója: „Minden igaz, meg persze az ellenkezője is, de azért főleg minden.” A leginkább egyetlen, konkrétan meg nem nevezett, 1980 körüli évre fókuszáló regény narrátora – az ő szavával élve – valóban nem „Nagy történetet”, hanem sok aprót mesél el. Az objektív nézőpont (természetesen kérdéses: létezik-e, létezhet-e egyáltalán ilyen?) helyett a sajátját érvényesíti, a számára fontos eseményeket kiemelve, melyek egy külső szemlélő számára nem feltétlenül mutatkoznak olyan lényegesnek. És az is igaz, hogy olykor – a referencialitás ellenében – igyekszik a fikcionalitást kihangsúlyozni (például a másik, meglehetősen suta mottóval: „A regény fikció”). De hiába: mert a Kedves Ismeretlen mindezek ellenére bővelkedik a valóságos és annak tűnő részletekben, s a magyar történelemről, közelebről a hetvenes–nyolcvanas évek fordulójáról végeredményben az elbeszélő szubjektív hangján keresztül is közösségi (és kevésbé egyéni) tapasztalatot fogalmaz meg (amelyet ettől még nem kell mindjárt objektívnek neveznünk, hiszen miért lenne bármilyen közösség vagy akár a többség véleménye objektív?).

De miről is beszélek tulajdonképpen, amikor a valóságosságot és a közösségi tapasztalatot említem? A főként Budapesten és környékén (az elbeszélő hétéves, mikor ki kell költözniük családi okok miatt a fővárosból a nyéki „száműzetésbe”) játszódozó sztori telis tele van reális, könnyen dekódolható helyszínekkel – de ez lenne a legkevesebb. Ám sok a regényén kívüli világra vonatkozó utalás is – Kemény könyve tehát semmiképp sem illeszthető a világteremtő szövegregény skatulyájába. Ezek az utalások ráadásul általában dőlt szedésűek, tehát ki vannak emelve. Amikor *törvényteleniségekről* (80.), *testületekről* (13.) vagy éppen *ellenforradalomról* (136.) hallunk, nem nehéz beazonosítani egy bizonyos politikai berendezkedés szóhasználatát, itt tehát az író az olvasókkal közös tudásra épít. A közösségi – és természetesen nem objektív – tapasztalat pedig az, hogy 1980 környéke a tisztelet, a változatlan időszeke (ezen persze biztos lenne, aki vitatkozna; ettől függetlenül maradunk most annyiban: sokan gondolják így, elsőként is a könyv elbeszélője). Ebből a perspektívából nem látszik a néhány évvel később bekövetkező változás: „Mert azt jól tudtuk, hogy ebben az országban a mi életünkben nem fog megváltozni semmi. Minimum ötven évig. (...) Tévedtünk, mert egy-két év telt csak el, és megérkezett a jövő.” (465.). „[E]kkor még nem éltünk történelmi időket, mert történelmi időket csak pár évvel később éltünk...” (445.).

A Kedves Ismeretlen tekinthető nemzedékregénynek. A megírt nemzedéknek (mely Kemény Istváné, hiszen az 1961-es születésű szerző elbeszélőjéről annyit megtudunk: 1976-ban 14 éves) a legnagyobb közös generációs tapasztalata pedig az, hogy lábszagban (~állóvízben) élnek. Az egyébként is finom humorú regény egyik vicces betéte, mikor a barátok arról kezdenek beszélni, ki milyen nyelvtanárhoz járt. Hamar kiderül, hogy egy közös mindenképpen van az oktatóikban: mindegyiknek lábszaga volt. Ez a konkrét értelmű kijelentés átvittén is igaznak tűnik az író által ábrázolt korszakra. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy az utóbbi időszekeben talán leginkább várt két regény, a Kedves Ismeretlen és Darvasi László Virágzabálók c. munkája némiképp hasonló történelemfelfogásról tanúskodik. Mind a kettő arról vall, hogyan lehet a történelmi eseményeken kívül rekedni. A pontosság kedvéért a differenciát is érdemes megemlíteni: Darvasi múltba vetett világában a szereplők nagyon is történelmi időket élnek meg, csak éppen a személyes sorsuk sokkal jobban izgatja őket, mint a politikai-történelmi változások, így magukat rekesztik ki az eseményekből; Kemény hősei viszont olyan korba születtek, amely történelmietlen, ezért esélyük sincs a történelem fősodrába kerülni.) A nemzedékregény mellett számos műfaj megemlíthető még Kemény könyve kapcsán. Már a fülszöveg tesz néhány ajánlást, miképpen kellene értelmeznünk a művet: nevelődési-, kaland- és történelmi regényként. A könyvesblog kritikusa írásában (Burden: Mulasztással vétkezni = http://konyves.blog.hu/2009/08/11/visz_a_viz_egy_kedves_ismerost) jogosan említi még a család- és a barátságregény fogalmát is.

A regény főhőse, omnipotens én-elbeszélője Krizsán Tamás, aki olyan családba született, ahol mindenki az élet értelmét keresi, s az úgynevezett „nagy dolgokon”, lényeges összefüggéseken gondolkodik. Adott tehát, hogy neki is ugyanez lenne a feladata. Fel kell nőnie, valódi értelmet találni a létezésének, és nem sodródni tovább céltalanul. A sodródás a Dunával kerül metaforikus kapcsolatba – a Dunával, mely, akár József Attilánál, itt a múlt és a jelen közti kapocs. És mitikus képződmény: mintha a folyó táplálna mindent, Nyék települést, a budai várat, „[m]intha csak tényleg inná a Dunát a Várhegy”. Arról pe-

dig most nem is beszélnek, hogy a magyar irodalomban jártas olvasónak milyen kontextusok ugorhatnak be a folyóról. Érdekes adalék, hogy az elbeszélő családjának nyéki háza alatt időtlen idők óta „egy föld alatti folyó folyik” (364.), s az elbeszélő majdani feleségének, Emmának a családnevében (Olbach) benne rejtőzik a 'patak', 'csermely' (~Bach) szó. De vissza Tamáshoz! Ő is keresi tehát, mint az ősei, az élet értelmét, többek közt az írás által. Szeretné lejegyezni a saját Nagytörténetét, még ha a végén arra is jut, hogy ez nem lehetséges. Sok kis, egymásba illeszkedő, szubjektív történetet viszont sikerül neki; az időben ide-oda ugrálva, olykor ugyanahhoz a töredékekben már elmondott sztorihoz visszakapcsolódva. Több mesébe is belefog, melyeket nem mond végig. Például saját sorsának egyik lényegi elemét, az Emmával való házasságot és a három gyermeküket is épp-hogy csak megemlíti, nem szól bővebben magánéletének erről a nem elhanyagolható fontosságú szeletéről. Életét végigkíséri a belső hang, folyton ezt hallja: „törekedj, te marha!”. Csak éppen azt nem tudja, mire kellene törekednie. A boldogságra? Vagy a betagozódásra a művésztsadalomba? Bosszút állni a családnak sok bánatot okozó Patain? Mivel esküt is tesz a bosszúállásra, és ráadásul a 19 részből álló regény középponti, 10. fejezetében, azt is hihetnénk, a szöveg a későbbiekben ennek a megtorlásnak a történetéből fog összeállni. De nem. Sőt, éppen ellenkezőleg. Ahogy a könyv vége felé jutunk, annál tisztább lesz Tamás számára, hogy a szeretetre kell törekednie. S ennek a szeretetnek a révén tud felülemelkedni a bosszún, olyannyira, hogy – a regény utolsó előtti mondatában – teljesen megbocsát Patainak, áttételesen Patai lelki üdvéért „imádkozva” (valójában: ordítva).

A kortárs magyar irodalomban kevésbé szokványos, bár azért nem példa nélküli hang ez: Kemény olyan fogalmakról ír, mint a szeretet, az erkölcs, a jó és a rossz. A Kedves Ismeretlen a keresztény kultúrkörbe ágyazott regény. Főbb eseményei a húsvét, a Mikulás és a karácsony köré szerveződnek. (A keresztény ünnepek már-már dömpingszerű megjelenése is egy érdekes fejlemény a legújabb kori magyar prózában: a Virágzabálókban, de például Grecsó Krisztián Tánckölésében is fontos szerepet kapnak ezek – külön tanulmányt érne, melyik esetben feleslegesen, külsődlegesen, s így erőltetett módon és mikor valódi jelentéstartalommal. A három könyvet egyébként az is összeköti, hogy irodalomelméleti szempontból nem éppen trendi módon mindegyik onnipotens narrátorral mesélteti el a történetet.) Megemlíthető itt a 18., Kis juhocska című fejezet, melynek élén József Attila Betlehemi királyok c. verse áll. Gáspár, Menyhárt és Boldizsár története ez esetben két trióra is ráérthető: első ízben az elbeszélőre, apjára, illetve annak testvérére; másodsorban pedig az elbeszélőre, valamint két barátjára, Gáborra és Kornélra – akik mindannyian keresik az élet értelmét, ha úgy tetszik, a megváltót. Belemagyarázásnak tűnhetne ez, de hogy nem az, arra legyen most elég egy olyan idézet, melyben Tamás Gáborhoz és Kornélhoz fűződő viszonyáról vall: „Közük tartozom. Én is olyan vagyok, mint ők. Én vagyok a Harmadik!” (375.) (Ha más nem, a nagybetűvel írt 'harmadik' szó mindenképpen árulkodó.)

A József Attila költeményen túl még több versidézet található a szövegben. Egyrészt Tamás „önidézetei”, poémái. De Kemény István egy saját versét is átkomponálta prózába, ahogy azt a már említett könyvesblog-kritika megjegyzi: a A néma H kötetből a Tíz csillag c. alkotás átírata szerepel a 384. oldalon. Ady Az eltévedt lovasa is „elhangzik” a regényben, sőt, a vers jelentése ráírható a Kedves Ismeretlen sztorijára. Akár még az a felvetés is

megengedhető, hogy talán ez a vers volt a kiindulópontja a regénynek, hiszen „történetére” módfelett hajaz a Kemény könyv szüzséje. Leegyszerűsítően szemléltetve: az erdőben riadozó lélek Emmáé („Volt erdők és ó nádasok \ Láncolt lelkei riadoznak”), a téli mesék rémei („Most hirtelen téli mesék \ Rémei kielevenednek.”) Patai történetében elevenednek meg, a „[c]supa hajdani eszelősök” az élet értelmét mániákusan kereső hősök, akik az ismeretlenben kutatnak, hol „nincsen fény, nincs lámpa-láng”. (Persze a kötet cím megszólításként is interpretálható, a Kedves Ismeretlen lehet maga a könyvet a kezébe vevő olvasó is – így is világos, miért szerepel a második szó nagybetűvel, de természetesen akkor is, ha az ’ismeretlen’ szón a világ nagy titkait, csodáit értjük.) De Az eltévedt lovas kapcsán a Kemény-próza személyességéről is ejteni kell néhány szót. Köztudomású, hogy Ady költészete nagyban hatott Kemény István(é)ra, rendkívül emlékezetes, gondolatébresztő a szerző Adyról szóló esszéje (K. I.: Komp-ország, a hídról = Holmi 2006. 2. 220–226.). Tamás figurája életkoránál fogva is lehetne a szerző alteregója. És megkockáztatom azt a szakmaiatlan felvetést: maga a főhős alakja, személyisége sem áll távol a szerzőétől. Tudom, tudom, az előző csak a szövegben, az utóbbi csak a valóságban létezik, így az ilyen felvetésnek nincs sok értelme – legfeljebb annyi, hogy a maga sutaságával a regény vallomásosságára, személyességére igyekszik utalni. Hiszen az sem lehet véletlen, hogy a könyvcím szavainak kezdőbetűje Kemény István monogramját adja ki – ez a tény a harmadik oka lehet, miért van a cím mindkét szavának kezdőbetűje kapitálissal szedve.

Darvasi Ferenc

Pituk József és az itáliai életérzés

OLASZ SZÍNEKBŐL SZÜLETŐ FÉNYPOÉZIS

„Életem egyik legnagyobb élménye a kert. A Paradicsom, az elveszett. Fától fáig zárandókolok, és Aki adta a Fényt és gyönyörködteti a szemet, illatok, zamatok tiszta örömét nyújtja” – írta Pituk József egy saját magáról szóló, lírai hangvételű könyvben.

Magyar volt, Magyarországon élt a festőművész, de a magyar állam még az 1960–1980-as időszakban sem ismerte el, pontosabban: mellőzte művészetét.

Külföldön elismerés övezi, méltányolják rajztudását, értéklik kolorizmusát. Sikert sikerre halmoz, itthon pedig konok hallgatás veszi körül. Az állam részéről még az említett 60-as, 80-as évek egyházi megrendelése is csak visszautasítást váltottak ki. (Az egyházi megrendelések közül legjelentősebb, Pituk színes üvegablakai között is nagy jelentőségű állomás a budapesti Szent István Bazilika Szent Jobb kápolnája. Itt hat, Árpád-házi szentet ábrázoló ablaka áll, amelyeket új keletű hanyagság miatt ma az egyház is elhallgat. Ez különösen fontos, mert a Szent István Bazilika a turizmusnak is egyik központi témája – de az alkotó neve nem hangzik el, nevét még a Szent Jobb kápolnában sem tüntetik föl.)

Művei külföldön a belőlük sugárzó hit és humánum erejével hatnak nézőikre. Nem véletlen, hogy elsősorban éppen Olaszország fogadja szívébe, megérti és megéri művészetét, mondanivalóját.

1975-ben Milánóban nagydíjat nyer. Felfedezik és meghívják Ausztriába, Hollandiába, Finnországba, Németországba úgyszintén. Bécsi kiállítása után, 1970-ben mintegy száz alkotását láthatják az érdeklődők a Stift Göttweig termeiben. Ezekben az években egyébként négy felkérésnek tesz eleget, kettő Ausztriából, kettő pedig Olaszországból érkezik. Igen érdekes, amit az 1975-ös milánói kiállítás katalógusában Galileo Gentile művészeti író állapít meg róla. Szerinte a művészete és élete közötti viszonyra elsősorban az egyensúly és a kölcsönösség jellemző, nincs benne eltérés és ellentmondás.

Nagyszabású bemutatók keretében olajfestmények, rézkarcok, Dante-illusztrációk és tusrajzok képviselik művészetét. Szinte fél Európában hírnevet szerzett önmagának és nemzetének az az ember, aki 1906-ban született az akkori Magyarországon, Selmecbányán (ma Bańska Stiavnica, Szlovákia) és 1991-ben halt meg Budapesten.

Pituk József az 1930-as években Glatz Oszkár (jelentős magyar festő és művészpédagógus) növendékeként indult. A természetelvű festészet útját járta. Ebben a felfogásban vallott környezetéről tájképekben, életképekben, rézkarcokban, nagyszerű portrékban és filozofikusan elmélkedő, olykor groteszk hangütésű grafikáin. Művészete tágas művelődéstörténeti érdeklődésének tükrét is adja. Az életmű ismeretében elmondható, hogy kerülte a tűnékeny stílusirányzatokat, megtagadta az 1950-es évekre jellemző pártos realizmust, elutasította az esztétikai nihilizmust és nem hódolt az absztrakciónak sem.

Akár olajat, akár temperát, akvarellt, gouache-t használt, művein impresszív hangulatok varázsa jelenik meg: a fényözönbe foglalt, a napi gondokon felülemelkedő derű. Elsőrendű kolorista volt, aki a színekben rejlő fényhatásokat szuggesztív erővel használta ki.

Festészete: színekből születő fénypoézis. Olyasmi, amire azt lehetne mondani: élet-érzés.

Keresztény gondolkodású, mélyen istenhívó ember volt. Életének ez éppúgy természetes része, mint a művészet: a Szépség és az Igazság keresése.

Pituk József művészeti erényei, életszeretete és színharmóniáinak gazdagsága teljes ragyogásában a diplomák számára álmódott és megvalósított üvegfestményeiből árad. Örömteli, derűs hite a Szépség és Örökkévalóság párosában csendül ki legtisztábban.

Lényeges optikai tudnivalók ismeretében tervezi és valósítja meg a monumentális műveket.

Rajzművészete merőben más világot kutat és jár be. Rajzain és rézkarcain a filozofikus hajlamú, erős intellektussal megáldott mester nyilatkozik meg, aki mind gyakrabban fordult a magyar és a világirodalom egy-egy remekéhez, mint forráshoz.

Grafikáin – az egyetemes érvényű kérdések felvetésén túl – életünk belső fonáságai, visszasságai, ellentmondásai foglalkoztatták. Munkásságában sokféle eljárást és módszert alkalmazott, tusrajzot, rézkarcot, litográfiát és másokat. Kiváló rajzkészsége remekművek illusztrálása közben bontakozott ki úgy szakmailag, mint tartalmilag. A próféták, az evangélisták, Homérosz, Dante, Cervantes révén mond véleményt az ember történelmi sorsának fordulatairól. Véleményt mond azokról a felmagasztaló konzekvenciákról, amelyekkel a tudomány, a képzelet, a megérzés hőseinek, vértanúinak áldozatkészsége, elszánt hűségük és hitük jár.

A legmaradandóbb és legteljesebb élményt Dante Isteni Színjátékhoz született illusztrációi jelentik. Szinte hömpölyögve, egyik a másikon átbukva kergetik egymást vonalak és gondolatok.

Pituk József műve sokkal több – és más is – mint csupán a ghibellin-pártkölteményhez fűzött, figurális képkíséret. Rajzművészeti parafrázist alkotott. Megközelítőleg 15 év alkotómunkájával az 1980-as évek közepéig a Divina Commediához száz tusrajz született, ezen felül több jelenetet rézkarcban is megformált. A Pokol, a Purgatórium és a Paradicsom egyes részleteihez készült legszebb lapokkal találkozott Milánó értő közönsége 1975-ben. A művész többek között éppen ennek a művészi munkának elismeréseként (is) kapta meg a már említett nagydíjat.

Munkáin érzéketlenül ábrázolja az élhető olasz kisváros, a 20–40 ezer lakosú település életét, hangulatait. Különös affinitása van az itáliai életérzés ábrázolásához. Olaszországon belül sikert és elismerést arattak képei többek között Padovában, Bassano del Grapában, Firenzében – a neve és célja miatt mindenképpen illetékesnek tekintendő Galleria „Casa di Dante” kiállítótermében –, valamint Velencében és Vicenzában is.

Szerette a kertet – áll saját vallomásaiban. Ezzel – és az elismerésekkel – együtt ismét és ismét visszatért Budapestre, Fő utcai, kert nélküli, ötödik emeleti műteremlakásába.

Benedek Katalin

Szerkesztői asztal

2009. december 28-án kilencvenedik életévében elhunyt *dr. Lakatos István* vasdiplomás szemész főorvos, Németh László veje, Németh munkásságának hűséges kutatója. Vekerdi László joggal írta róla *A Család* című munkájában, hogy az író halála után a Németh-család többi tagjához hasonlóan ő is fokozatosan magára vállalta az életmű gondozását, szellemiségének ápolását. A sort Németh Ella kezdte, s dr. Lakatos István megírta Ella néni életrajzát. Egyik legnagyobb vállalkozása *Németh László életrajzi kronológiája* két kötetben, rengeteg hasznos, máshol nem található adattal. De említhetjük *Németh László halála és betegsége* című könyvét, mely egyszerre életrajz és szakszerű kórtörténet. Különösen izgalmas *Naplóm Németh Lászlóról 1963–1975* című könyve. Még kézbe vehette *Emlékhelyek. Németh László* című összeállítását, mely nem sokkal halála előtt jelent meg a Tiszatáj Könyvekben. Temetése január 11-én volt a Farkasréti temetőben. Emlékét kegyelettel és szeretettel őrizzük!

*

1% Köszönjük olvasóinknak, a Tiszatáj barátainak, hogy 2009-ben is följánlották jövedelemadójuk egy százalékát. Kérjük, tegyék meg most is.

A Tiszatáj Alapítvány adószáma:

19082349-2-06

Márciusi számunk tartalmából

A 125 évvel ezelőtt született *Kosztolányi Dezső*re emlékezünk.

JUHÁSZ FERENC verse, TANDORI DEZSŐ és POSZLER GYÖRGY esszéje

BÍRÓ-BALOGH TAMÁS, BENGI LÁSZLÓ, BÓNUS TIBOR, KOVÁCS KRISZTINA,
LENGYEL ANDRÁS, TURI TÍMEA, TVERDOTA GYÖRGY és mások tanulmányai

MIKLOSOVITS LÁSZLÓ *Esti Kornél*-illusztrációi